

C. Díaz, H. Palou i A. M. Puig

La Ciutadella de Roses

QUADERNS
de la
REVISTA
de
GIRONA

33 GUIES

LA CIUTADELLA DE ROSES

**Carlos Díaz, Hug Palou,
Anna Ma. Puig**

77 QUADERNS de la REVISTA de GIRONA

DIPUTACIÓ de GIRONA
CAIXA de GIRONA

Quaderns de la Revista de Girona. Núm. 77

Sèrie: Guies (Núm. 33)

Primera edició en català: Juliol de 1998

Tiratge: 1.100 exemplars

Edició:

Diputació de Girona/Caixa de Girona

Director de la col·lecció:

Joan Domènech

Consell assessor:

Gabriel Alcalde, Narcís-Jordi Aragó, Joan Badia,
Lluís Bayona, Xavier Besalú, Martí Cama, Narcís Castells,
Ramon Ceide, Josep Clara, Josep M. Corretger, Jordi Dalmau,
Marta Franch, Víctor Gay, Àngel Jiménez, Jordi Mascarella,
M. Aurora Martín, Enric Mirambell, Joan Miró, Joan Nogué,
Narcís Puigdevall, August Rafanell, Josep M. Rus,
Erundi Sanz, Carles Sapena, Josep Vicens,
Mariàngela Vilallonga, Carme Vinyoles.

Maquetació:

Pep Caballé

Redacció administració:

Pujada de Sant Martí, 5. Telèfon (972) 20 57 00.

Apartat de Correus 11. 17080 Girona

Secretaria i Distribució: Fina Poch

Fotocomposició i Impressió:

Palahí Arts Gràfiques, SC. Girona

ISBN: 84-86812-79-8

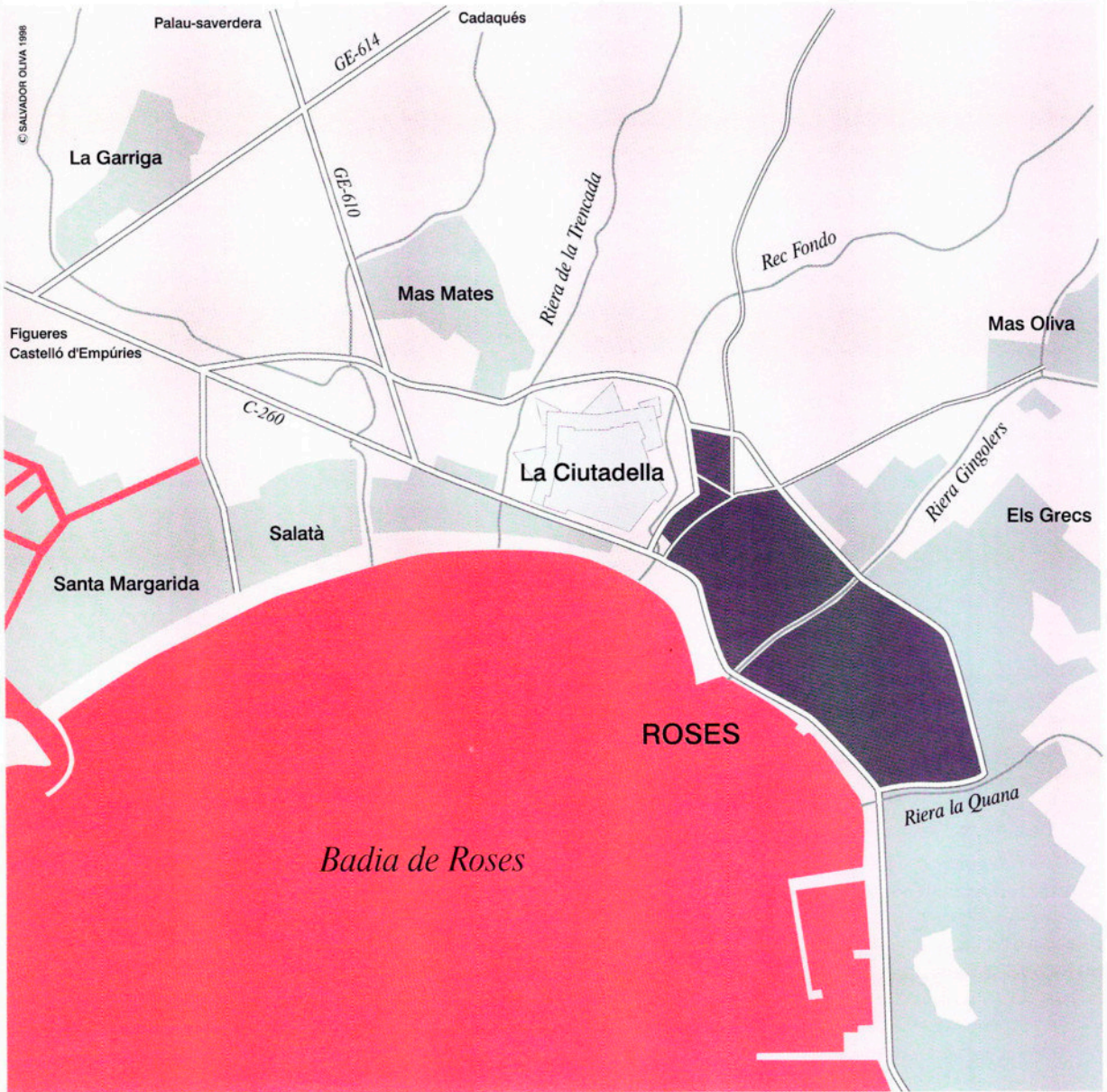
Dipòsit legal: Gi-396/98

LA NOSTRA PORTADA

La Ciutadella. Foto: Manel Casanovas

Índex

Situació	5
Cronologia	6
1. Un jaciment múltiple	8
2. L'antiga topografia	10
3. La fundació grega	12
— Les fonts clàssiques	14
4. El barri hel·lenístic	16
5. <i>Castellum</i> de Cató	18
6. L'ocupació romana	20
7. Els primers cristians	22
8. El bisbat de Roses	24
9. L'època visigòtica	26
10. Roses en el segle VI	28
11. S'abandona el lloc?	30
— El culte i els morts	32
12. Poblament dispers	34
— Sta. Maria de Magrigul i la Guardiola	36
13. El monestir de Sta. Maria	38
14. La vila vella	40
15. La vila nova	42
16. La pesca	44
17. Drets de castell	46
18. Jurisdicció compartida	48
— Concepte de jurisdicció compartida	50
19. El port de Roses	52
20. Comtes, reis	54
21. Règim municipal	56
22. Fires i mercat	58
23. Els perills de la costa	60
24. Una nova identitat	62
25. L'emperador i Roses	64
26. La vila fortificada	66
— El castell del Botó	68
27. Les casernes	70
28. El recinte exterior	72
29. El setge de 1645	74
30. La pau dels Pirineus	76
31. El setge de 1693	78
32. Cal demolir la plaça?	80
33. La Guerra Gran	82
34. La Guerra del Francès	84
35. La plaça s'abandona	86
— Glossari de termes	88
36. L'expansió de la vila	90
37. El segle XX	92

Situació

Formant part de la vila turística i marinera de Roses, la Ciutadella es troba en el racó nord del golf del mateix nom, a la vora del mar i al seu nivell, en un pla arrecerat dels vents del nord i de l'est per la serra de Rodes. El seu perímetre resta envoltat per dues rieres: la Trencada, que la contorna per l'oest, i la d'En Forquilla, que ho fa per l'est; els seus llits, generalment secs, creuaven antigament una ampla zona d'aiguamolls, especialment a la part de ponent.

Fins aquesta part nord-oest de l'Alt Empordà arriben bones vies que la relacionen fàcilment amb la resta de la comarca i del país. La principal carretera és la que la uneix amb Figueres (19 km); també tenen la seva importància la que porta a Cadaqués i la que, passant per Vilajuïga, Garriguella i Espolla, arriba fins al pont de Campmany a la N-II; des d'ella es pot accedir amb facilitat a diferents collades pirinenques. Per la seva condició de port de mar, també és possible anar-hi per via marítima.

El lloc on s'alça la Ciutadella és d'un gran valor estratègic que es manté des de l'antiguitat, passant per l'Edat Mitjana i fins als nostres dies. Determinen aquest valor estratègic, d'una banda, el fet que la badia sigui un magnífic port natural que proporciona seguretat als vaixells que costegen per aquesta zona del Mediterrani; i d'altra, el fet de trobar-se molt a prop de les darreres estribacions dels Pirineus.

Per raó de l'estratègica situació d'aquest punt geogràfic, aquí han cercat assentament diversos pobles i civilitzacions al llarg dels segles. Uns per assegurar les vies de transport, altres per dominar l'espai proper, altres buscant mercats. Les restes de tots aquests assentaments que s'han acumulat damunt d'aquest solar tenen un valor arqueològic molt important; per això, l'any 1961, la Ciutadella va ser declarada conjunt historicoartístic.

Cronologia

796 aC Hipotètica fundació de *Rhode* pels rodís.

Segle V aC Primeres restes gregues a la Ciutadella.

2a meitat IV aC Creació del barri hel·lenístic. S'encunya la dracma i s'exporta la ceràmica del taller de les tres palmetes radials.

Final segle III dC Decadència de *Rhode*. Abandonament del barri hel·lenístic.

218 aC Desembarcament dels romans a Empúries.

195 aC Desallotjament del *castellum* de *Rhode* per part del general romà Cató.

Segle II dC Represa ocupacional a Roses després d'uns segles de forta recessió.

Segles IV a VI Primera comunitat cristiana a Roses, que esdevé nucli important en època visigòtica.

Segle IV Roses, seu episcopal.

**Final segle VI-
principi del VII** La Ciutadella esdevé una gran necròpolis. Construcció del poblat de Puig Rom.

Segles VIII-X Intensa ocupació a les muntanyes de la serra de Rodes

7-7-944 Primer esment conegut de l'església de Santa Maria de Roses.

950/54-976 Erecció del monestir benedictí de Santa Maria.

1060/61 Consagració del temple monàstic de Santa Maria.

1079 Primer esment de l'existència de la població de la vila de Roses.

S. X-XI Primer nucli emmurallat de la vila de Roses.

30-6-1229 Concòrdia entre el comte Hug i l'abat Ponç per a jurisdicció sobre la vila i terme de Roses.

Segle XIV Notícies sobre l'existència del port i drassanes de Roses.

2-1-1402 Incorporació definitiva del comtat d'Empúries a la corona d'Aragó.

11-2-1402 Privilegi municipal del rei Martí I a la vila de Roses.

24-11-1421 Privilegi de Fires i Mercat de la reina Maria a favor de la vila de Roses

1409-1481 Roses resta en mans de la Diputació del General de Catalunya o Generalitat.

- 13-5-1543** Visita de Carles I d'Espanya.
- 6-10-1543** Atac i saqueig pels pirates de Barba-rossa.
- 3-1-1544** S'inicia la construcció de la Ciutadella (Pizaño).
- Setembre 1552** Nou plantejament de la fortificació (Calvi).
- 1-8-1592** Extinció de la dignitat abacial a Santa Maria de Roses.
- Gener de 1643** Formació del recinte exterior (Alberti, Cornachioli).
- 25 març 1645** S'inicia el setge pels francesos manats pel comte Plessis de Preslain.
- 28 maig 1645** Capitulació de la Ciutadella.
- 5 maig 1660** Els francesos retornen la plaça a conseqüència de la Pau dels Pirineus.
- 1 juny 1693** El Duc de Noailles assetja Roses.
- 15 juny 1693** Nova capitulació.
- 20 setembre 1697** Pau de Riswich. Devolució de la plaça.
- 22 novembre 1794** S'inicia el Gran Setge.
- 3 febrer 1795** Els defensors abandonen la plaça i embarquen.
- 22 juliol 1795** Pau de Basilea. Restitució de Roses.
- 6 novembre 1808** El general francès Reille posa setge a Roses.
- 5 desembre 1808** La guarnició de la plaça capitula.
- maig de 1814** Els francesos abandonen Roses. La Ciutadella és minada i volada.
- agost de 1916** Primeres prospeccions arqueològiques
- 14 agost 1923** Es fa entrega a l'Ajuntament de tots els terrenys de la Ciutadella (en compliment de la llei del 12 de gener de 1915).
- 9 febrer 1927** L'Ajuntament fa cessió dels terrenys de la Ciutadella al Sr. Mas Yebra, per fer una urbanització.
- 23 febrer 1961** La Ciutadella és declarada conjunt històricoartístic nacional.
- desembre de 1981** Les administracions ultimen la compra dels terrenys de la Ciutadella als propietaris privats.
- juliol de 1993** S'aprova el Pla Director d'intervencions a la Ciutadella.

UN JACIMENT MÚLTIPLE

1

Excavacions al barri hel·lenístic als anys 60. Les excavacions realitzades en aquest sector varen demostrar la importància arqueològica del jaciment de la Ciutadella i aturaren definitivament el projecte d'urbanització del lloc.

8

Des del 1916, any en què comencen les primeres excavacions a la Ciutadella de Roses, diversos investigadors del país han treballat en aquest recinte amb la finalitat de posar al descobert la importància de les diverses restes arqueològiques que es troben en el seu interior. Malgrat que les intervencions en el jaciment s'han succeït de forma intermitent, amb entrebancs que fins i tot han posat en perill la conservació d'aquest magnífic conjunt històric, les investigacions portades a terme han donat resultats realment importants.

L'interès inicial de documentar els orígens remots de la Roses grega, suposadament fundada

per gent procedent de l'illa de Rhodos, al mar Egeu, ha deixat pas, després de més de vuitanta anys de recerca, a una investigació aprofundida dels diversos assentaments històrics que es troben a l'interior de la Ciutadella. Des de la fundació grega fins pràcticament avui dia, aquesta fortificació es presenta com a un veritable jaciment múltiple, on restes arqueològiques d'èpoques successives se superposen en l'espai i el temps.

Persones i institucions han esmerçat esforços i diners per destacar la qualitat històrica i arqueològica del conjunt de la Ciutadella i poder oferir, al públic en general, el coneixement sobre les arrels

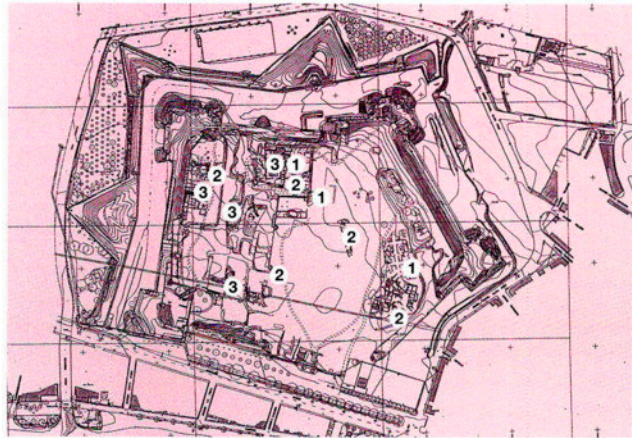
d'un país de llarga tradició ocupacional. Aquesta circumstància no es pot entendre sense reconèixer la immillorable situació geogràfica del solar de la Ciutadella, que l'ha convertit en una plaça cobejada per tots els pobles al llarg dels segles.

Mereixen esment especial Pere Bosch i Gimpera, des de l'Institut d'Estudis Catalans, i Joaquim Folch i Torres, des de la Junta de Museus, com a primers arqueòlegs que varen treballar al jaciment. A aquests

els succeí l'afecionat rosinc Ferran Cufí, que anys més tard va reprendre les activitats, dirigides per Francesc Riuró, des de la Comissió de Patrimoni Artístic i Arqueològic. Acabada la guerra, la *Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona* va rebre subvencions de l'Estat, de la Diputació Provincial i del Govern Civil, i va destinar al lloc el mateix Riuró i els arqueòlegs Pere de Palol i Miquel Oliva.

Gràcies a l'acció d'aquest darrer, director del Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona, el solar de la Ciutadella no va arribar mai a urbanitzar-se i es va salvar de la destrucció. Després d'aquests anys difícils, Miquel

Plànol topogràfic on es pot observar la dispersió de les restes excavades dins del recinte de la Ciutadella. Amb el núm. 1, les restes gregues; amb el núm. 2, les d'època visigòtica; i amb el núm. 3, les medievals.

Oliva i Joan Maluquer de Motes, de la Universitat de Barcelona, varen continuar els treballs amb més força. No serà, però, fins a mitjans dels anys 70 quan s'introduirà a la Ciutadella el

mètode arqueològic modern, de la mà de l'equip constituït per Aurora Martín i F. Javier Nieto, investigadors de l'esmentat Servei Tècnic, i Josep M. Nolla, de la Universitat de Girona. El mes de juliol de 1993 s'aprova el nou *Pla Director* d'intervencions a la Ciutadella de Roses, a partir del qual es fixen noves línies d'investigació al jaciment. Des d'ara s'obre una nova etapa d'excavacions al recinte, que rep el suport institucional del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, de la Diputació de Girona i del mateix Ajuntament de Roses.

Al llarg del temps s'han realitzat diverses intervencions de restauració arquitectònica. Aquí veiem la portalada de l'església de Santa Maria en procés de reconstrucció amb les mateixes pedres del seu enderroc. Al fons, l'absis principal ja havia caigut.

L'ANTIGA TOPOGRAFIA

2

El subsòl de la Ciutadella disposa d'un ric nivell freàtic del qual els diversos ocupants del lloc obtenien l'aigua a través de pous. Actualment, en mesos d'intenses pluges, augmenta de nivell i arriba a inundar els "pous" dels sondejos arqueològics.

10

L'extens i planer solar que ocupa actualment la Ciutadella no ha estat sempre així. La construcció d'aquesta fortificació va modificar, en gran manera, la topografia antiga del lloc, almenys en el seu entorn més immediat. El que ara veiem com una àmplia esplanada havia estat originalment un terreny més irregular, travessat per dues rieres que s'obrien al mar. Els darrers treballs al jaciment han permès reconstruir aquesta antiga configuració topogràfica, la qual sabem que va ser determinant a l'hora d'allotjar els diversos pobladors que, al llarg del temps, s'assentaren en la zona.

Els plànols que es conserven de la Ciutadella dels segles XVII i

XVIII són de gran utilitat per a reconèixer l'antiga topografia, ja que la precisió amb què es representa el territori al voltant de la fortificació fa possible entreveure quines eren les característiques del lloc abans de la seva construcció. Els plànols ens fan observar importants moviments de terres, que varen arribar, fins i tot, a desviar les dues rieres que regaven la zona. La Trencada, situada a ponent de la Ciutadella, fou lleugerament apartada per deixar espai per a la construcció de les contraguàrdies i els revellins de defensa exterior de la fortificació, mentre que el Rec Fondo es va desviar més de 300 metres a llevant de la seva desembocadura original.

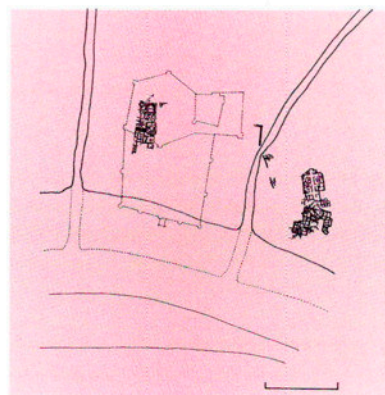
Si reconstruïm el traçat d'aquestes rieres, l'àmplia esplanada se'ns converteix en una estreta franja de terreny, de poc més de 300 metres d'amplada, perfectament delimitada pels esmentats cursos fluvials. En aquesta franja s'aixecava un petit turó, el qual encara hom pot apreciar, malgrat la desfiguració que ha sofert al llarg del temps. Els vessants d'aquest turó baixaven suaument fins als marges de les rieres esmentades, mentre que

a llevant seu el terreny tornava a aixecar-se de forma progressiva fins arribar als peus de la serra de Rodes. Entre ambdues elevacions es formava una petita depressió, travessada per l'esmentat Rec Fondo, on creiem que cal ubicar el port antic de *Rhode*.

Els diversos ocupants del solar de la Ciutadella s'instal·laran en aquest terreny segons les seves necessitats, circumstàncies, condicions i mitjans de l'època. Grecs i romans ocuparan tot el solar, independentment de la riera que travessava el lloc, la qual en cap moment no esdevindrà un obstacle per construir a banda i banda de la riera. De fet, la major part de

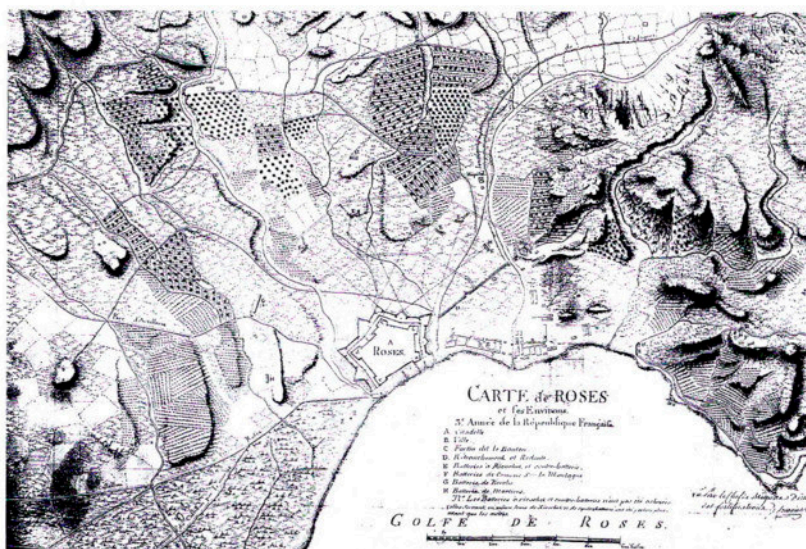
l'any aquests cursos d'aigua eren eixuts, tot i que, en temps de crescudes, els pobladors de la zona disposaven de murs-dics de contenció per a protegir les cases més immediates a la riera.

Probablement el lloc era el primer més habitable a llevant de la zona lacustre de l'estany de Castelló, suficientment a prop d'aquest per a beneficiar-se de la seva caça i pesca abundant. Les rieres que el travessaven drenaven el terreny de manera que el feien més salubre i apte per a l'assentament humà. A les seves immediacions creixien els boscos i les closques per a pastures, dada que coneixem gràcies a la documentació

Reconstrucció de l'antiga topografia. Hom pot veure les dues rieres que travessaven el solar i que condicionaren l'ocupació urbana del lloc des d'època grega fins a l'època medieval. També s'indica el moviment de la línia de costa.

11

antiga. A tot això, cal afegir la seva situació, més propera al mar que la que coneixem avui dia, ja que la platja, almenys en època grega, es trobava uns 200 metres més enretirada. Finalment, queda per sospesar la posició estratègica del lloc respecte a l'entrada a la badia per mar, amb un port natural d'excel·lents condicions, el qual encara avui esdevé un fondejador utilitzat pels vaixells en cas de tempestes.

Plànol de l'enginyer francès Fournier de l'any 1795. La precisió amb la qual dibuixa l'entorn de la Ciutadella permet observar la desviació de les rieres que travessaven el solar.

LA FUNDACIÓ GREGA

3

Restes d'una hydria de figures roges, datada en el segle V aC, que es troba entre els materials grecs més antics trobats a Roses.

12

Un dels temes que ha suscitat més polèmica en la historiografia referent a la ciutat grega de *Rhode* ha estat la qüestió de l'origen de la seva població. Les postures entorn a aquest origen són totalment oposades i neixen de la imprecisió de les fonts literàries clàssiques. El contingut d'aquests textos ha provocat que alguns investigadors considerin que *Rhode* és una fundació de l'illa de Rodos dins del segle VIII aC, mentre que altres, per contra, proposen que *Rhode* es tracta d'una fundació massaliota del segle V aC. Actualment aquesta darrera hipòtesi és la més defensada, tot i que encara hi ha qui sosté la possibilitat d'un origen rodi.

Els partidaris de la fundació ròdia s'esforcen a demostrar l'antiguitat de l'activitat marítima d'aquesta població en el segle VIII aC, per a poder justificar un enclavament comercial d'aquesta època a *Rhode*. Aquesta activitat seria conseqüència de la posició favorable de l'illa en relació a les rutes de navegació de l'època i de la seva talassocràcia -poder comercial marítim- sobre aquestes rutes. Els primers tractes amb les nostres costes tindrien per únic objectiu el mercat amb el territori circumdant. Els mateixos partidaris d'aquesta postura no neguen, però, que *Rhode* caigués més tard dins l'esfera de poder massaliota, sense perdre, tanmateix, la seva consciència ròdia.

No ha estat possible, però, determinar arqueològicament alguna evidència grega en el solar de la Ciutadella anterior al segle V aC. Per tant, altres investigadors han adoptat una posició de prudència i han descartat una colonització ròdia tan antiga, que faria de *Rhode* la primera ciutat grega d'Occident. De fet, les primeres notícies de l'arribada dels grecs a les costes catalanes són del segle VI aC, amb l'expansió del poble focu, responsable de la

fundació de *Massalia*, Marsella. Segons els partidaris d'aquesta postura, *Rhode* seria una fundació de *Massalia* dins del segle V aC, posterior a la fundació d'*Emporion* per la mateixa metròpoli, en un moment en què aquesta perd influència sobre la seva colònia Empúries, que s'independitza.

Què buscaven els grecs aquí? Sembla que l'objectiu d'aquests navegants era establir contactes comercials amb els pobles indígenes, els ibers indiketes que habitaven les regions més properes a la costa, especialment per a l'obtenció de metalls i cereals. Tant *Emporion* com *Rhode* varen ser, en un primer moment, petits mercats, enclavaments

Restes d'un kylix de figures roges, datat en el segle V aC, també un dels materials grecs més antics trobats a Roses.

comercials en les rutes de navegació. Els seus establiments, propers al mar i amb un bon port, presentaven les condicions idònies per a tal

fi, a la vegada que, instal·lats sobre turons relativament elevats sobre la plana, podien defensar-se fàcilment en condicions adverses i, si calia, permetre l'escapada per mar.

A Roses, les restes gregues més antigues s'han localitzat en l'anomenat turó de Santa Maria, sobre el qual, més tard, es va construir el monestir romànic. Els materials ceràmics recuperats en aquesta zona situen un primer nucli a mitjans del segle V aC, encara que d'aquest moment no s'han trobat restes constructives. Les darreres campanyes arqueològiques han posat al descobert alguns murs corresponents a aquest primer nucli, situats a la base del turó, amb una cronologia de la primera meitat del segle IV aC.

Mapa de la Mediterrània amb la situació dels nuclis implicats en l'origen de la ciutat grega de Rhode.

Motllo de procedència massaliota, utilitzat per a fer terracotes de la deessa Demèter. La troballa d'aquesta singular peça és producte de la relació comercial entre Rhode i Massalia en els segles IV-III aC.

Les fonts clàssiques, tant literàries com epigràfiques, són un complement inestimable per a reconstruir la història del passat d'un poble. La investigació arqueològica, en molts aspectes, no pot aportar dades absolutes referents al coneixement d'una realitat històrica, i és en aquest sentit que s'ha de recórrer a d'altres fonts d'informació per a obtenir-ne una visió més completa. En el cas de la *Rhode* grega, les fonts són, lamentablement, molt escasses, i se ceneixen únicament a dos moments històrics concrets: el de la seva fundació i el de la campanya de Cató a principi del segle II aC.

En relació als orígens dels pobladors grecs de la ciutat de *Rhode*, disposem dels textos de dos historiadors grecs, Escimne de Quios i Estrabó. El primer d'ells, Escimne, té l'interès de transcriure una font anterior, Éfor, del segle IV aC, i és en aquesta època que hem de situar la informació que conté el seu text: "...més avall, seguint per mar, hi ha els ligurs i les ciutats gregues poblades de focuus de *Massalia*;

la primera és *Emporion* i la segona *Rhode*. Aquesta fou fundada pels rodís, que tenien, en altre temps, un gran poder marítim." (Escimne 196). Així doncs, segons el text *Rhode* és una fundació ròdia, que en aquests moments, en època d'Escimne, en el segle IV aC, es troba dins l'òrbita massaliota.

En relació al mateix tema, Estrabó, que hem de situar en el tombant de la nostra era, escriu en el llibre tercer de la seva *Geografia*: "...Emporion és una fundació dels massaliotes i es troba a uns 40 estadis de distància de Pirene i dels límits entre Ibèria i la Cèltica. Prop d'aquí hi ha també *Rhode*, una petita factoria dels emporitans, però fundació, segons alguns, dels rodís. També aquí, com a *Emporion*, hi ha culte a Artemis Efèsia, a causa del que explicaré en parlar de *Massalia*." (Estrabó III, 4, 8). Estrabó es refereix a *Rhode* com a una petita factoria dels emporitans, *polichnion*, segons el text grec, que significa ciutat petita. Però, referint-se a altres autors, recull també l'origen rodi de la població.

Dracma de Rhode. A l'anvers hi figura un cap femení, identificat amb la deessa Àrtemis, i al revers una rosa vista per sota. La seva emissió perdurà des de la segona meitat del segle IV fins a un moment avançat del segle III aC.

En el llibre catorzè de la mateixa obra, Estrabó completa la informació amb el següent comentari: “...hom conta també dels rodís que el seu poder marítim no data sols dels temps de la fundació de la ciutat actual, sinó d’abans de l’establiment de les Olimpíades i, amb la finalitat de socórrer els homes, emprengueren llargs periples molt allunyats de la seva pàtria, navegant per aquest motiu fins a Ibèria, on fundaren *Rhode*, que després passarà a ser possessió dels massaliotes.” (Estrabó XIV, 2, 10). Aquest és el text que ens situa la fundació ròdia de *Rhode* en una data molt reculada, abans de les primeres Olimpíades, les quals s’han situat en el 776 aC.

No tornem a tenir cap altra notícia de *Rhode* fins als textos de l’historiador romà Tit Livi, contemporani d’Estrabó, el qual, en la seva obra *Ab Urbe condita*, relaciona els fets de la revolta indígena sufocada per Cató a principi del segle II aC. Segons l’historiador, “...des d’allí (des del port del Pirineu) anaren cap a Roses i expulsaren el destacament d’hispanos que ocupava el castell. Des

de Roses un vent favorable els portà a Empúries. Allí desembarcà tota la tropa, menys els soldats de marina.” (Tit Livi 34, 8, 4). Gràcies al text tenim constància d’un *castellum* a *Rhode*, en definitiva, un nucli fortificat, dins del qual la població lluita contra la imposició romana nouvinguda.

Per últim, ens queda parlar de les fonts geogràfiques, les quals només fan referència a la situació de *Rhode*, fent una descripció de la costa en època antiga. La imprecisió d’aquestes fonts ha fet que els historiadors, des del segle XVII fins a inicis del nostre segle, no es possessin d’acord en la localització de *Rhode*. Ptolomeu, en la seva *Geographiké Hyphégers*, diu que *Rhode* està després de la desembocadura del riu Clodian i abans del temple de Venus (Ptolomeu, II, 6, 19). Igual d’imprecís és Pomponi Mela, el qual diu: “... i si segueixes la costa, prop de *Cervaria* hi ha una roca tirada al mar pel Pirineu; llavors del riu *Ticer*, junt a *Rhode* i el *Clodianum* junt a *Emporiae*...”. Finalment, Esteve de Bizanci només parla de *Rhode* com a una ciutat d’Ibèria.

EL BARRI HEL·LENÍSTIC

4

16

Rhode és una de les dues úniques ciutats gregues situades al nord-est de la costa catalana de les quals es té coneixement i constància material. L'altra és *Emporion*. Molt properes, dins la mateixa badia, no podem parlar d'una sense fer referència a l'altra. La seva història va íntimament lligada, fins al punt que *Rhode* quedarà integrada en l'àrea directa de domini emporità, malgrat que en diverses ocasions sembla que intenta alliberar-se'n. Cal dir que Empúries, fundada a mitjan segle VI aC sota la influència massaliota, s'havia convertit durant el segle V aC en una ciutat de gran poder comercial, del qual guairà al llarg del segle següent, arribant a emancipar-se totalment de la seva metròpoli.

En aquest context històric, *Massalia* sembla abocar-se sobre *Rhode* per tal de recuperar el mercat de l'àrea empordanesa que havia perdut a conseqüència de la independència d'Empúries. A partir d'aquest moment arriben a *Rhode* productes massaliotes, àmfors i altres recipients ceràmics menors, i la ciutat esdevé un centre intermediari entre *Massalia* i els poblats ibèrics de l'interior. Empúries, tanmateix, es mantindrà al cap del circuit comercial, de tal manera que ha estat considerada el centre del mercat hel·lènic dels metalls a l'extrem occidental, i del qual l'imperi atenès serà un dels principals clients, juntament amb els cereals.

Detall de l'amplada del carrer que travessava en sentit nord-sud el barri hel·lenístic. En primer terme es poden veure les restes dels murs de les cases que donaven al carrer.

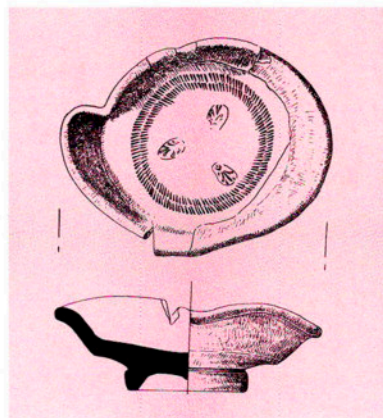
A partir de la segona meitat del segle IV aC, *Rhode* encunya una moneda pròpia, la dracma, fet que s'ha interpretat com a un acte de sobirania i d'independència de la ciutat respecte a *Massalia*. Empúries, en el mateix moment, encunyarà també una dracma, però ambdues monedes es diferenciaren de forma substancial, potser com a reacció de *Roses* per a autoafirmar-se i diferenciar-se de la ciutat veïna. A partir d'ara *Rhode*, més distanciada de *Massalia*, viurà un cert impuls comercial i estendrà

la seva influència vers l'àrea més propera al Rosselló.

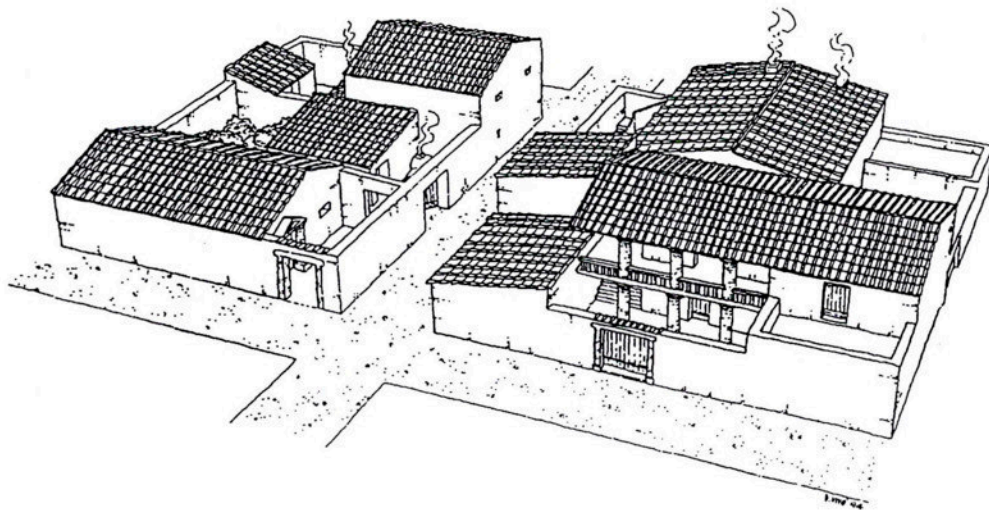
És en aquest ambient quan es construeix el barri hel·lenístic. Es tracta d'una ampliació de l'antic nucli grec del turó, aixecada a llevant seu, a l'altre costat del rec Fondo. Des del seu descobriment, a l'any 1963, s'ha posat de manifest el seu caràcter eminentment artesanal, amb la troballa, fins avui dia, de dos forns ceràmics i un taller metal·lúrgic. Els productes que aquí s'elaboraven, entre ells la coneguda ceràmica del taller de les tres palmetes radials, gaudien de la proximitat del port per al seu transport i comercialització, el qual es trobava a la desembocadura de l'esmentat rec Fondo. En definitiva, es tracta d'un barri portuari, comercial, que viu de l'excel·lent

Rebuig de l'abocador del forn ceràmic del taller de Roses de les tres palmetes radials. La distribució d'aquestes ceràmiques ocupa una extensa franja que va des del Llenguadoc fins a la zona de Cartagena.

desenvolupament econòmic que es dona a la ciutat. En la construcció d'aquest barri s'utilitzaran les noves tendències urbanístiques del moment. La seva distribució urbana segueix el model hipodàmic pitagòric, amb una xarxa totalment regular, sobre una traçat de carrers ortogonal. Fins al moment s'han posat al descobert un carrer nord-sud, *plateia*, i dos carrers est-oest, *stenopoi*, que configuren sis illes de cases subdividides en parcel·les regulars. De tot el conjunt només s'han excavat onze cases, unes

més modestes que les altres. No hi ha dubte que el barri és més gran, ja que encara no en coneixem ni el límit nord ni l'est, mentre que suposem que a l'oest arribaria just fins al rec Fondo, i al sud just fins a la línia de platja, on s'ha descobert una estructura important que en marca el límit.

Reconstrucció volumètrica de dues illes cases del barri hel·lenístic. Interpretació hipotètica a partir, només, de les escasses filades que es conserven dels murs descoberts durant les excavacions.

CASTELLUM DE CATÓ

5

La muralla hel·lenística està construïda a base de grans blocs de pedra granítica local, de formes irregulars, units amb argila i pedres més petites.

18

Una nova situació històrica farà que la ciutat de *Rhode* comenci a entrar en una greu decadència que la portarà, finalment, a la seva pràctica desaparició. És el moment en què entra en escena un nou poder, Roma, que, en pugna amb el poder de Cartago, al sud de la Península, va estenent la seva àrea d'influència per les nostres costes. A conseqüència dels tractats entre ambdues potències, el comerç hel·lènic es veurà amenaçat, fins al punt que deixaran d'arribar les importacions àtiques. Amb el triomf de les produccions itàliques i la difusió de la ceràmica anomenada campaniana A, les ceràmiques del taller de Roses es trobaran

amb un fort enemic, amb el qual no podran competir en producció.

Progressivament *Rhode* sucumbirà a la nova situació comercial. La ciutat deixarà d'encunyar la seva moneda, la dracma, i el barri hel·lenístic s'anirà abandonant. *Rhode* arribarà a perdre la sobirania que havia gaudit uns anys abans, fins al punt d'esdevenir una factoria dels emporitans. És el moment en què les fonts es refereixen a Roses com a una petita ciutat, *polikhnion*, dels emporitans.

Què passa entre Roma i Cartago que afecti d'aquesta manera el futur de les ciutats gregues de la costa? L'any 348

aC, Roma i Cartago, després de contínues disputes, havien signat un tractat a partir del qual s'establí la línia d'influència de les dues potències just en el cap de Palos. Se suposa que a partir d'aquests moments actuarien per l'àrea grega catalana alguns comerciants romans, negociant per aquest territori. L'any 226 aC, però, els púnics aconseguiren traslladar aquest límit fins a l'Ebre, i el comerç que es desenvolupava en aquesta zona començarà a veure's amenaçat per la presència cartaginesa.

Tal com recullen les fonts escrites, la nova situació comercial perjudicarà els poblats grecs establerts al voltant d'Empúries i a altres llocs d'Ibèria, els quals organitzaran una legació per a demanar ajuda a Roma. Entre aquestes poblacions segurament es trobaria *Rhode*, tot i que les fonts no ho especifiquen. A la fi del segle III aC, tant per a Empúries com per a Roses, s'enceta un període d'instabilitat, que provoca que les ciutats basteixin obres puntuals per a la seva defensa. Empúries construeix una *proteichisma*, una muralla feta amb una certa rapidesa, per a protegir la ciutat. D'aquest moment hem de considerar també la muralla que darrerament s'ha posat al descobert a la Ciutadella.

En resposta a la legació tramesa a Roma, l'any 218 aC, els romans, comandats per Gneu Corneli Escipió, arribaran a Empúries per a derrotar els cartaginesos. A partir d'ara començarà la influència efectiva d'aquest nou poble sobre la zona. Empúries, com a ciutat aliada, s'adaptarà bé a la nova situació, de la qual sortirà beneficiada gràcies al tracte de favor que rebrà dels romans. Roses, en canvi, en quedarà al marge, i se sumarà a les revoltes indígenes que s'organitzaran contra la imposició tributària romana. L'any 195 aC, Roma enviarà un nou exèrcit, comandat per Cató, per a reprimir aquestes revoltes, el qual atacarà el *castellum* de *Rhode* i en desallotjarà la guarnició. A

Fragment d'un plom amb inscripció, recuperat en les excavacions de l'any 1938.

partir d'ara, la ciutat, que s'havia retirat encastellada en el turó, viurà el seu moment final.

El poble de Roses ha tingut sempre present el seu passat històric. Aquí veiem una representació popular de principi de segle en què es reproduïx un desembarcament de romans.

L'OCUPACIÓ ROMANA

6

Terracota trobada en les recents excavacions, que representa un personatge de faccions negroides. A partir d'ara Roses intensificarà les relacions comercials amb el nord d'Àfrica, des d'on arribaran ceràmiques i altres productes com ara vins, olis, salses...

20

Després del desenllaç de la Segona Guerra Púnica, el domini romà s'havia fet efectiu i la situació havia canviat per a la població indígena. Mentre el colonialisme grec havia comportat una relació pacífica i de comerç, l'imperialisme romà començava a imposar als indígenes unes condicions de convivència més exigents.

Les obligacions tributàries eren dures, especialment per a aquells que havien negat el seu suport a la intervenció bèl·lica romana, fet que provocà alçaments i revoltes. *Rhode* es va sumar a la resistència romana, posició de la qual va sortir força perjudicada.

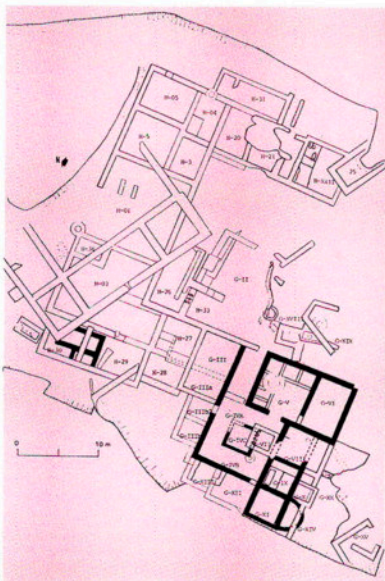
Desallotjada per Cató, hi ha indicis que la ciutat es degué abandonar, o bé reduir notablement, ja que l'arqueologia no ha trobat restes d'ocupació des de les primeries del segle II aC fins ben entrat el segle II dC. Aquest buit de més de tres segles fa que les èpoques republicana i altimperial passin inadvertides a la vella *Rhode*. La manca de construccions i la pràctica inexistència de materials ceràmics d'aquestes èpoques en són l'evidència més clara. No passa el mateix a *Emporion*, la qual inicia una de les etapes més florents de la seva vida, amb un fort creixement econòmic i un *status* jurídic favorable, que farà que la fundació romana es converteixi

en una nova gran ciutat. D'existir algun petit reducte poblacional a Roses, ben segur que estaria totalment eclipsat pel nou *Municipium Emporiae*.

Si bé la ciutat no va reeixir, sí que trobem a Roses indicis de colonització agrícola en el camp. A poca distància al nord-est de la Ciutadella s'han

descobert les restes d'una vil·la agrícola baixrepublicana, al paratge de les Arenes, que funcionaria entre el segle II aC fins al I dC. Es desconeix si hi han altres exemples de colonització agrària en el pla del Roses, però en tot cas caldria buscar-los en les àrees fèrtils immediatament adjacents a l'antic estany de Castelló, ja que la resta del territori, inundat i poc salubre, no devia ser apte per a l'explotació.

No trobarem les primeres manifestacions constructives romanes a la Ciutadella fins a la segona meitat del segle II dC, quan -per prendre un marc històric de referència- la ciutat

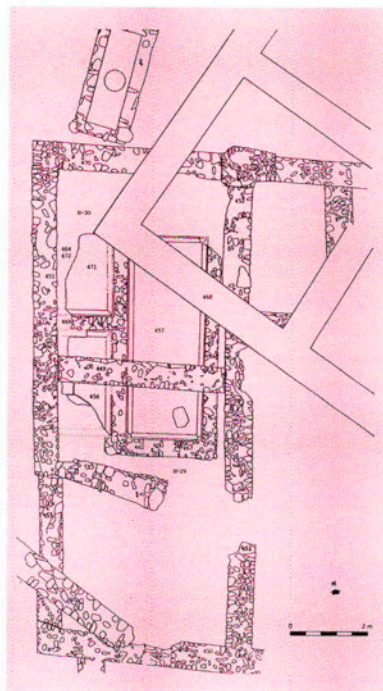

d'Empúries ja es troba en plena davallada. Aquesta recessió emporitana, iniciada ja a la fi del segle I aC, es manifesta en un abandonament progressiu de la ciutat i el seu replegament vers el vell nucli de Sant Martí, a partir de la segona meitat del segle III dC. Les restes trobades a Roses consisteixen en alguns dipòsits aïllats, un conjunt termal públic i altres estructures indeterminades, ubicades a les immediacions de l'àrea portuària, que de moment no podem interpretar globalment.

No sabem si aquesta represa ocupacional es produeix arran del relaxament emporità. En tot cas, cal abandonar la hipòtesi que sigui a conseqüència de la creació del suposat *municipium flavium rodinorum* d'època de Vespasià (69-79 dC).

Aquesta hipòtesi havia sorgit de l'anàlisi errònia d'una inscripció trobada a Cartago, suposadament dedicada per l'esmentat *municipium* a un seu fill que havia aconseguit els càrrecs de *procònsol* i *flamen*. Actualment aquesta lectura està

Sobre la planta general de l'edifici A -conegut com a vila de salaons- destaca en negre un edifici preexistent, datat en el segle II dC, l'ús del qual sembla de caràcter termal.

Superposició de construccions d'èpoques diverses, situades a l'extrem nord-oest de l'edifici A, on es poden observar els dipòsits d'aigua datats al segle II, atribuïts al subministrament d'aigua als vaixells del port.

totalment desestimada i sembla que en realitat es refereix a una família anomenada *rodini*. De fet, la manca de traces documentals i arqueològiques ja havien fet dubtar que *Rhode* hagués gaudit d'aquesta situació jurídica romana.

ELS PRIMERS CRISTIANS

7

Enterraments en sarcòfags de pedra, trobats en la necròpolis paleocristiana del turó de Santa Maria. Aquest tipus de sepultura destaca sobre la resta d'inhumacions del cementiri, indicatiu de l'estatus social del personatge enterrat.

22

Totes les traces apunten que Roses, a partir de la segona meitat del segle II dC, era un petit nucli que es desenvolupava al voltant de l'antic port. Tot i que queda encara molt d'espai per explorar, les restes arqueològiques d'aquesta època s'han localitzat concretament en els marges del rec Fondo i en la seva desembocadura, on s'ha d'ubicar el port. A diferència del *Municipium Emporiae*, Roses no va arribar a reeixir com a ciutat en aquesta època i va seguir patint les conseqüències de la seva postura antiromana, present durant els fets de Cató.

En aquest estat de coses, no es pogueren fer tan evidents les conseqüències de l'anomenada

crisi del segle III, la qual va afectar en gran manera les ciutats, fent que moltes s'abandonessin o es veiessin notablement reduïdes. Al llarg d'aquest segle, l'Imperi Romà havia començat la seva davallada; un primer període d'inestabilitat política i d'anarquia militar va venir seguit d'un afebliment del poder i d'uns anys de contracció econòmica i social. Si bé sabem que Empúries va patir en gran manera aquesta situació i la ciutat es va abandonar totalment a partir del darrer quart del segle III, podem suposar que Roses, a remolc de la veïna ciutat, va viure la mateixa recessió.

No sabem com evoluciona la població de *Rhode* al llarg dels

segles III i IV, però a partir d'aquest darrer segle tenim suficients indicis per a afirmar l'existència d'una primitiva comunitat cristiana a Roses. L'element més determinant de l'existència d'aquest nucli va ser la troballa, l'any 1945, d'una antiga església sota els fonaments del temple romànic de Santa Maria.

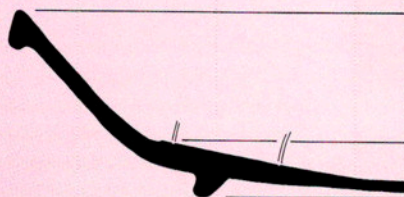
Es tracta d'un edifici molt simple, dotat d'un absis semicircular, orientat a llevant, amb una nau d'uns set metres de llargada per uns sis metres d'amplada, dins de la qual es dipositaren, almenys, dues tombes. Per aquestes característiques, fou considerada una *cella memoriae* o temple cementiri, és a dir, un edifici construït per a preservar

el cos d'un personatge important per a la comunitat cristiana del lloc.

L'estat de conservació de les restes no és el més desitjable, però es va tenir la sort de recuperar-ne la *mensa* o altar. Es tracta d'una peça de marbre, fragmentada en trossos, que fou trobada l'any 1938, i que havia estat reutilitzada com a material de construcció del temple romànic. La seva datació, igual que la de la *cella*, s'ha establert en els segles IV i V, època, també, de la primera fase de la necròpolis que es va constituir a l'entorn del temple i de la qual s'han excavat algunes tombes.

D'on surt aquesta primera comunitat cristiana de Roses?

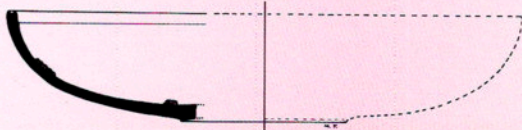
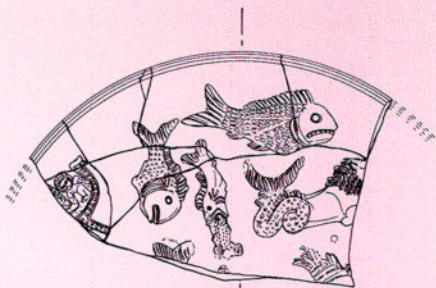
Plat de ceràmica africana, que presenta al centre un emblema de temàtica cristiana, consistent en un lleó que atrapa un xai.

Qui pren la iniciativa de fundar un temple cristià en aquest nucli? Quin paper juguen aquests homes en la

recuperació del lloc al llarg dels segles V i VI? Aquestes són algunes de les preguntes que es plantegen entorn a aquests primers anys d'una època que s'ha tendit a anomenar paleocristiana. De fet ens trobem davant del moment d'eclosió d'una nova cultura, que podria haver-se introduït a Roses per mar, des de l'àrea nord-africana, amb la qual es mantenien estretes relacions comercials.

Fragment de ceràmica africana localitzat a les excavacions de Roses, decorat amb temàtica cristiana.

Cal tenir present que Roses, per la seva condició de nucli portuari, devia estar oberta a tota classe d'influències foranes, entre elles el cristianisme, que malgrat els anys de persecució era ja totalment tolerat des de l'edict de Dioclecià, de l'any 313.

EL BISBAT DE ROSES

8

*Perspectiva general
de la necròpolis cristiana
situada al darrera de
l'absis de Santa Maria.*

24

Des del segle XV com a mínim tenim referències - en l'obra del bisbe Margarit de Girona o en la d'historiadors hispànics del XVI, com E. Garibay o el P. Mariana- de la possibilitat que Roses hagués estat seu episcopal en el que ells anomenaven època visigoda. Per la seva banda Jeroni Pujades, en el segle següent, dubtava d'aquesta possibilitat adduint que en altres autors no havia trobat cap referència d'un bisbat a Roses, i que el seu nom no apareixia en cap de les reunions conciliars conegudes, a menys que tot fos producte d'una confusió entre la Roses empordanesa i Roda de Ribagorça. L'any 1940, el P. Ferrua donava a conèixer algunes inscripcions

pertanyents a les catacombres de Siracusa, corresponents als segles IV-V, entre les quals n'hi havia una que parlava del bisbe *Auxentius*, d'origen hispà, *episcopus Rotdon*. El P. Ferrua va identificar *Rotdon* amb Roses, sense possibilitat que a Sicília, al nord d'Àfrica o a Itàlia hi hagués hagut un bisbat assimilable a la seu de *Rotdon*.

Els comentaris que la publicació de la inscripció varen suscitar s'encaminaven tots ells a posar en dubte l'existència del bisbat de Roses en època visigoda, si bé es coincidia que el bisbat era hispànic. A part de la manca de documentació textual, afavorien aquesta posició la inexistència de restes arqueològiques d'importància, corresponents a

l'època visigoda, en el solar de la Ciutadella; la impossibilitat de fer correspondre una seu episcopal visigoda amb una ciutat romana, que es donava de forma generalitzada; així com la presència, massa propera, del bisbat d'Empúries, documentat des de l'any 516 al 693.

El dubte o la certesa davant de l'existència d'aquest bisbat es veuen refermats amb una informació que no sembla haver-se tingut en compte i que s'escapa del que seria pròpiament una cronologia d'època visigoda. En l'acta del

primer concili de Saragossa l'any 380 -convocat, sembla, amb la finalitat de condemnar el priscil·lianisme, si bé el que demostren els seus cànons és únicament una tendència antiascètica- consta que hi varen participar prelats de seus corresponents a la meitat nord d'Hispània i de la meitat sud de la Gàl·lia, d'Aquitània sobretot. El priscil·lianisme prenia el nom de Priscil·lià, bisbe laic d'Àvila, i fonamentava la seva doctrina en l'ascetisme d'arrel oriental que pretenia retornar a l'ideal de l'època dels apòstols, cercant per aquesta via la perfecció espiritual i l'amor de Crist; el rigor de la seva doctrina es difonia en comunitats allunyades de la jerarquia eclesiàstica, on les dones adquirien un paper important que servia per a remarcar la inexistència de les diferències sexuals en temes d'espiritualitat. L'allunyament de la disciplina dels bisbes per mitjà de l'exercici d'una moralitat rígida i el menysteniment de les necessitats materials va portar-los a ser acusats de gnòstics i maniqueus. Entre els bisbes de seu desconeguda que participaren al concili es fa

esment d'un d'anomenat *Augentius*.

Es fa difícil, en tot cas, concloure que, en efecte, Roses fou seu episcopal almenys a final del segle IV, ja que les notícies poden resultar contradictòries, i les afirmacions que es puguin fer, mancades d'una base suficientment sòlida. El cert, però, és que l'arqueologia ha anat posant al descobert, paradoxalment a partir del coneixement de la inscripció d'*Auxentius* i també en els darrers anys, com hem vist en el capítol anterior i veurem en el següent, restes arquitectòniques i enterraments de tipus cristià d'aquesta època. Altrament, els annuaris pontificis, que inclouen llistes de les seus episcopals existents i dels seus residencials,

així com d'aquelles seus desaparegudes i amb prelat titular -és a dir, corresponent a una església cristiana antiga, desapareguda, sense fidels ni clerecia i on el bisbe no té jurisdicció ni residència- fan esment, encara avui, de Roses com a seu titular pertanyent a la metropolitana de Tarragona. El càrrec de bisbe d'aleshores tenia un caràcter local, personatge oficial de la vida civil, centre de la vida eclesiàstica, amb autoritat d'arbitratge en qüestions civils, en principi facultativa i sense jurisdicció. En el cas de ser, doncs, segura la identificació de *Rotdon* amb Roses, caldria plantejar-se el caràcter urbà i/o el creixement ciutadà de Roses a partir dels segles IV-V, que l'arqueologia s'ha d'encarregar de posar al descobert.

25

Fragment d'inscripció funerària cristiana trobada a Roses. Refereix la mort d'un infant d'un any i mig, en un dia 13 de juny.

L'ÈPOCA VISIGÒTICA

9

26

Després d'uns anys de recessió i d'estancament urbà, el nucli de Roses torna a prendre relleu a partir de la fi del segle IV i al llarg de tot el segle V. D'aquests anys s'han datat una sèrie de construccions, localitzades en diferents punts del jaciment, que ens posen de manifest una nova ocupació del lloc amb una certa entitat i importància. Per l'espai excavat, estem en condicions d'afirmar que es produeix a Roses una colonització humana d'una activitat constructiva similar a la que ja s'havia viscut en època hel·lenística. Les restes arqueològiques apareixen arreu del solar de la Ciutadella on s'ha intervingut, i sembla que s'estenen més enllà dels límits

que imposen les muralles del recinte fortificat modern, en direcció a l'espai que ocupa l'actual Roses.

Per a situar-nos històricament, cal dir que és en aquest període quan s'inicia la presència visigoda a les nostres terres. Aquest poble germànic havia aprofitat la situació d'afebliment que patia l'Imperi per a travessar les seves fronteres i instal·lar-se en territori romà. Des de principi del segle V fins a principi del segle següent, els visigots aconseguiren assentar-se al sud-oest de la Gàl·lia, on, amb el consentiment dels romans, crearen el regne de Tolosa. Des d'aquí iniciaren algunes campanyes d'expansió cap a Hispània, en les quals es

veié involucrat el nostre territori, especialment en temps del monarca Euric (466-484).

L'Empordà va quedar integrat en el radi d'acció del regne de Tolosa, fins que, amb la pressió d'un altre poble, els francs, aquest regne s'ensorrà l'any 507. Abans de la creació de la nova capital a Toledo, però, passaren més de seixanta anys d'intermedi en què el poder

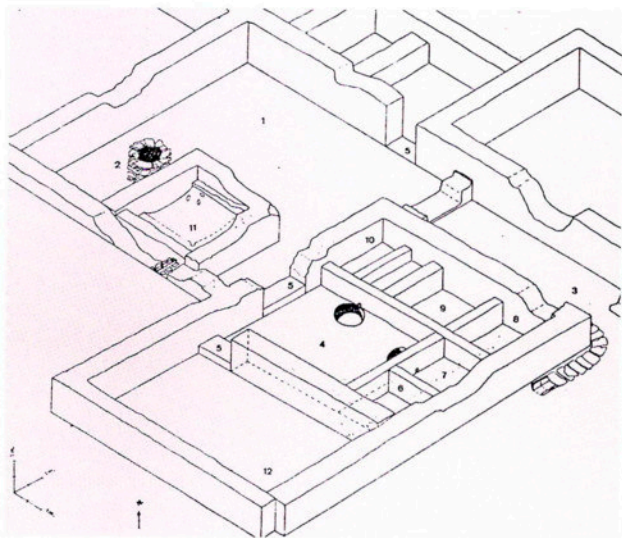

Detall d'un dels àmbits de la vila medieval en el subsòl del qual s'han trobat restes de construccions d'època visigòtica. El mur del que veiem la cara externa, al front de la imatge, està construït en incipientes filades en opus spicatum.

visigot es va mantenir en certa manera a la Provença, la Narbonense i a Catalunya. En aquest període, l'anomenat "intermedi ostrogot", Barcelona va esdevenir, en algunes ocasions, capital del regne. Tot i aquesta presència, no ha estat possible determinar a Roses, o en altres jaciments catalans, traces d'una aculturació visigòtica efectiva. Malgrat el que puguin fer pensar les troballes d'alguns elements d'art menor, com ara les sivelles de cinturó, la cultura visigoda no va poder penetrar en un país tan romanitzat com era el nostre, ni abastar, en aquests pocs anys, la seva superioritat.

En definitiva, s'ha dit que el domini visigot no va suposar

cap trencament amb el Baix Imperi, sinó una evolució. En tot cas, Roses va poder superar els anys de petita ciutat a l'ombra de la poderosa Empúries romana, i créixer de nou, a redós del seu port. L'eix que constituïa el rec Fondo va funcionar com a vertebrador de l'expansió urbana. A banda i banda del rec, i del mur de delimitació que resseguia el seu curs fins al port, s'establiren un seguit de construccions diverses, de les quals desconeixem l'ús, ja que posteriorment varen quedar afectades per la reforma urbana de mitjan segle VI. L'edifici més ben conegut és l'anomenat edifici A, en el qual, a partir de la fi del segle IV i inici del següent, trobem una factoria de salaó de peix treballant a ple rendiment.

Perspectiva de la factoria de salaons. Els petits dipòsits i sales annexes formen part d'un conjunt destinat a la producció i envasament de salaons de peix, que començà a funcionar a les darreries del segle IV.

Tremís del rei Suinthila. Moneda visigòtica d'or que fou localitzada a les excavacions de la Ciutadella de Roses.

D'aquest mateix moment tenim altres restes arqueològiques menys ben identificades que les de l'edifici A, disperses per diferents punts del solar de la Ciutadella. La dificultat per reconèixer el seu ús radica en el fet que seran substituïdes o reformades en moments posteriors, especialment durant l'esclat urbà del segle VI.

ROSES EN EL SEGLE VI

10

28

Després de l'època hel·lenística, aquest segle és el més ben documentat en el jaciment de la Ciutadella de Roses. Les restes corresponents al segle VI són presents en tots aquells sectors on s'ha intervingut arqueològicament. Per tot arreu apareixen nivells rics d'aquest moment, i, tot i la desconexió de les restes excavades, segmentades i disperses entre si fins a més de 100 metres de distància, hi ha suficients elements per destacar la seva presència. Ja en excavacions antigues, els arqueòlegs que havien treballat en el jaciment havien observat la riquesa dels segles paleocristians fins al VI. El Dr. Pere de Palol, especialment, afirmava la

importància de la comunitat que vivia en aquestes èpoques a Roses, així com la seva intensa activitat comercial.

La intensificació de l'hàbitat i la densitat constructiva és destacable al llarg de la primera meitat del segle VI. Malgrat tot, encara no s'ha pogut determinar la seva extensió amb exactitud, ja que queda molt d'espai per explorar i el que s'ha excavat és molt dispers. A la vegada, les construccions són poc sòlides i s'han alterat en gran manera a causa de les obres posteriors. Els murs descoberts conserven només les primeres filades dels seus fonaments. Tot i això, s'han arribat a determinar unes característiques comunes que defineixen la seva tipologia

Edifici localitzat en el subsòl del pati d'armes que es correspon a l'ocupació del lloc en època visigòtica. Els murs conserven escasses filades de pedra i la seva construcció és poc sòlida, amb les pedres unides en sec.

constructiva. Són murs construïts en sec, amb un parament simple, amb incipients filades en *opus spicatum*, sense fonamentació, d'una amplada entre 60 i 70 cm, i orientats en sentit nord-est/sud-oest o nord-oest/sud-est.

Aquests habitatges, amb un sistema de fonamentació aparentment poc sòlid, devien anar complementats amb paret, potser de tàpia, tot i que no en tenim cap indici. El tipus de construcció observat a Roses

s'ha comparat amb altres jaciments excavats de l'època, i es fa evident una certa uniformitat tipològica, que fa pensar que aquest sistema constructiu era el més corrent. No obstant això, a Roses es dóna una diferenciació segons les característiques del sòl on es fonamenten aquestes estructures. En aquells edificis que, pel motiu que fos -potser per necessitats d'espai o per proximitat al mar- es varen aixecar per damunt de la sorra de la platja, el mur en sec és substituït per un potent encofrat, ben fonamentat.

Aquest bon moment de Roses es veu truncat cap a la fi del mateix segle, quan la població torna a patir un ampli procés de

recessió. El signe més evident d'aquesta situació és que molts espais d'hàbitat s'abandonen i cessa l'activitat comercial d'alguns edificis, com és el cas de la factoria de salaons de l'edifici A. En determinades àrees de la Ciutadella s'han documentat nivells d'incendi per damunt dels quals no es produeix cap represa ocupacional que no estigui relacionada amb la conversió del lloc en necròpolis. És significativa la situació d'algunes tombes entre les runes dels anteriors habitatges, aprofitant, en alguns casos les mateixes pedres dels murs per a recolzar les tombes o construir-les.

D'aquest moment de plena època visigòtica hem de destacar

Fragments d'unes inscripcions, possiblement funeràries, trobades en les proximitats d'unes tombes de la necròpolis de l'àrea del port, datada a partir del segle VII.

la possibilitat que Roses hagués estat seu d'una seca monetària. Estudis numismàtics han identificat la seca de Rodas amb la Roses d'aquesta època. Les emissions conegudes són del temps dels monarques visigòtics Leovigild (568-586), Recared (586-601), Viteric (603-609) i Egica (687-702).

Detall d'unes tombes construïdes a base de murets de pedres amb coberta de lloses, que contenien les restes de diversos individus. L'ús continuat d'aquestes tombes fa pensar en el seu caràcter familiar.

S'ABANDONA EL LLOC?

11

30

Es nivells d'incendi documentats, paral·lels a la destrucció d'alguns espais d'hàbitat, han portat a considerar un abandonament del lloc a partir de la fi del segle VI. Històricament desconeixem quins fets provoquen aquesta situació, però cal dir que no són exclusius d'aquest indret, sinó que aquests incidents semblen força generalitzats en tot el país. Altres assentaments viuen també una fase de recessió en aquesta època, tal com s'ha documentat en les seves excavacions.

L'activitat comercial que fins ara havia facilitat l'arribada a Roses de productes procedents del nord d'Àfrica, de la Gàl·lia Narbonesa, del llevant

Peninsular o de l'Orient de la Mediterrània també disminueix sensiblement. La pràctica desaparició d'aquests productes ha fet pensar que a partir de la segona meitat del segle VI es produeix una davallada comercial. Té lloc un veritable canvi socioeconòmic? Què frena realment aquestes importacions? La presència d'uns nivells de destrucció a Roses fan pensar que uns determinats fets sobtats poden ser els causants d'aquesta situació, els quals impedeixen que la població torni a l'estat anterior.

Les darreres excavacions a la Ciutadella han permès afirmar que el nucli de Roses no recobrarà mai més la seva

Poblats de Puig Rom. Vista general d'un fragment de la important muralla que defensava el poblament en el tram on es troba l'única porta d'entrada al recinte descobert. En primer terme, algunes restes que foren desbrossades durant els treballs de l'any 1987.

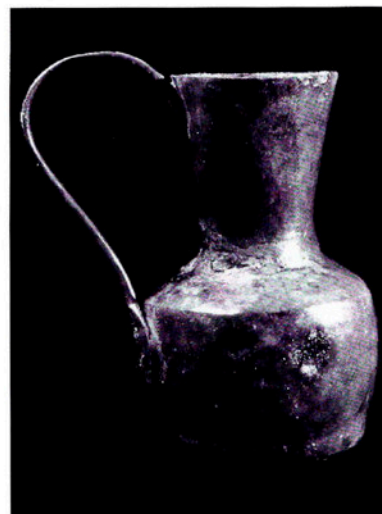
entitat fins a època medieval. No obstant això, hi ha elements que posen en evidència una certa recuperació a partir de les primeries del segle VII. Entre aquests tenim documentades algunes construccions a la zona propera al port, la continuació del l'ús del lloc com a necròpolis i l'arribada de materials ceràmics procedents del nord d'Àfrica. No sabem per quina via comercial continuen arribant aquests productes a

Roses, però, en tot cas, és prou important constatar-los, i més si tenim en compte que la seva difusió ara és molt menor i limitada als nuclis més importants i ben situats en les vies de comunicació i del litoral.

Malgrat tot, les restes constructives descobertes a la Ciutadella no tenen prou magnitud perquè puguem parlar d'una recuperació ocupacional del lloc. Fins i tot sembla que estan associades a un edifici de caire funerari, que més aviat caldria relacionar amb la necròpolis establerta a les immediacions del port, amb la qual tenen a veure la major part de les tombes tardanes, premedievales, que s'han excavat a la zona. On es troba, doncs, la comunitat que

s'enterra a partir del segle VII a la Ciutadella? Alguns investigadors parlen del moment crític que es viu a la fi del període visigot, quan molts poblats de la costa s'abandonen i els seus habitants es traslladen a llocs més segurs.

Potser aquest és el cas de Roses i Puig Rom, el qual actualment es tendeix a datar a partir de la fi del segle VI i inicis del segle següent. Per les seves característiques més de poblament que de fortalesa militar, es dubta que fos construït a efectes de la revolta de Paulus, com a política de control del rei Wamba per sotmetre un territori desafecte al poder centralista de Toledo. És possible, doncs, que estiguem davant d'un

Gerra de bronze localitzada entre l'enderroc d'un edifici excavat en el subsòl del pati d'armes, datada en el segle VII. La nansa porta una decoració de petits cercles incisos.

poblament al qual s'ha traslladat la població de la plana de Roses, a redós d'unes muralles ben defensades, per a viure i treballar a la muntanya, sense abandonar totalment el port i el vell solar de la Ciutadella, on enterrarien els seus morts.

Restes de murs en el subsòl del pati d'armes que es corresponen a un edifici construït en el segle VII, l'ús del qual s'ha associat a l'àrea cementicial que es concentra en el sector de llevant de la Ciutadella.

Els habitants que, al llarg dels segles, ocuparen l'àrea actual de la Ciutadella ens han tramès també vestigis sobre la seva espiritualitat. De tots ells conservem alguns indicis, en alguns casos més ben documentats que en altres, proporcionats no només per l'arqueologia, sinó també per les fonts escrites. Del primer culte que tenim coneixement és el de la deessa grega Àrtemis, que protegia la ciutat de *Rhode* i els seus pobladors. Aquesta divinitat, segons l'historiador grec Estrabó, havia estat tramesa des de la metròpoli *Massalia*, amb la qual *Rhode* mantenia estrets contactes, i s'havia adoptat amb la mateixa imatge i idèntic ritual, segons el model d'Efes.

Com a protectora de les ciutats, especialment marítimes i portuàries, pren significat el seu culte a *Massalia* (Marsella), Roses i Empúries. Tot i que les fonts semblen explícites, no s'ha trobat cap vestigi arqueològic al respecte. L'únic element que s'ha esgrimit com a revelador d'aquest culte és l'actual identificació de la deessa Àrtemis en l'anvers de les draemes, tant emporitanes com de Roses, per part de M. José Pena. La troballa d'un fragment ceràmic a Ullastret, en el qual es representen unes divinitats identificades amb Àrtemis o relacionades amb ella, també podria confirmar el text d'Estrabó quan diu que les poblacions indígenes dels voltants varen rebre de les ciutats gregues el culte a la deessa.

Estrabó ens ve a dir que Àrtemis era la suprema divinitat pàtria, però és evident que es veneraven d'altres divinitats, amb els seus rituals i sacrificis propis. A Roses s'ha suposat també l'existència del culte al déu Bes, egipci, protector contra els genis malignes, els parts i la infància. Aquesta hipòtesi es basa en la troballa d'un escarabeu amb la representació d'aquest déu en el revers. La seva datació és del segle III aC, però en realitat va aparèixer en un context

Detall d'una sepultura infantil en caixa de lloses corresponent a la necròpolis de la zona del port. La coberta, retirada durant l'excavació, era també de lloses de pissarra.

del segle III-IV dC, el que podria explicar el seu estat d'erosió i una llarga utilització de la peça.

Ja en època plenament romana disposem d'una font dubtosa que parla d'una inscripció dedicada a la deessa Minerva, datada en el segle II dC, en temps de l'emperador Adrià. Aquesta inscripció, recollida en el *Corpus Inscriptionum Latinarum*, es troba dins del grup de les probablement falses, i s'hi esmenta un personatge, anomenat *Quintus Egnatulus*, amb el càrrec públic d'*aequo publico*, el qual havia fet construir una estàtua a l'esmentada divinitat itàlica, benefactora de la classe eqüestre. Tant el

context històric com el dedicant fan dubtar de l'existència d'aquest culte, del qual tampoc no tenim cap altra evidència material.

Del que sí tenim indicis en aquesta època és de l'existència d'un culte domèstic, privat, al déu Mercuri. Els romans eren molt donats a venerar déus de forma privada, els anomenats déus lars, per a protegir el benestar de la seva família o els seus negocis. Aquests déus es representaven amb petites estatuetes que es col·locaven en capelles (lararis) o prop de la porta o la llar. La troballa d'una petita estatueta en bronze dedicada al déu Mercuri a les proximitats de l'edifici A, pràcticament sobre la platja, fa pensar en una devoció particular envers aquest déu, protector del comerç, potser deguda a algun mercader que desenvolupava la seva activitat en el port de Roses.

La difusió del cristianisme i la seva conversió en religió oficial de l'Imperi eclipsarà el paganisme, que tanmateix no serà del tot foragitat fins ben bé al segle V. A Roses tenim diversos indicis que confirmen la cristianització dels seus habitants, tant en el culte com en les pràctiques funeràries. Una primera església, datada a partir del segle IV, s'ha documentat sota els fonaments del temple romànic de Santa Maria, la qual polaritza al seu entorn una necròpolis que perdura fins època premedieval. Reflex d'aquest cristianisme és la localització d'aquesta necròpolis dins l'àmbit de la ciutat, no fora del seu recinte, com es feia en època romana. A més, les tombes, per regla general, apareixen orientades cap a llevant.

En els segles inicials aquest cementiri es concentra a l'entorn del temple, però a mida que s'abandonen certes àrees de la ciutat, dins la segona meitat del segle VI, es dispersa i ocupa zones més perifèriques. Hi ha indicis que, al començament del segle VII, prop del port, es condiciona una nova àrea de necròpolis, al voltant d'un altre edifici funerari, dins

del qual ha estat localitzada una gerra de bronze, probablement d'ús litúrgic. En total s'ha posat al descobert un màxim de 60 tombes, de tipologia molt diversa, entre les quals trobem enterraments en fosses, en àmfores, en caixa de teules, en sarcòfags de pedra, caixes de fusta, o, més tardanament, en caixes d'obra o pissarra i amb cobertes de pissarra.

Aquesta àrea cementirial té molts paral·lels amb la de la neòpolis d'Empúries, considerada la necròpolis dels habitants de Sant Martí d'Empúries, on coincideix l'existència d'un temple situat en un lloc preeminent i les tipologies de les tombes. La necròpoli de la Ciutadella era el cementiri del nucli habitat que es desenvolupava a la proximitat del temple, però a partir del segle VII és possible que també l'utilitzessin els habitants del poblat del Puig Rom, hipòtesi que encara no ha estat confirmada.

Enterrament infantil en àmfora. És molt corrent trobar infants enterrats dins d'aquests tipus d'envasos ceràmics, els quals, un cop buidat el seu contingut original, solien reciclar-se per a fins funeraris.

POBLAMENT DISPERS

12

*Treballs d'excavació
a l'esglésiola de Sant Tomàs
de Pení, any 1972.*

34

Prenent el fil del que s'ha exposat al capítol anterior, es documenta un relatiu abandonament del solar ocupat per la Ciutadella, la plana del terme de Roses, per a poblar la muntanya com a probable mesura defensiva, atesos els perills als quals una població ran de mar estava exposada, sobretot a partir dels segles VIII-IX. Puig Rom, als segles VI-VII, seria un d'aquests nuclis que aixoplugarien aquesta població.

No obstant això, la documentació altmedieval documenta petits nuclis de cronologia posterior a la de Puig Rom situats a la muntanya, exemples d'un poblament dispers. Aquest poblament és conegut per mitjà dels edificis religiosos

que farien de focus d'atracció. En documentació carolíngia dels segles VIII i IX es fa referència en diverses ocasions a un topònim del territori administratiu de Peralada, *Magregesum*, on es localitzarien diverses esglésioles, fundades d'antic, i que havien estat destruïdes pels *pagans*: una dedicada a Santa Maria, identificada amb *Magrigul*, en el terme de Roses; una altra dedicada a Sant Esteve, la de la Selva de Mar; la de Sant Fructuós, que correspondria a la vall de la Santa Creu i, finalment, la de Sant Pere, origen cenobític de Sant Pere de Rodes. Algunes d'aquestes esglésioles varen ser reconstruïdes en època medieval i s'hi va desenvolupar la vida religiosa i monàstica. Així mateix, la documentació de la primera

meitat del segle IX refereix les esglésies esmentades junt amb petits nuclis de població, *vilars*, alhora que afegeix a la llista Sant Joan ses Closes (a Vilanova de la Muga) i Sant Cebrià de Pení, mentre Sant Tomàs de Pení i Santa Maria de Roses són esmentades a mitjans del X. Totes aquestes notícies ens informen d'un possible monaquisme antic, probablement de tradició visigoda, en tota la serra de Rodes, que a poc a poc s'estendrà per la plana, amb un cenobi diguem-ne central i unes esglésies tal vegada subalternes, seguint l'estructuració del monaquisme visigot que R. d'Abadal veu en aquesta zona.

Per la importància que alguns documents li atorguen, Santa Maria de Magrigul, que donarà origen a una privilegiada població civil a la zona de Montjoi-Norfeu, podria ser aquest cenobi central al qual ens referim a l'annex que segueix.

Si aquest és el panorama que es dibuixa a la muntanya immediata al solar de la Ciutadella, a la plana, a més de l'indret que ocuparà Santa Maria de Roses, almenys des de la primera meitat del segle X, s'afegeix un altre nucli de població concentrada, l'anomenat *vilare Sanguinario*, a la Garriga de Roses. Proper a l'antic grau de la Muga, en tenim notícies d'ençà dels primers anys del segle XI. És anomenat així, probablement, pel proper estany homònim i alhora veí de Santa Margarita, i el seu sorral o ribera, que ja documentem a mitjan segle X. Tot i que

coneixem la compra-venda de peces de terra a la plana de Roses al segle X, indicadores d'un poblament dispers, el terme *vilare* ens està assenyalant també l'existència d'una població més o menys concentrada.

El *vilare Sanguinario* o la Garriga s'aixecarà sobre una estació arqueològica indeterminada testimoniada per la presència abundant de restes ceràmiques d'època romana. És clara, en molts indrets, la continuïtat en l'ocupació del solar on havia crescut una vil·la romana amb petits nuclis de població documentats a l'Alta Edat Mitjana.

El poblament de la Garriga de Roses donarà origen, en tot cas, a una jurisdicció compartida en plena Edat Mitjana, que tenim documentada al segle XIV quan Berenguer de Fortià, senyor de la Garriga, reconegué a l'infant

Ramon Berenguer, comte d'Empúries, tenir per ell, per indivís, la meitat de la jurisdicció civil d'aquell lloc. La senyoria de la Garriga de Roses portava aparellada la senyoria o *castlania* del castell de Bufalaranya -castell que hom ha identificat amb el de *Pinna Nigra*, que al segle X apareix com a possessió de Sant Pere de Rodes dins del territori del castell de Verdura- així com la meitat de la *farga de destret* -o de districte, on s'estava obligat a anar a reparar i lloçar les eines- de Roses, tot per indivís i en feu del comte d'Empúries, si més no des del segle XIII, que és de quan tenim evidència documental.

Pel que fa a Santa Margarita, ja es documenta com a alou al segle X. L'any 982 Wigó, clergue i propietari, en va fer donació al monestir de Santa Maria de Roses. El caràcter del topònim pot fer pensar en la presència d'una petita església pròpia al mateix segle X, més encara coneixent el caràcter del propietari. No serà, però, fins al segle XIII quan podrem documentar, sense equívocs, el monestir de benetes de Santa Margarita que, a mitjan segle XIV, tenia en feu la meitat dels *delmes* del lloc de la Garriga.

Vista general del castell de Bufalaranya a les darreries dels anys setanta.

En el document de donació atorgat pel comte Gausfred i el seu fill Sunyer a favor del monestir de Santa Maria de Roses, l'any 976, hi trobem, entre els béns i rèdits que els nobles donen, l'usdefruit de tota la zona muntanyosa que a mar ve limitada per Jòncols i el Morrell, inclosa per tant la península de Norfeu. Adverteixen els donadors que en aquest territori hi venia entesa una exclusió, la meitat de la vall de *Magrigul*, probablement centrada a les proximitats de la riera de Montjoi. A partir d'aquest punt, el document fa remembrança d'uns fets anteriors en el temps, que varen portar a una determinada situació i que era el motiu de l'excepció.

Diu el document que, en temps del rei Carles, quan els *pagans* prengueren Barcelona, en arribar a aquelles terres de l'Empordà destruïren un cenobi que hi era construït en honor de Maria Mare de Déu, anomenat *Magrigul*. El temple seria de tres naus, amb la titularitat de Sant Salvador i de Sant Miquel en els altres dos altars. En el moment de la donació de Gausfred i Sunyer, uns nous monjos continuadors de l'obra dels de *Magrigul* havien construït una nova església sota l'advocació de Santa Maria a la vall de Pení.

Els fets que descriu el document poden ser coincidents amb els que tingueren lloc durant el regnat de Carles el Calb quan, a mitjan segle IX, el territori de Barcelona, fins i tot Girona, varen ser víctimes de campanyes i ràtzies manades per l'emirat de Còrdova. De tota manera no tenim notícia que aquestes accions arribessin a l'Empordà. Gairebé un segle més tard, en 935 i 940, els atacs, ara per mar, es concentraren a la Selva i a l'Alt i Baix Empordà, mentre a Barcelona sembla que passaren de llarg; recordem que pocs anys després es documenta la reconstrucció, des dels fonaments, de Santa Maria de Roses. De tota

manera, els *pagans* que anomena el document no havien de ser necessàriament musulmans. Així, vers 860, els normands arriben a les costes empordaneses i de la Provença, i el mateix document de Gausfred fa referència a les devastacions patides pel territori de Garrigàs-Tonyà, que tant poden ser coincidents en el temps com no.

Les notícies d'aquest cenobi en l'època en què estigué actiu són producte de posar en relació diverses fonts d'informació. En un document atribuït a Carlemany i de l'any 743, del qual tot fa pensar que fou producte d'una refecció amb posterioritat a l'any 890, apareix un cert Àtala, qualificat d'abat. Segons aquest document, que malgrat no ser original podria ser autèntic, ja que les notícies que dóna són o poden ser certes per comparació amb altres textos, Àtala, acompanyat d'un tal Agobard, de serfs i de lliberts, fugí d'Hispania, provinent del país de Peralada, del lloc anomenat *Magregesum*, per allunyar-se de les gents impietoses i abominables. Se sap que el monestir de Sant Policarp de Rasés va ser fundat per un Àtala, vingut de fora, vers l'any 780. Ramon d'Abadal identifica Agobard en la persona del que després serà arquebisbe de Lió qui, per confessió pròpia, diu haver-se traslladat d'Hispania a la Gàl·lia narbonesa l'any 782. No hem de prendre aquests anys com una informació contradictòria i inamovible. El que convé entendre és que cap a les darreres dècades del segle VIII hi ha un trasvassament de gent d'una banda a l'altra del Pirineu, amb uns noms concrets i des d'uns llocs determinats, moguts per unes determinades circumstàncies.

Teodulf, que fou bisbe d'Orleans des de l'any 798 i fins a la seva mort, en el seu poema *Ad monachos Sancti Benedicti*, dedicat a Benet d'Aniana, fa referència als bisbes i abats de la Septimània, contemporanis de Benet, amb els

quals s'hauria relacionat durant el viatge que va fer a aquesta regió cap al 778, enviat per Carlemany en el marc dels preparatius de la frustrada expedició a Saragossa. Entre els que anomena apareix Àtala.

Les descripcions geogràfiques amb referències toponímiques contingudes en documents dels segles IX i X no ofereixen gaires equívocs per a identificar *Magregesum* del territori de Peralada, aproximadament la meitat nord del que fou comtat d'Empúries, amb *Magrigul*, tot i que etimològicament la derivació no sembla probable.

Els fets recordats en el document de Gausfred-Sunyer varen provocar que soldats cristians arribessin al lloc per tal de defensar aquelles muntanyes i els seus habitants. La meitat de la vall de *Magrigul* que quedava exclosa de la donació era la que aleshores el comte reconeixia a aquells pobladors, continuadors dels que amb finalitats militars havien arribat anys abans, i als autòctons que no se'n mogueren, com a recompensa als *serveis prestats*. Des d'aleshores, dins d'aquell territori i el seu mar immediat, tindran el dret d'aprofitar tots els fruits de la muntanya i la pesca del mar de manera que cap comte, ni els seus successors, cap jutge públic, ni altra mena de potestat judicial, no els podrà exigir cap mena de restitució o devolució de drets ni prestacions relacionades. En definitiva, el comte els trametia la *manedia* del lloc.

El que aleshores neixia, o bé s'estava confirmant, era una modalitat territorial de jurisdicció compartida anomenada *quadra*.

La quadra ha estat qualificada com a una jurisdicció compartida de tipus menor caracteritzada per un domini territorial, en general limitat, i amb un nombre de focs o habitatges reduït, situada dins del terme d'un

castell de jurisdicció baronial i, per generalització, en molts casos també, dins d'una demarcació de jurisdicció reial. Dins del territori d'una quadra hi havia una *domus*, torre o força, teòrica o bé efectiva, subsistent o desapareguda, que feia de cap d'aquella demarcació. El senyor de la quadra, persona física o jurídica, tenia una jurisdicció limitada per una altra de superior pertanyent al baró, limitació que tant podia ser en el nombre com en els graus dels drets senyorials baronials, o bé compartida entre el senyor de la quadra i el del castell termenat. Moltes vegades, la senyoria d'una quadra resultava ser una modalitat d'aloer barrejant conceptes i fins i tot drets inherents a la simple propietat territorial amb els pròpiament jurisdiccionals.

La quadra de *Magrigul* la trobem centrada, tot just començat el segle XII i junt amb una església annexa, en una possible fortificació tipus torre, tot i ser anomenada castell, que amb posterioritat fou coneguda amb el nom de *Guarda Moresca* i, encara avui, *La Guardiola*. La quadra, centrada a la Guardiola, comprenia, almenys, la totalitat de la península de Norfeu. Al llarg del segle XIII, el monestir de Santa Maria de Roses anà adquirint la propietat de la meitat que tenia en usdefruit i, a les darrereries del XIV, adquirí per compra la resta de la vall de *Magrigul*, en lliure i franc alou, de la qual el comte d'Empúries s'havia després el 1304.

Tot i les característiques exposades abans, la quadra de *Magrigul* comprenia drets molt superiors a una quadra que qualificariem d'estàndard. Així, a més de drets alodials per raó de domini sobre els habitants del lloc, s'hi comprenien el *mixt imperi* o baixa jurisdicció, la meitat de la composició tant per penes majors com per penes menors, estant francs de prestació dels serveis d'host i cavalcada aquells que fossin homes propis del comte d'Empúries.

EL MONESTIR DE STA. MARIA

13

Abis de la antiga iglesia i restos de La Ciutadela
Roses - Vifargnoli -

El conjunt monumental de la Roses medieval a principi del segle XX.

38

El monestir de Santa Maria de Roses té el seu origen medieval conegut en una *església pròpia* de la qual, amb anterioritat a l'any 944, el comte Guasfred d'Empúries, Peralada i Rosselló va fer donació al monestir de Sant Pere de Rodes. Les *esglésies pròpies* eren aquelles que els nobles i les potestats podien erigir en els seus dominis amb la condició de dotar-les convenientment per al culte, però deslligades, en part, del poder eclesiàstic. Pocs anys després, el 948, Santa Maria de Roses ja no apareix com a possessió de Sant Pere.

Formant part d'un arc toral de la nau central del temple romànic del segle XI, amb la funció d'un simple element de construcció,

es localitzaren, el 1938, uns fragments corresponents a una ara cristiana en marbre. Aquella ara havia estat aprofitada amb anterioritat per a escriure en el seu revers un text commemoratiu. El text, situat vers els anys 950-954, fa memòria del comte Sunyer de Barcelona, aleshores difunt, que per amor a Déu s'havia allunyat de la vida del món i, disposant el seu lloc d'enterrament, va manar refer, des dels fonaments, l'església anònima que refereix. Va encarregar tenir cura d'aquesta tasca a la seva muller i als seus fills, i que elegissin la persona més adient per a portar la feina a bon fi. Finalment, el sacerdot Argibad, conductor de l'obra, dóna l'encàrrec per acabat.

La localització de la inscripció ha fet suposar que l'ara pogués pertànyer al mateix lloc de culte però en època paleocristiana. Així mateix -si, com sembla, el text fa referència a la pròpia Santa Maria- ens documenta l'estat en què cap a mitjan segle X es trobava l'església, i també ens permet fer el recompte del nombre mínim de construccions religioses altmedievales a l'indret on avui hi ha les restes de l'abadia benedictina de Santa Maria: l'església pròpia de Gausfred; la refeta des dels fonaments per Sunyer; i la construcció del temple romànic consagrat al segle XI.

Sovint s'ha publicat que la fundació del monestir data de l'any 960 quan, segons Monsalvatje, el comte Gausfred va elevar la categoria d'aquella església. El document que refereix Monsalvatje ens és desconegut i mai no ha estat editat; sembla que s'ha produït una confusió i una mala interpretació del contingut del document de l'any 976 que hem esmentat en l'annex precedent. Aquesta mala interpretació arrenca d'aquest mateix document, contingut en un cartoral del monestir compilat el 1666, on es data del 960. No obstant això, a l'any 976 Santa Maria de Roses ja rep les donacions com a monestir.

Tot això, però, no es pot deslligar de la conjuntura que viu l'església de Santa Maria a mitjan segle X:

església pròpia del comte Gausfred en estat ruïnós -les causes del qual desconeixem- temporalment en mans del monestir de Sant Pere de Rodes, que el comte Sunyer, sense actuar com a tal atès el seu retir, vol refer per a ésser-hi enterrat. Tal vegada l'acció de Sunyer va moure Gausfred per a establir a Santa Maria una comunitat monàstica que en garantis el culte i la conservació. El moment d'aquesta actuació ens és desconegut, però és posterior al 950/954 i anterior al 976, a menys que el document de donació d'aquest darrer any correspongui a la dotació monàstica paral·lela a la consagració.

El procés culminarà en el segle XI amb una nova construcció, ara d'estil romànic llombard, les restes refetes de la qual són les

Estat en què es trobava l'interior de l'església monacal de Santa Maria de Roses l'any 1920.

39

que avui es mantenen dempeus. El monestir romànic benedictí de Santa Maria de Roses fou consagrat cap a l'any 1060/1061.

Pocs anys després, en 1105, trobem el primer esment de la capella de Sant Andreu, dins del monestir, que amb els anys s'anà convertint en una mena d'església parroquial de la vila de Roses, sense constituir, però, edifici a part.

Inscripció de mitjan segle X en la qual el comte Sunyer de Barcelona ordena la reedificació de l'església de Santa Maria per a ésser-hi enterrat.

LA VILA VELLA

14

40

La fundació del monestir de Santa Maria de Roses, impulsada pels comtes emporitans i portada a terme per monjos benedictins, s'ha interpretat com a propulsora del creixement urbà de la vila de Roses. És a partir de la instal·lació d'una comunitat monàstica en el solar de la Ciutadella quan es torna a reprendre l'ocupació del lloc de forma sòlida i s'assenten les bases d'un nou nucli habitat. És sabut el paper de l'església i del monacat en la colonització del territori en una època en què el país es trobava despoblat a conseqüència dels esdeveniments que se succeïren a la fi del Baix Imperi romà. Aquests fets provocaren una desurbanització del territori

Detall d'un dels carrers empedrats de la vila vella. Aquesta vila es va organitzar sobre un encreuament de carrers perpendiculars, significativament anomenats carrers de la Creu.

i una important dispersió de l'hàbitat, fenòmens que no s'aturaren fins a la incorporació del nostre territori a la Marca Hispànica de l'Imperi Franc.

Ens queda encara molt per investigar respecte a les característiques del poblament de Roses al llarg dels segles VII, VIII i part del IX, ja que no disposem de notícies certes fins ben bé al segle següent. És molt probable, pel poc que sabem, que el nucli de la Ciutadella estigués dispers i destruït. Així, la doble actuació comtal i benedictina tindria sentit en aquest marc, i la restauració

del temple, juntament amb la implantació monàstica, s'hauria creat com a pol d'atracció d'un nou poblament. Les recents excavacions al jaciment reforcen aquesta hipòtesi i demostren que als peus del monestir, cercant la seva protecció, va créixer un nucli de cases que constitueix el que hem anomenat la vila vella de Roses.

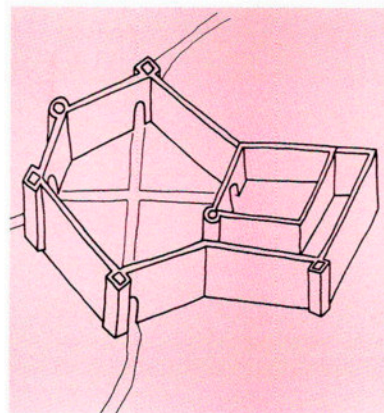
Per sobre de les runes d'època visigòtica i per damunt també de les tombes disperses entre aquestes, es va procedir a disposar un important anivellament sobre el qual

s'assentaran les noves construccions. L'alteració de les restes antigues és important, cosa que fa pensar que els nous habitants degueren aprofitar les pedres dels vells murs per construir les seves cases. No obstant això, el plantejament urbanístic és molt diferent a l'anterior, i el fet d'anivellar el terreny i anul·lar el que fins ara hi havia, demostra la intenció d'aixecar una població *ex novo*. Pels murs descoberts i les traces que en queden sobre l'urbanisme baixmedieval, sabem que aquesta vila es va crear, a més, sobre un traçat urbanístic planejat.

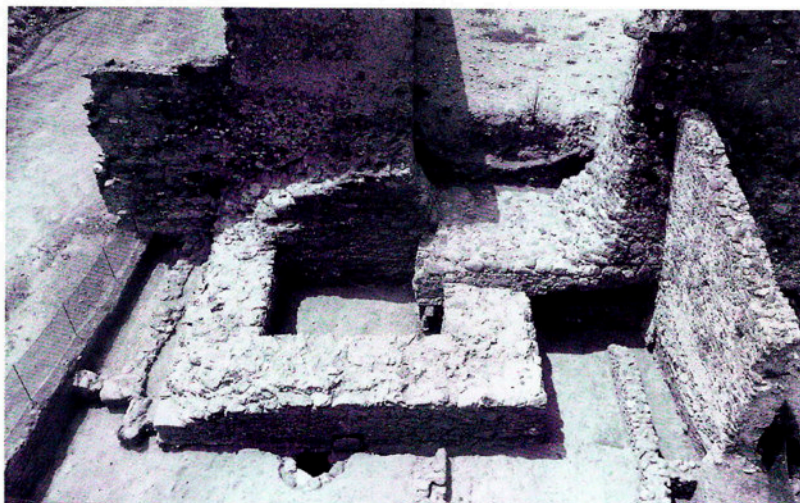
La vila es fundarà a ponent del recinte fortificat del monestir, a la base del turó de Santa Maria, en el marge esquerre de la riera la

Trencada. Les cases s'ordenaran sobre un encreuament de dos carrers principals, orientats sobre els eixos cardinals, ambdós coneguts amb el nom de carrer de la Creu. El conjunt, finalment, es tancarà amb una muralla, probablement de planta hexagonal, dotada de torres quadrades, que englobarà, a llevant, el recinte del monestir de Santa Maria. D'aquesta muralla, avui només se'n conserva l'extrem de l'apèndix que envoltava el monestir, juntament amb una única torre quadrada. La resta només s'intueix a partir del dibuix de la muralla que l'enginyer de la Ciutadella, Giovanni Baptista Calvi, copia dins la planta de la fortificació renaixentista.

La datació de la muralla i de les cases de la vila vella s'ha fet a

Reconstrucció hipotètica de les muralles de la vila vella de Roses, que annexionen el recinte del monestir a llevant.

Detall de l'única torre quadrada que es conserva de la muralla altmedieval, situada a l'extrem sud-est del perímetre exterior que envolta el monestir. Es poden observar els potents murs del seu fonament.

partir dels materials associats als nivells de fundació, els quals ens situen, de forma vaga, en època altmedieval, això és, dins dels segles X o XI. Les fonts escrites no aporten cap informació sobre els habitants de la vila fins a l'any 1079, més de cent anys després de la fundació del monestir. Aquesta cita documental, però, ens sembla tardana, i creiem que la població ja devia estar formada amb anterioritat, tot i que no en conservem cap registre al respecte.

LA VILA NOVA

15

42

El vell reducte poblacional, situat a llevant del monestir de Santa Maria, degué quedar petit en època baixmedieval. Aquesta època, afavorida per un creixement demogràfic important, paral·lel a un augment de les produccions agrícoles i a un ambient pròsper en el comerç i els negocis mercantils, va provocar un fort impuls en els municipis existents. La vila de Roses, amb el seu port, també es va trobar immersa en aquest ambient d'expansió i, com altres nuclis del mateix comtat, va superar el cinturó emmurallat que cenyia la població. L'antic recinte s'hagué d'ampliar i es construïren unes noves muralles a fi de poder protegir l'eixample urbà que s'havia desenvolupat al seu exterior.

Detall de l'extrem sud-est de la muralla baixmedieval, on s'observa el fonament d'una de les torres circulars que foren enderrocades després de construir la Ciutadella.

El creixement de la vila de Roses va estar molt condicionat, com ja ho havia estat en època antiga, per la particular topografia del lloc. El nucli no podia estendre's ni a llevant ni a ponent sense haver de superar l'obstacle que suposaven les rieres que passaven pels marges de la vila, la Trencada i el rec Fondo, respectivament. A part del creixement en direcció a tramuntana, la solució més adequada a la condició portuària de la població era l'expansió cap a migdia, vers el mar. Les actuals excavacions també han incidit en el sector

de l'expansió urbana baixmedieval, tant per datar les estructures d'aquesta expansió com per localitzar la vella muralla enderrocada.

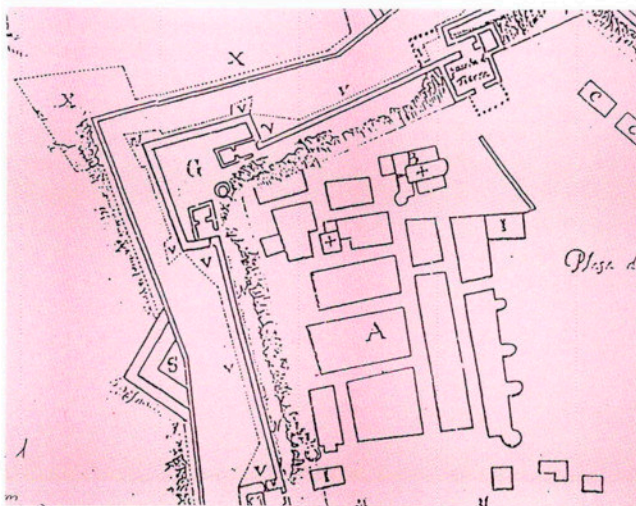
En els espais on s'ha pogut excavar, hem vist com la vila nova s'assenta sobre unes restes anteriors d'època visigòtica, tal com veïem a la vila vella, per damunt de les quals es disposen uns estrats d'anivellació del sòl per a rebre els murs de les noves cases. La cronologia d'aquests estrats ens situa en el context de la ceràmica decorada en verd i morat, és a dir, dins del segle

XIV, com a molt aviat a les darreries del segle XIII. Aquesta cronologia lliga amb les dades proporcionades per la documentació, a partir de la qual sabem que la vila ja ocupava la totalitat del recinte baixmedieval l'any 1304.

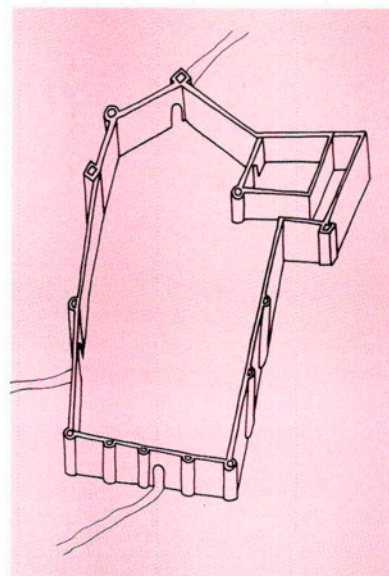
L'urbanisme d'aquesta expansió és molt regular, tal com el podem veure representat en un plànol militar de l'any 1643, elaborat per l'enginyer Agostin de Alberti. El seu traçat és planificat, i s'adapta tant a la topografia com a l'urbanisme existent. La meitat de ponent de l'eixample, que ocupa tota l'amplada del barri antic, està ordenada en base a una sèrie de carrers paral·lels, traçats en sentit est-oest, que delimiten unes illes de cases

quadrangulars. La meitat de llevant, en canvi, creix adossada a l'annex emmurallat del monestir, i les seves illes, de planta rectangular i allargassada, es disposen sobre uns carrers orientats de nord a sud.

El conjunt ve tancat per una muralla de planta rectangular, dotada de vuit torres circulars, cinc de les quals es troben a la façana de mar, essent, de tot el conjunt, la part més ben defensada. La protecció d'aquesta façana es va completar, posteriorment, amb una petita fortificació, que reforçava el portal principal d'entrada a la vila. Sobre la muralla i els seus portals tenia jurisdicció l'abat del monestir, tal com sabem per la documentació

Detall del plànol de l'enginyer Agostin de Alberti, de l'any 1643. La precisió del dibuix ens permet observar la disposició de les illes de cases de la vila i el traçat dels seus carrers.

Reconstrucció hipotètica de les muralles de la vila nova de Roses, que amplien el vell recinte en direcció al mar. De les vuit torres construïdes, de planta circular, cinc defensen la façana marítima.

escrita, gràcies a la qual ens consta la potestat de l'abat per concedir llicències d'obres sobre la muralla i disposar de les claus dels portals. Aquesta potestat afectarà la jurisdicció comtal sobre la vila, ja que a mitjan segle següent (1359-1362) trobem el comte d'Empúries disputant amb l'abat una sèrie de qüestions referents a obres a la muralla i als seus portals.

LA PESCA

16

Treient les barques a la platja de Roses en una imatge de principi de segle XX.

44

La pesca, junt amb l'agricultura, fou la principal activitat econòmica dels habitants de Roses durant l'Edat Mitjana -fins al punt de poder documentar al segle XVI almenys, just abans de la construcció de la Ciutadella, una veritable barriada de pescadors composta per 35 botigues o magatzems a extramurs de la vila i ran de mar- i, des de bon principi, mitjà de sosteniment de la vida dels monjos. Així, a l'any 976, el comte Gausfred i el seu fill Sunyer, bisbe d'Elna, feien donació al monestir de Santa Maria del *delme* o desena part de tota la pesca des del grau de la Muga fins al cap de Creus, i també dels naufragis que s'hi produïssin, i de la

maneda o dret d'aprofitament de la pesca feta entre la Muga i el Morrell, la zona de la badia de Roses més estricta.

El domini que el monestir exercirà sobre aquest mar immediat i proper, que s'anirà estenen en les seves atribucions, es palesa en el cobrament de diferent tipus de censos i drets senyorials.

En el segle XII el monestir rebrà la lleuda de les embarcacions - tret de l'*usatge* del peix i del corall- des de la Muga al cap de Creus, i d'ençà de 1228 rebrà l'anomenat *peix de tall* o *peix senyoriu* en la zona descrita a l'inici d'aquest capítol, que s'anirà ampliant fins a la punta de la Figuera. El desè sobre la

pesca i els naufragis de Salatà al cap de Creus que vèiem al segle X es transformarà en *maneda*, de manera que l'abat passava a cobrar una tercera part de tota la pesca que es fes amb els arts de palangre, bolitx i xàvega. Aquests drets foren motiu de freqüents baralles amb els pescadors de Cadaqués, de les quals no quedava exempt el comte d'Empúries, atès que alguns pescadors cadaquesencs es negaven a pagar aquell dret a l'abat i el pagaven al comte.

Els conflictes per raó de la pesca s'ampliaran, abans

d'acabar el segle XIII, als propis pescadors rosincs. L'any 1280 el comte Ponç V Hug atorgava als pescadors de Roses un privilegi segons el qual, des d'aleshores, podien portar a vendre el peix bastinal o el pescat amb bolitx i xàvega allí on volguessin, sense haver de portar-lo primer a Castelló d'Empúries. Aquest privilegi, confirmat posteriorment pel comte Malgaulí el 1317 i per diversos capítols reials, va ser causa de reiterades reclamacions dels cònsols de Castelló d'Empúries tot i haver-se dictat diverses sentències favorables als pescadors de Roses, sentències de les quals hi ha clara evidència fins al segle XV.

L'any 1481, una vegada Roses i altres viles empordaneses varen ser retornades al rei Ferran i aquest les lliurà a l'infant Enric, comte d'Empúries (havien estat empenyorades pel rei Martí a la Generalitat l'any 1409), els nous

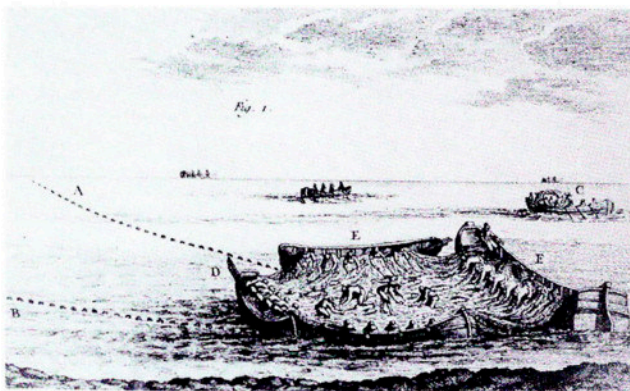
La platja de Roses, amb l'art estès per a eixugar-lo i facilitar la feina d'adobar-lo. Principi de segle XX.

territoris gaudiren aviat de la nova situació. El 1484 Enric concedia privilegi a tots els pescadors de Roses -juntament amb els de Llançà, la Selva de Mar i Port de la Selva- per anar a pescar l'anxova i la sardina a la zona de Taballera (Port de la Selva).

Les activitats pròpiament

pesqueres eren completades amb la comercialització del corall, sobre el qual el sobirà es reservava els drets senyorials. Els bancs corallers freqüentats pels pescadors de Roses eren els del Cap de Creus, i quan, en el segle XV, començaren a exhaurir-se les reserves es produí un transvasament de pescadors cap a les aigües de Sardenya. Aleshores feren aparició les societats d'exploració de corall formades per pescadors i mercaders.

Les almadraves, ormeigs de pesca dels quals Roses ha estat un dels exemples més clàssics a Catalunya, no semblen haver-se popularitzat fins en època moderna.

Llevant el còp de l'almadrava, moment en què els pescadors de dues o tres barques enrevolten la xarxa prop de la superfície on s'han anat conduint els peixos.

DRETS DE CASTELL

17

Aspecte general del conjunt medieval en l'actualitat.

46

La vila de Roses en època medieval no era un castell tal com avui podem estar acostumats a veure o a interpretar. L'origen de la seva població tampoc no està associat a l'organització del territori del comtat d'Empúries en baronies o termes de castell i en batllies, com era el cas d'altres indrets. No obstant això, per les particulars característiques topogràfiques del lloc on es va assentar el monestir de Santa Maria i on creixerà la vila medieval de Roses, un indret lleugerament enlairat i tancat per dues rieres -La Trencada i el rec Fondo- i pel fet que la vila serà envoltada per una muralla, el conjunt podia donar la sensació externa d'ésser un castell, i així l'anomena l'autor de la Crònica del rei Jaume I quan refereix el

setge sobre la vila en el marc de la revolta del comte Hug, l'any 1275.

De tota manera, la consideració de Roses com a castell ho serà en l'accepció de *castell termenat*, és a dir, aquell castell que a la funció defensiva sumarà la jurisdicció sobre els que habitaven el seu territori, més enllà de les pròpies muralles. Per tant, Roses rebia la consideració de castell no pel seu aspecte físic i situació, o en tot cas no únicament, sinó per la jurisdicció que exercia dins del seu terme. Aquesta és la raó per la qual podem documentar l'aplicació de drets i la recepció de servituds pròpies d'un castell termenat, que es fan paleses sobretot en temps de conflictes armats a l'Empordà.

Des del segle XI s'acostumava a confiar el govern immediat dels castells a cavallers i membres de la petita noblesa amb el títol de *castlà* o *castellà*, si bé amb el temps els anomenats *capitans de castell* i *batlles*, als quals la vinculació feudal entre ells i el *baró* no atorgava tants drets, aniran ocupant els seus llocs. A Roses, els drets de castell seran administrats conjuntament per les corts del comte d'Empúries i de l'abat de Santa Maria, en virtut de la seva jurisdicció compartida, a través dels seus batlles; en canvi, durant els anys en què el comtat estigué en mans del rei Pere III, hi veiem l'actuació del capità de castell. La relació que s'establia entre els

habitants del terme del castell i el castell en si comportava drets i deures per ambdues parts. Així, els habitants del terme d'un castell venien obligats a fer homenatge i jurament de fidelitat al baró o senyor d'aquell, jurament que en el cas de Roses era prestat al comte o bé al rei quan la vila estava sota la seva jurisdicció. Si el baró venia obligat a defensar els seus vassalls dins de les seves possibilitats i fer-los justícia, els homes poblats en el terme jurisdiccional restaven sotmesos a prestacions de tipus militar a favor del senyor, prenent part en les *hosts* i en les *cavalcades*. El servei d'*host* era l'obligació de prendre part en l'exèrcit del baró, tant dins del terme com en expedicions

Vista general de l'àrea excavada de la vila medieval, durant les excavacions del període 1993-1996. En darrer terme, el monestir de Santa Maria presideix el conjunt.

fora d'aquest. Si l'expedició era de menys d'una jornada rebia el nom de *cavalcada*. Així mateix, estaven obligats al *vialós*, que hom convocava a so de corn en persecució de malfactors o bandejats.

La condició militar del castell imposava també les *excubiae*, o sia les *guaites* o *goites* consistents a fer de sentinella al castell, així com les *bades* o vigilàncies, que tant es podien fer al castell com en indrets enlairats del terme. A Roses es posava especial atenció a les guaites nocturnes per a la vigilància de la costa, però també es feien dins de la vila i per torns. La posició no podia ser abandonada fins que no en rebessin autorització de part de la cort comuna de l'abat i el comte. Fer el contrari portava aparellada una multa. Hi havia, endemés, les guaites de nit, a cavall i amb armes, al llarg de la

riba de la badia de Roses per a vigilar la vinguda de musulmans, les quals corresponia fer a determinats feudataris i en determinades èpoques de l'any, durant el bon temps, des de Pasqua a Sant Miquel.

Dins del mateix aspecte militar cal incloure l'obligació de prendre part en les obres del castell, però només en les obres foranes o essencials per a la seva defensa que, en el cas de Roses, es concretava habitualment en els merlets de les torres de la muralla, si bé sovint es manifesta la preocupació per la netedat dels fossats. Aquesta contribució, que en principi requeia sobre els homes, en ocasions afectava tant homes com dones *en edat de fer feina*.

L'anomenat *dret de reculleta* -que era tant un dret com una obligació dels habitants del terme en cas de guerra o invasió- es traduïa en el fet que tots els habitants de la vila i del terme havien de recollir-se, de refugiar-se, dins del clos murat de Roses amb tots els seus béns mobles i vitualles, per tal que l'ocasional enemic no pogués fer ús de les seves persones i béns. En ocasions es manava, paral·lelament a la *reculleta*, cremar i destruir tots aquells béns i queviures que quedessin fora de la vila murallada. No complir aquest dret podria portar com a conseqüència l'acusació de traïció.

JURISDICCIO COMPARTIDA

18

Vista general del monestir de Santa Maria amb torre circular a la dreta de l'observador. Aquesta torre feia les funcions de presó de la vila medieval.

48

La recepció de l'anomenat dret comú portava aparellat haver de deixar molt clares, i sobre el paper, les característiques de les jurisdiccions compartides, perquè el nou dret que aleshores arribava no perjudicés l'estat real de la jurisdicció. Aquesta regularització formal i definitiva no arribarà a Roses fins a l'any 1229. De tota manera, al llarg del segle XI, diversos documents ens van informant del seu abast real: a la venda atorgada per Hug I i el seu fill Ponç a la comtessa Guisla, del terme del castell de Tolon (Quermançó?) al qual pertanyia la vall o alou de Roses a l'any 1035, es descriuen els límits del que avui és el terme municipal; en el testament del comte Ponç I de l'any 1078, es

refereix explícitament la dominicatura particular pertanyent a l'abat i es dona notícia dels drets que pertanyen al comte dins de la parròquia i d'aquells altres que se situaven dins de la dominicatura de l'abat, terra reservada al seu domini directe i exclusiu.

En aquests segles de reorganització ja són presents a Roses, almenys des de tot just encetat el segle XII, els principals elements sobre els quals es delegarà l'exercici de la jurisdicció omnímoda i la part cedida corresponent: els batlles, primer amb funcions merament econòmiques -*batlles de sac*- i després, a partir del segle XIII, ja jurisdiccional i amb caràcter hereditari (*batlles naturals*).

El 30 de juny de 1229, el comte Hug d'Empúries i l'abat Ponç de Santa Maria de Roses varen convertir en situació de dret aquella situació de fet sobre la que s'havia anat reorganitzant l'administració i la justícia d'aquella parròquia, tot determinant les competències de cadascun en aquestes matèries. No es tracta d'una renúncia, per part del comte, a una part de la seva jurisdicció, sinó d'un reconeixement. La zona d'acció no era només la vila sinó també una part de la seva parròquia, la compresa entre el Morrell i el rec d'en

Martí, i afectava tant els residents com els que, per qualsevol raó, hi haguessin de transitar.

En els termes de la concòrdia es va determinar que, des d'aleshores, mitjançant un batlle posat per l'abat i un altre posat pel comte, rebessin conjuntament les fermances (l'obligació de garantia que assegurava el compliment d'una obligació principal) i les fermes de dret (la garantia que donava el pledejador de sotmetre's a allò que resolgués el jutge o el tribunal, així com pagar les costes a què pogués venir obligat); que separadament entenguessin en aquelles fermances i demandes judicials relacionades amb l'exercici de la senyoria directa de cada un; reservant només a la jurisdicció del comte les demandes judicials i fermes de dret per raó de cugúcia (sanció imposada al marit per l'adulteri de la muller), i aquelles causes que comportessin mort o trencament de membres. A més establien la competència en matèria econòmica, en les composicions (substitució d'una pena no econòmica per una

Extrem oriental de la badia de Roses, límit del territori on l'abat de Santa Maria de Roses havia exercit la seva jurisdicció. Aspecte que oferia a l'any 1915.

altra d'econòmica) i en la punició de les causes a judicar. S'establia, per tant, una divisió de la jurisdicció entre el comte i l'abat segons la qual -seguint la terminologia clàssica emprada pels juristes baixmedievals- al comte li corresponia el *mer imperi* o alta jurisdicció i a l'abat la jurisdicció civil ínfima amb la *mòdica coerció*, mentre compartirien l'anomenat *mixt imperi* o baixa jurisdicció.

Els conflictes que l'exercici d'una jurisdicció compartida comporta, en el sentit de malentesos en l'atribució d'un determinat dret a la competència d'una jurisdicció o la usurpació real de la jurisdicció de l'altre, foren, en el cas de Roses, com en qualsevol altre, un fet que s'esdevenia amb una certa

freqüència. Malgrat tot, aquesta correlació de forces administratives i judicials es va mantenir inalterada fins a l'any 1408. Dins de la conjuntura de recuperació del patrimoni reial, iniciada a les acaballes del segle XIV per afavorir el sanejament de les finances i fer front a les despeses de la corona, fins i tot volent recuperar jurisdiccions que mai no havien estat de la corona, com era el cas de Roses, el rei Martí va comprar la part de la jurisdicció que per indivís tenien l'abat i ell des de la incorporació del comtat a la corona l'any 1402, és a dir, el *mixt imperi*. A partir d'aquests moments l'abat de Roses només gaudirà de l'anomenada jurisdicció civil ínfima amb la *mòdica coerció* a la vila i parròquia de Roses.

Passat el període de breu domini musulmà en el territori de l'anomenada Catalunya Vella, la reorganització política i administrativa que s'hi anirà produint amb el lliurament progressiu als francs vindrà determinada per la situació jurídica dels diferents llocs d'aquest territori a l'hora d'emprendre aquella reorganització, que l'etapa musulmana no hauria variat en l'essencial. Depenent d'aquesta situació, la nova Potestat, en qui requeia la jurisdicció *omnímoda*, és a dir, la jurisdicció que s'exercia de manera absoluta, completa i sense limitacions sobre les persones d'un territori, es podrà veure obligada a reconèixer, mitjançant la cessió d'una part d'aquesta jurisdicció, la situació de fet que trobarà. L'origen d'aquesta situació podrà ser ben divers, segons les característiques del poblament de l'indret concret i també dels seus usos jurídics. A partir de l'any 801, els capitulars carolingis ja comencen a reflectir aquesta regulació i aquest reconeixement, amb els comtes com a autoritat interposada pel rei franc, en el qual recaurà la jurisdicció que entendreà en les causes majors, aleshores concretades en homicidis, raptos, incendis provocats, furtos, amputació de membres, etc; mentre que les causes menors serien jutjades segons el costum per l'autoritat local reconeguda.

Aquests reconeixements prendran forma, en ocasions, de dominicatures particulars i aïllats d'ençà el mateix segle IX, i poden reflectir en el seu si esquemes que pervenen de l'organització de l'espai agrari que es produeix durant el Baix Imperi romà, amb l'adscripció del pagès a la terra i la delegació de part de la jurisdicció al propietari del *fundus* o propietat agrària romana. En aquells indrets en què el poblament haurà estat més o menys ininterromput des del Baix Imperi a l'alta Edat Mitjana, la pervivència d'aquell esquema serà més clara. Roses en serà un exemple.

A partir de mitjans segle XII i al llarg de pràcticament tot el segle XIII, es produeix al territori de Catalunya el que anomenem *regularització institucional de la jurisdicció compartida*. Aquesta *regularització* és deguda a la recepció del *dret comú*. La recepció d'aquest dret, en realitat un terme genèric que comprenia el dret canònic, el dret romà compilat i elaborat en època de Justinià, i els costums feudals arrossegats per les lleis imperials llombardes, tot això reelaborat pels glossadors del dret i seguint la interpretació jurídica itàlica, va provocar un període de renovació jurídica paral·lela a la inseguretat que aquelles normes de procedència forana provocaven. Les situacions de fet que es vivien en molts llocs, emparades sovint en la pràctica d'un costum antic que la situació jurídica del país regida per la llei visigoda permetia, podia veure's en perill al·legant normes d'aquell nou dret. Aquesta inseguretat, la necessitat de deixar les coses clares per a l'esdevenidor, sigui amb l'aplicació del dret que sigui, portarà a la sistematització d'unes relacions jurídiques, part de les quals ja venien de molt de temps enrera, que aleshores s'adequaven a una nova normativa.

Així, atès que la organització social en el camp no havia variat en el seu esquema, bé que amb matisos, respecte de la tardorromanitat, va facilitar que els juristes dels segles XIII, XIV i XV poguessin interpretar els diferents graus en l'exercici de la jurisdicció emprant la mateixa terminologia del dret romà, de manera que, en parlar de jurisdiccions medievals, es parli d'*imperium*.

Fent un incís necessari, l'*imperium* és un terme procedent del dret romà que ve a significar l'exercici absolut del poder, l'exercici suprem de l'autoritat, per part del Príncep/Potestat. Quan hom parla d'imperi,

amb o sense el contingut jurídic que va tenir a la Baixa Edat Mitjana, fa inequívocament referència a la divisió entre *mer* i *mixt imperi* o sinònims seus, és a dir, als graus en l'exercici de la jurisdicció. Són conceptes extrets també del dret romà sobre els quals els glossadors varen intervenir intensament, partint de les opinions i comentaris de diferents juristes romans, sobretot d'Ulpia, Papinià i Pau. Segons aquests comentaristes, l'imperi o era *mer* o bé era *mixt*. Per *mer imperi* s'entenia tenir la potestat per a imposar càstigs als malfactors; mentre que per *mixt imperi*, associat a la jurisdicció, que portava aparellada la facultat d'impartir justícia, s'entenia l'aptitud de donar la possessió sobre determinats béns. Així mateix, ens introdueixen en la jurisdicció delegada, afirmant que el *mer imperi* no es podia delegar, per anar després més enllà: el que es podia delegar era la jurisdicció que, com a tal jurisdicció, portava aparellada imperi, ja que la jurisdicció sense ni tan sols facultat per a la mòdica coerció no era res.

La situació d'inseguretat jurídica esmentada abans troba via de solució definitiva en la cort de Barcelona de 1283, capítols de cort 1 i 2, on Pere II reconeix la situació de fet, en relació a qui des d'antic havia exercit jurisdicció tant en *mer* com en *mixt imperi*, convertint-la en una situació de dret.

Amb tot, és cert, però, que no es poden assenyalar criteris generals, tant perquè en aquelles qüestions pesaven molt els usos locals, com per l'origen de moltes de les que en podríem dir jurisdiccions menors i les solucions que es donaven als dubtes que pervenien de les interferències i compartiments de la jurisdicció.

Així, partint de la terminologia clàssica amb el contingut donat pels glossadors i juristes medievals, els graus en l'exercici de la jurisdicció es podien dividir en:

Mer imperi, el grau superior de la jurisdicció, assimilable a l'anomenada alta jurisdicció o jurisdicció penal. En el sentit més restringit, entenia en homicidis, lesions, ferides greus amb perill de mort, delictes que havien portat a la pèrdua de membres o afollament, furtus d'import elevat, robatoris en cases o camí públic i els comesos per lladres famosos o reincidents, i en altres causes d'ordre criminal, tot i que també hi podem trobar incloses causes d'ordre civil. Es dona la circumstància que si repassem les causes anomenades majors reservades a la jurisdicció del comte, que apareixen en els capitulars carolingis del segle IX, les diferències són, pràcticament, inexistentes. Les penes a aplicar podien ser la mort, la forca, la mutilació de membres, desterraments, fustigacions, costell, l'estovament i l'empresonament; així mateix entenia en la composició, o pena pecuniària compensatòria, d'aquestes penes.

Mixt imperi o baixa jurisdicció entenia en causes criminals i civils sempre que la seva punició no portés aparellada penes greus, gairebé sempre de tipus econòmic, i no gaire elevades, restant excloses les penes de mort i mutilació de membres. Alguns tractadistes, atesa la seva limitada facultat d'imposar penes, i el seu caràcter, consideraven aquesta jurisdicció que no entenia ni en causes civils ni criminals.

La *jurisdicció civil*, o jurisdicció civil ínfima, que podem considerar com una part del *mixt imperi*, entenia en aquelles causes, sovint de tipus pecuniari entre particulars, en les quals la pena a imposar fos en diner i fins a una determinada quantitat, gairebé sempre petita.

La *mòdica coerció* o *stacamentum*, sovint com a complement de la jurisdicció civil, es cuidaria de les normes elementals de bon govern, matèries molt semblants a les de les actuals ordenances municipals.

EL PORT DE ROSES

19

52

El concepte de port en l'antiguitat era més el d'un indret apte per a fondejar, amb unes condicions mínimes d'accés a terra i de protecció relativa dels vents, que no pas un lloc amb estructures artificials fixes destinades a facilitar una activitat econòmica.

El port de Roses, del qual els autors antics com Aviè, Estrabó, Pomponi Mela o Titus Livi fan un tractament desigual i minso, apareix en la major part de les cartes de navegar d'època medieval conegudes fins avui, des de darreries del segle XIII, així com en llibres portolans d'ençà del 1200. Fondejador habitual de les embarcacions comtals una vegada traslladada la capitalitat d'Empúries a Castelló i, sobretot, a partir de la progressiva

obstrucció de l'embarcador dels Graells, utilitzat per la capital emporitana, Roses fou un dels pocs ports de Catalunya que disposava d'estructures artificials fixes en l'Edat Mitjana. Aquestes estructures solien consistir en un moll i una torre. L'any 1311 el comte Ponç V Hug permetia als habitants de Roses poder destinar el producte de diferents impostos cobrats en el terme per finançar les obres de la torre que aleshores es construïa en el moll. Aquest moll es trobaria a ponent de la vila medieval, prop de la riera la Trencada. Per altra banda, Roses era un dels punts costaners que gaudien del reconeixement de la potestat reial com a lloc apte per a practicar la càrrega i descàrrega de productes, amb una clara finalitat econòmica i

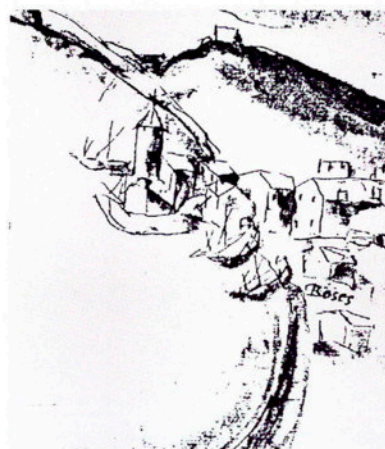
En primer terme i al fons, embarcadors de fusta que, abans de la construcció moderna del port de Roses, permetien aproximar les embarcacions mitjanes a la costa per a descarregar i carregar.

estratègicament distribuïts. Més enllà d'aquestes estructures, que van desaparèixer al segle XVI amb la construcció de la Ciutadella, el port de Roses, el golf homònim i, sobretot, la badia, la zona més arcerada dels vents, varen convertir Roses en port de concentració d'estols.

L'existència d'un port actiu podrà afavorir la presència de drassanes per a la construcció d'embarcacions petites destinades a un comerç costaner de curt radi d'acció o a la pesca, o bé de vaixells d'un port major per a un comerç de llarga distància o

per a una navegació d'altura; dependrà dels circuits comercials en els quals s'insereixi el port i la proximitat o possibilitats de transport de la matèria primera. En tot cas, la majoria de drassanes d'època medieval no passaven de ser senzills tallers de mestre d'aixa. Poques vegades documentem la construcció d'una estructura específica, individual i tancada, per a la construcció d'embarcacions. A Roses, almenys des de mitjan segle XIV, sembla haver-hi existit un clos proper al port i allunyat de la vila amb les funcions pròpies d'una drassana. Altrament, el capbreu de 1500, producte de la jurisdicció de l'abat, fa esment, en l'anomenat barri del port, a extramurs de la vila, d'una edificació anomenada incdistintament botiga de la universitat, casa del consell o drassana. Malgrat tot, la presència d'una drassana-edifici no significa que deixés de practicar-se la construcció de vaixells a la ribera.

El port de Roses i, en general, els que avui hi ha a l'alt Empordà, no varen formar part, durant l'Edat Mitjana, de les grans rutes comercials mediterrànies. La proximitat d'eixos econòmicocomercials com el format per Perpinyà-Cotlliure, o de ports com el de Sant Feliu de Guíxols i Blanes, converteixen les seves aigües en una zona de trànsit habitual en aquelles rutes, però no de parada. En canvi, en les relacions comercials sobre la base del cabotatge, abastament de matèries primeres i redistribució de productes, fins i tot en un comerç marítim d'un radi d'acció mitjà, el paper del port de Roses és clar i fonamental. El seu port fou el principal de l'Alt Empordà; des d'ell s'establiren relacions comercials amb els centres consumidors del Principat com Tarragona o Barcelona, fins arribar als ports de la Provença i als de la costa occidental italiana,

Detall del port artificial de Roses extret d'un dibuix de l'any 1543, on s'aprecia una torre endinsada a mar al costat de la qual les embarcacions no toquen fons.

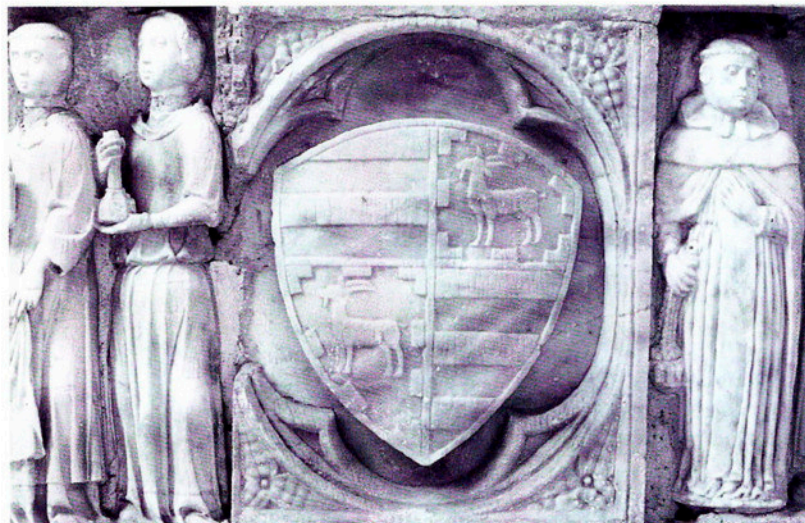
sense oblidar les grans illes del Mediterrani occidental. Veiem manifestar-se les relacions econòmiques per via marítima en dues vessants: d'una banda, hi ha el tràfic de productes alimentaris com el blat i l'ordi; l'Empordà era una de les zones d'abastament de blat de Barcelona, i el port de Roses feia de punt de concentració dels productes empordanesos que havien de sortir per mar. D'altra banda, hi ha l'aspecte economicointustrial, a partir de la pesca i de la comercialització del corall procedent dels bancs del Cap de Creus.

Barca del bou en construcció, en un indret proper on avui es troba el port. Mestre d'aixa, Pau Pujol.

COMTES, REIS...

20

*Detall del sepulcre
del comte Ponç VI Hug
a Castelló d'Empúries*

54

La vila de Roses, per la localització del seu port, fou freqüentment objecte de concessió de mercès per part dels sobirans, com ja hem vist, i alhora una posició cobejada pels ocasionals invasors. Les mans per les quals va passar la vila de Roses, canvis no exempts d'interessos i necessitats econòmiques, foren nombrosos durant l'Edat Mitjana.

Mort el comte Ponç VI Hug (Malgaulí) el 1322, amb qui s'extingia l'anomenada primera casa comtal, el va succeir el vescomte Hug de Cardona, besnét de Ponç IV Hug. L'any 1325, Hug de Cardona permutava el comtat amb l'infant Pere, comte de Ribagorça, per

unes possessions a València. El compliment dels testaments de Ponç V Hug i de Malgaulí (pagar deutes, restituir injúries, distribuir llegats), va portar com a conseqüència que Pere confirmés a la seva vídua poder retenir Roses i Cadaqués per a portar a bon compliment el testament del seu marit, a canvi d'una fiança en diner per tal que els marmessors de Ponç V Hug també poguessin fer el mateix. L'obligació que pesava sobre Roses i Cadaqués no impedia al comte Pere disposar lliurement de la possessió d'aquells llocs i de la seva jurisdicció. Així, a fi de poder fer front a la definició dels drets que Fra Ramon d'Empúries tenia al comtat d'Empúries i al bisbat d'Elna, va vendre, amb pacte de retrovenda, el castell de

Cadaqués a Pere de Sant Feliu. L'objecte de venda fou canviat, el 1326, per la vila i vall de Roses. Finalment, el papa Climent VI va aixecar l'obligació que pesava sobre Roses i Cadaqués, mitjançant sengles butlles, l'any 1343. Amb anterioritat l'infant Pere havia permutat el comtat amb el seu germà, l'infant Ramon Berenguer, a canvi del comtat de Prades.

Com a resultat de la revolta del comte Joan I d'Empúries, fill de l'infant Ramon Berenguer, contra el seu sogre el rei Pere III, Roses i el comtat d'Empúries foren incorporats a la corona d'Aragó.

Roses es lliurava al rei el 4 de juliol de 1385. Només quatre dies després, la universitat de Roses sol·licitava capítols al rei, en els quals demanava el reconeixement de tots els seus privilegis, drets i usos. Poc abans de morir, el rei Pere III retornava el comtat al comte Joan.

A la mort sense descendència legítima del comte Pere II a l'any 1401, el rei Martí incorporava, novament, el comtat a la corona el dia 2 de gener de 1402. Immediatament començava l'acció diplomàtica sobre les noves terres de la corona. El dia 11 de febrer, estant el rei a Tortosa, confirmava a la vila de Roses tots els privilegis, bons usos i costums. Atorgava a la seva universitat privilegi per a

poder-se organitzar en règim municipal. Confirmava els capítols atorgats en el seu moment pel rei Pere III, si bé manipulats per evitar compromisos. Donava una sèrie de llicències per a imposar tributs a tota mena de mercaderies i vitualles comprades i venudes a la vila, per afavorir la reparació de les muralles i la netedat dels fossats. Concedia amnisties -excepte en els casos d'assassinat- sancionava pugues sobre drets de trànsit, com el peatge d'entrada a la vila de Roses venint de la de Castelló d'Empúries, etc.

En aquest mateix any el rei Martí va fer donació del comtat d'Empúries a la seva muller, Maria de Luna, que va tenir-lo fins a la seva mort, als darrers dies de desembre de 1407. La reina deixava tots els seus béns en usdefruit a Martí i nomenava hereu universal el seu fill Martí de Sicília.

En el decurs de la celebració de la cort de Barcelona de 1409, i davant la necessitat de disposar de diners per a poder anar en ajut del rei de Sicília en l'afer de Sardenya, la cort general acordà

Estàtua considerada de Sant Carlemany de mitjans del segle XIV, culte instituït a la catedral de Girona l'any 1345. Hom opina, però, que representa el rei Pere III.

Imatge del comte Ponç V Hug, distingit per les seves armes heràldiques, davant de la seva tenda al campament reial de Jaume I durant la conquesta de Ciutat de Mallorca el 1229.

concedir al rei 105.000 florins a canvi de rebre en penyora les viles i llocs de Roses, Cadaqués, Llançà, Empúries, Garriguella i la seva batllia, i la muntanya de Sant Pere de Rodes, amb totes les seves jurisdiccions, senyories i emoluments, alliberant del jurament de fidelitat els seus habitants, que passaven a dependre de la Generalitat. Mesos després, les mateixes circumstàncies varen portar el rei a vendre la resta del comtat a la Ciutat de Barcelona per 50.000 florins més. Roses estigué en mans de la Diputació del General fins a l'any 1481.

RÈGIM MUNICIPAL

21

56

Les antigues parròquies, enteses com a sinònim del que després seran els municipis, s'organitzaven, pel seu règim intern, a partir d'un costum immemorial, el *consell general obert* o reunió de veïns que, en època medieval, es documenta des dels segles X-XI.

El *consell general* consistia en la reunió dels caps de casa habitants a la parròquia, presidits per un representant del senyor jurisdiccional - generalment el batlle o sotsbatlle- per a deliberar i resoldre, en nom i representació de tots els parroquians, assumptes i negocis propis i d'interès per a la col·lectivitat o *universitat*. Era un òrgan deliberatiu i resolutiu que podia

nomenar síndics i procuradors, als quals atorgava poders minuciosament detallats, perquè actuessin en nom i representació de tota la parròquia com a òrgan executiu dels acords presos i per als quals eren únicament comissionats. El nomenament d'aquests síndics o procuradors requeria en persones idònies per a l'assumpte o negoci del que es tractava, encara que no fossin de la mateixa parròquia, i pertocava sovint als que eren obrers de la parròquia l'any en curs fins a adquirir l'obreria, en alguns casos, caràcter de representació permanent.

La convocatòria del consell es feia habitualment per ordre o amb permís del senyor

jurisdiccional. En el primer cas la col·lectivitat podia acceptar o denegar la celebració de reunió; en canvi, en sol·licitar-se llicència per a reunir consell s'indicava el motiu que ho feia necessari, i el representant del senyor la concedia amb les condicions que cregués oportunes. La convocatòria era anunciada a toc de campana, corn o altre instrument, i la reunió s'efectuava en un lloc

Imatge d'on se situaria la plaça de davant del monestir de Santa Maria, lloc habitual de reunió i concentració de la universitat de Roses, i de lectura pública de crides i pregons a l'Edat Mitjana.

determinat i conegut per tothom: església, cementiri, plaça pública, etc., coincidint en diumenge o bé altre dia festiu.

Per a tenir validesa la reunió del consell general, calia l'assistència, almenys, de les dues terceres parts de tots els caps de casa de la parròquia. Alhora, per a la validesa dels acords presos, a més de l'aprovació del senyor, era necessària la unanimitat dels assistents i posterior adhesió dels absents, vídues incloses.

La incipient organització municipal que hom veu en aquell caràcter permanent de la representativitat dels obrers no podrà ser plena fins que les reunions i sindicatures no necessitin la participació del

senyor, la qual cosa s'aconseguirà, sobretot, per mitjà de privilegi o bé accedint, la Potestat, als capítols presentats pels síndics de les universitats. Aquest serà un procés llarg, de cap manera uniforme en tots els nuclis de població; les universitats aniran accedint al règim municipal independentment, en la mesura de les seves possibilitats, esdevenint règims municipals particulars i concrets, amb facultats pseudolegislatives, econòmiques, fiscals, governatives i fins i tot judicials.

A la mort sense descendència legítima del comte Pere II, el rei Martí incorporava el comtat d'Empúries a la corona el 2 de gener de 1402. Immediatament va començar l'acció diplomàtica

sobre les noves terres de la corona, que hem repassat breument al capítol anterior. D'entre totes les mercès dispensades pel rei a la universitat de Roses destaca l'atorgament de privilegi per a poder-se organitzar en règim municipal, tot regularitzant l'elecció dels representants de la vila i de la parròquia que ja veiem actuar, sense organització aparent, en el segle XIV.

Des d'aleshores, cada any, el consell general escolliria dos prohoms per al càrrec de cònsol i, de comú acord, escollirien trenta persones de la universitat, quinze de la vila i quinze més de la resta de la parròquia per al càrrec de conseller, passant el consell general obert a consell general restringit i representatiu.

Antiga localització de la Casa de la Vila de Roses a principi del segle XX.

FIRES I MERCAT

22

58

Durant els anys en què Roses estigué empenyorada a la Generalitat, entre 1409 i 1481, la corona va seguir exercint les seves competències i actuant en favor dels habitants de la vila. L'exemple més clar i alhora de més transcendència per a les conseqüències posteriors, de les quals encara avui gaudeix Roses, tal vegada sigui la concessió del privilegi que autoritzava la celebració de fires i de mercat.

A la tardor de l'any 1421 un gran aiguat va provocar importants destrosses al comtat d'Empúries, i deixà sentir els seus efectes a Besalú, Pont de Molins, Peralada, Santa Llogaia, Sant

Pau de la Calçada, Figueres, Cabanes, Vilatenim, Palol, Vilanova, Fortià, Vilamacolum, Torroella de Fluvià, Armentera, Sant Pere Pescador, *Peracals* (Pelacalç?), Castelló d'Empúries i Roses. A la vila de Roses va provocar, almenys, l'ensorrament de dues torres i part de la muralla.

Una vegada avaluats els danys de l'aiguat, els còsols i prohoms de la vila de Roses es varen dirigir al rei sol·licitant ajut econòmic per a poder refer el que s'havia malmès. Les súpliques dels habitants de Roses varen ser ateses per la reina Maria, lloctinent general de Catalunya durant l'absència napolitana del seu marit, el rei Alfons el Magnànim.

Imatge de la Festa Major de Roses a principi del segle XX.

Des del moment en què el comerç interior esdevingué una font d'ingressos per a la hisenda reial, els sobirans procuraven potenciar i distribuir equilibradament damunt el territori el trànsit mercantil mitjançant, sobretot, la creació de fires i de mercats. Les fires, veritables mercats extraordinaris, tenien lloc durant uns dies seguits una vegada l'any, i excepcionalment dues vegades, coincidint la seva celebració amb la de les principals festes religioses. Els

mercats, en canvi, tenien una periodicitat setmanal. Unes i altres asseguraven i afavorien l'abastament i els intercanvis de tota mena de productes. A l'hora d'atorgar els privilegis de fires i mercat es procurava que en un mateix territori no hi hagués coincidència de dies, per la qual cosa s'especificaven les dates de celebració o bé es prohibia que es fessin els mateixos dies que ho feien les viles o ciutats més properes.

La reina Maria, commoguda per les súpriques dels representants municipals de Roses, va atorgar-li el privilegi per a la celebració de fires i mercat el 24 de novembre de 1421, un mes i mig després de l'aiguat. El mercat s'havia de celebrar el

divendres de cada setmana i les fires una vegada l'any, perpètuament, des del 24 d'agost i durant els quinze dies següents. Seguint les fórmules habituals, la reina animava tothom per anar al mercat i a les fires de Roses, amb totes les seves mercaderies, posava persones i béns sota la seva protecció i impedia que hom pogués ser detingut per deutes o per qualsevol altra raó, o bé se li confiscuessin les mercaderies, mentre anés o estigués a les fires i mercat de Roses. S'hi entenien exclosos els traïdors, falsificadors de moneda, violadors de camins, els que cometessin delictes de sodomia, els lladres i els que haguessin comès crim de lesa majestat. Mana la reina que

d'aleshores ençà tots els seus oficials observin la inviolabilitat del privilegi. Qui temeràriament atemptés contra el que es disposava al privilegi seria víctima de la ira i indignació dels sobirans, a més de la pena de 1.000 florins d'or que haurien de satisfer a l'erari reial.

Quatre dies més tard, recordant novament les necessitats urgents per les quals passava la vila de Roses, la reina li atorgava el dret de carregar impostos sobre tota mena de productes que s'hi compressin, venguessin o només transitessin pel seu terme, durant els cinc anys següents, concessió que s'anà renovant a mesura que caducava. La bona disposició de la cort en la concessió de drets i privilegis tenia sempre un motiu econòmic. Una vila o una ciutat amb mercat i fires concentrava, encara que fos temporalment, un important volum d'intercanvi comercial. El dret per a poder posar impostos atorgat per la reina portava aparellat haver de donar la cinquena part del que es recaptés al tresorer reial a partir d'un mínim fixat.

Detall d'una de les torres enderrocades de la muralla del recinte baixmedieval de la vila, descoberta en les darreres campanyes d'excavació dels anys 1993-1996.

ELS PERILLS DE LA COSTA

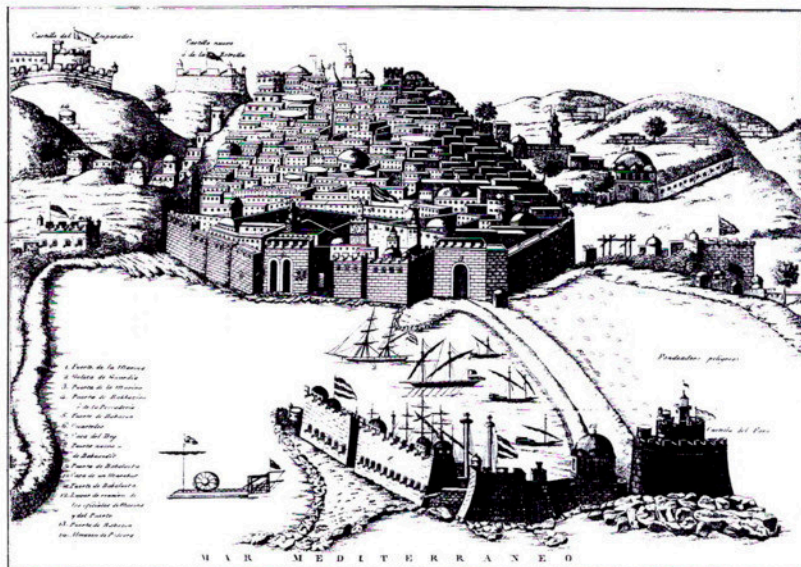
23

60

En capítols precedents i en alguns dels que seguiran es fa referència als perills als quals una població que s'hagués establert o crescut a les proximitats de la costa estava exposada i les servituds que això representava. Malgrat que es tractava d'un perill potencial sempre existent, amb exemples que s'estenen al llarg de tota l'Edat Mitjana i encara fins i tot entrat el segle XIX, és el segle XVI el que més habitualment s'associa a aquest risc, concretat en les accions de la pirateria nord-africana o barbaresca, tot i l'existència de pirates cristians. El marc fou el de la lluita de les corones d'Espanya i de França per a fer seu el Mediterrani occidental, les conquestes hispàniques al

nord d'Àfrica i l'expansionisme de l'Imperi Otomà, que s'acabà aliant amb Francesc I de França a partir de 1543, moment a partir del qual els noms de Barba-rossa i Dragut, veritables organitzadors d'una pirateria que fins aleshores havia estat particular, autònoma, poc freqüent i menys organitzada, foren sinònim de pànic costaner.

A part d'esdeveniments esporàdics com la presa de captius estant a mar, sobretot pescant, la vila de Roses fou víctima d'una de les més conegudes incursions, la de l'any 1543, quan, entrat el mes de novembre, els pirates turcs saquejaren Cadaqués i Roses, i incendiaren Palamós.

*Imatge de la ciutat
d'Alger en un gravat
de l'any 1830.*

El perill es manifestava en dos àmbits diferents: a terra i a mar. A terra es concretava en atacs a les poblacions de la costa, amb assassinats, saquejos, incendis i, sobretot, presa de captius, que eren portats a Alger i pels quals després es demanava rescat, important font d'ingressos conseqüència d'aquelles empreses. A mar, els atacs tenien com a objectiu preses d'embarcacions, mercaderia i captius, i ocasionalment enfonsament de les embarcacions que es dedicaven al petit comerç redistributiu o de curt radi d'acció, embarcacions mitjanes

i petites, sovint a vela, que tenien difícil la competència amb les embarcacions ràpides, lleugeres i maniobrables dels pirates. En aquests casos, únicament portar armament a l'embarcació, navegar en conserva o bé en comboi, o aconseguir la protecció d'embarcacions militars tipus galera -fet que només es donava en moments de perill molt generalitzat- podien permetre afrontar l'avistament de pirates amb alguna possibilitat de sortir-ne amb vida.

L'experiència dels atacs terrestres, generalment emparats en la penombra de la posta del sol o a trenc d'alba, i sobretot concentrats entre els mesos de maig fins a mitjan agost, quan el Mediterrani ofereix millors condicions per a la navegació, va permetre organitzar més eficaçment la seva defensa. Aquesta defensa es fonamentava en la conscienciació dels residents del fet que el perill era real i que calia estar sempre a punt. Aquest estar sempre *desvetllat* es manifestava en les *guaites*, guàrdies i vigilàncies que es feien des de les torres, en les fortificacions i en tots aquells llocs on el batlle cregués convenient que s'havien de fer. Ningú no podia eludir la responsabilitat de fer una guaita, i no fer-la podia portar com a conseqüència

l'assotament i el desterrament. La guaita era l'encarregada d'emetre el *so de viafós* a mar des del moment en què avistessin embarcacions sospitoses. El viafós era emès mitjançant tocs de campana, corn o tambor, i fins i tot amb foc o bé fum per avisar a més llarga distància, tant fos de dia com de nit, tal com es feia des del castell de Verdera.

El viafós avisava els homes de les *desenes*. Les desenes eren els grups de caràcter defensiu, formats per deu homes hàbils, en què s'organitzava la població. A cada grup se li assignava un lloc a la població a criteri del batlle, i del qual no es podien moure. Quan hi havia so de viafós a mar, ràpidament tothom havia de deixar el que fes, prendre les seves armes i anar a trobar el seu desener, cap de la desena, per a reunir-

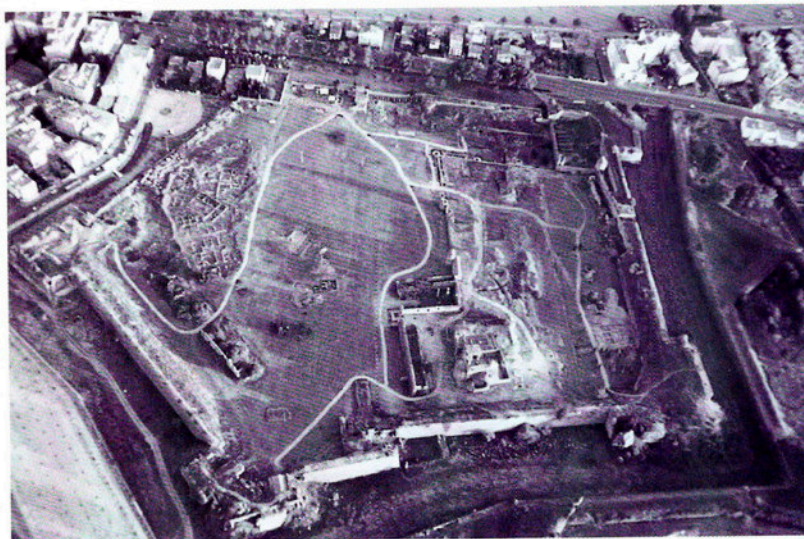
se a la plaça pública i posar-se a les ordres del batlle.

La defensa passiva era l'exercida per tota mena de fortificacions i, sobretot, per les torres, tant les particulars com les de vila. En les poblacions sense muralla, aquestes fortificacions es concretaven en el tancament d'hortos, eixides, aparedament de portals, aixecament de parets, ferrar portes, posar pany i clau on no n'hi havia, etc. Les cases de camp es defensaven amb la construcció de matacans a l'entrada principal i garites als angles. Sempre hi havia present el recurs de fugir muntanya amunt. A partir de mitjan segle XVI comencen a construir-se les torres defensives, en ocasions substituïnt o completant antigues torres medievals, pròpies de poblacions disperses i nuclis no murats. A aquestes torres, construïdes amb autorització de la Potestat, s'hi accedia des del primer pis i per mitjà d'una escala de mà que s'enretirava una vegada dins. El batlle determinava el nombre de gent armada que hi corresponia i les famílies que s'hi havien de refugiar, amb queviures suficients per a resistir el temps que el propi batlle manés.

Rajola catalana del segle XVIII, on hi ha representada una embarcació amb l'ensenyeta de la mitja lluna.

UNA NOVA IDENTITAT

24

Vista àeria en què s'observa la vila emmurallada medieval de Roses encerclada dins la fortificació del segle XVI.

62

El segle XVI veu la transformació material de la vila medieval de Roses en una fortificació renaixentista per a usos militars, tal com s'exposarà en els propers capítols. La construcció de la Ciudadella a partir de 1544 -que encerclava dins de les noves muralles tot el conjunt de l'antiga població- suposava un canvi radical en la vida diària dels seus habitants i en la seva mentalitat. La precarietat d'instal·lacions que la construcció ofería, fora de la muralla estricta, s'afegia a la pràctica de la *discreció militar* amb l'allotjament dels soldats a les cases particulars. És a dir, els habitants de Roses haurien de conviure molt estretament amb una nova jurisdicció, la militar, i

amb un tipus de gent nova, sovint vinguda de lluny. Abans d'acabar el segle, l'any 1597, el Consell d'Aragó escrivia al rei exposant-li el mal estat en què es trobava la Ciudadella de Roses, la necessitat de reforçar-ne la guarnició, acabar la fortificació en elements indispensables i acabar, sobretot, les casernes per als soldats, ja que l'allotjament a les cases particulars estava provocant el despoblament.

A la cort de Montsó de 1547, ja es fa palès el malestar dels rosincs davant de la nova situació en plantejar que l'alcaid del castell de Roses era castellà i que això, per tant, comportava una situació contrària a les Constitucions de Catalunya, a

part dels greuges i perjudicis dels quals eren víctimes els habitants de la vila. L'incompliment del capítol de cort fa renovar la demanda de substitució del cap militar en la nova cort de Montsó de 1553, aleshores fent extensiva la petició de la substitució a tots els militars castellans de la fortalesa de Roses i de totes aquelles altres fortaleses i castells de Catalunya, Rosselló i Cerdanya.

Allò que pogués afectar directament la jurisdicció del comte -de part de la militar- fou

regularitzat des d'un principi. El procurador general del comtat d'Empúries i comissari reial comunicava, l'any 1555, al comissari de la capitania general d'Empúries, que cap element del seu càrrec o de la Batllia General de Catalunya no podia violar la jurisdicció pertanyent al comte ni passar per sobre de tota una sèrie de preeminències de les quals gaudia el comtat d'Empúries respecte de la gent d'armes. Aquestes preeminències venien del temps en què el rei Pere III reuní a la badia de Roses l'estol per anar a Sardenya: cap oficial de l'armada reial no podia exercir jurisdicció en el comtat d'Empúries i, en el cas que es produís perjudici a qualsevol jurisdicció comtal, el comte podia fer-hi justícia. Més endavant, Ferran II, mogut per les hostilitats amb la França de 1495, ratificà i amplia aquests drets fent-los extensius a tots els oficials de guerra i qualsevol gent d'armes, els quals podrien exercir-hi jurisdicció únicament amb el consentiment del comte.

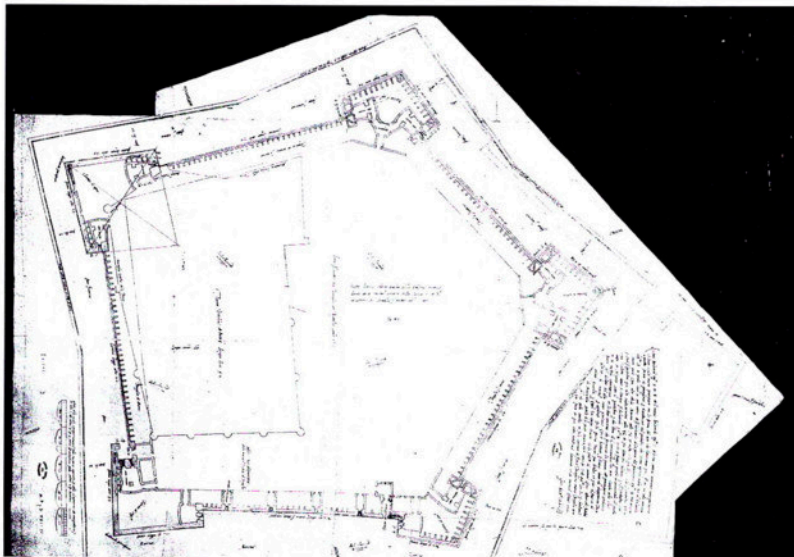
La situació real que devia regir es pot veure reflectida en els treballs arxivístics de Bernat Josep Llovet. Llovet, arxiver de l'arxiu comtal instal·lat al castell de Falset des de 1661, descriu la situació en fer remembrança de rèdits i jurisdiccions pertanyents al comte i que, tornada la vila a les seves mans

després de quinze anys en poder del rei de França, el governador militar volia usurpar: al governador militar li corresponia la jurisdicció criminal sobre els soldats dins de la coromina i de la caserna, mentre que a les cases i carrers dins de les muralles medievals corresponia al comte; qui havent delinquit es refugiés en els dominis territorials sota l'altra jurisdicció seria lliurat a qui per dret li correspongués fer justícia.

Les acaballes del segle XVI varen portar encara un nou canvi: la pèrdua de l'abadia de Santa Maria. El primer d'agost de 1592 el papa Climent VIII signava a Roma, al palau de Sant Marc, la butlla *Sacer et*

religiosus monachorum status per a la reforma de la Congregació Claustral Tarraconense i Cesaraugustana; el monestir de Roses seria governat, des d'aleshores, per un prior, i dependria de l'abadia de Santa Maria d'Amer. Tot i l'intent per part de la universitat de Roses de posar remei a aquesta situació, en sol·licitar l'any 1599 que fos l'abadia d'Amer la que depengués de la de Roses, mai més no hi retornà la dignitat abacial.

Plànol de l'any 1552, en el qual s'observa el contorn de la muralla de la vila medieval dins del perímetre emmurallat de la fortificació de Giovanni Battista Calvi.

L'EMPERADOR I ROSES

25

Porta del Mar, bella mostra d'arquitectura militar renaixentista. Es troba situada a la cortina de la muralla que dona al mar. Va estar protegida per una barbacana.

64

El 1516 començava a Espanya el govern de la Casa d'Àustria en ser entronitzat com a rei d'Aragó i Castella el nét dels Reis Catòlics, Carles I. El 1519, quan va morir Maximilià, emperador d'Alemanya, avi de Carles, aquest va ser elegit per succeir-lo.

França va quedar comprimida entre els territoris del nou imperi i es va iniciar una llarga lluita entre els seus monarques perquè llurs interessos topaven a Flandes, a Navarra, al Rosselló i, especialment, a Itàlia. Francesc I va ser fet presoner a la batalla de Pavia (1525) i, portat a Espanya, va arribar a Roses el 8 de juny, segurament per causa d'un temporal. Amb tot, no va acabar així la lluita,

car el francès, alliberat en virtut del tractat de Madrid, va anar concertant aliances amb el Papa, amb els turcs i amb els prínceps protestants alemanys per continuar-la.

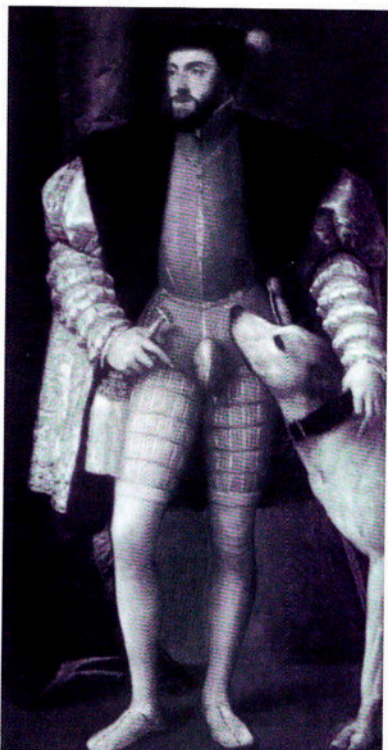
Sortint al pas de l'amenaça que el turc projectava sobre el Mediterrani amb les accions de les esquadres de Barba-rossa i dels francesos, Carles I va considerar que era necessari cobrir, amb urgència, les costes mediterrànies, perquè els atacs del pirates barbarescos eren molt perillosos i desmoralitzadors.

Durant aquests anys, fins al 1543, les defenses de Roses eren, només, les fortificacions medievals i les torres de senyals que feien un servei de vigilància.

El 1543, Carles I, en un viatge marítim que realitzava de Barcelona a Gènova, va arribar el 13 de maig a Roses. En va recórrer la badia i, en fer-se càrrec de la seva importància, va decidir fortificar, adequadament, la població amb el seu monestir, per tal de mantenir aquest punt i el seu port, que va considerar de gran interès estratègic. El mateix rei va dibuixar el traçat que havia de tenir la fortificació i va iniciar els tractes amb el duc de Segorbe, a qui pertanyia la vila de Roses, perquè passés a ser vila reial.

Amb tot, les obres no es van iniciar immediatament. Es va ensopegar amb la resistència dels nobles de la zona, fins aleshores senyors feudals, als quals costava treball acatar l'autoritat reial, i que no volien contribuir a les obres amb els seus vassalls.

Que era urgent posar-se en estat de defensa ho va demostrar el fet que Roses va ser atacada per les hosts de Barbarossa, a l'octubre. La lluita

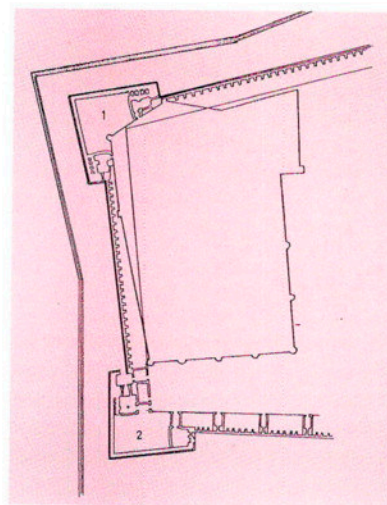

entorn de la vila va ser molt ferma, però les forces encarregades de la defensa finalment sucumbiren davant de la superioritat pirata. Roses va ser saquejada i en part incendiada i molts dels defensors van morir o van ser fets presoners.

En finalitzar el mes de gener del 1544 es van iniciar les obres, que van consistir a tancar el recinte medieval dins un rectangle format per quatre cortines a base de fusta, feixines i terra. L'enginyer Pizaño va projectar, també, la construcció de quatre baluards als angles, revestits de maçoneria, així com la cortina que donava al mar, perquè aquesta era la més exposada al foc de l'artilleria dels vaixells. Rodejant el conjunt s'havia de formar un fossat de sis metres de fondària i vint-i-nou d'amplada.

L'obra que es va fer, si bé era acceptable en aquell moment, per la urgència de disposar-ne, no ho era per al futur si no es revestia, tant per l'exterior com per l'interior, amb maçoneria. A l'any 1551 encara no s'havien revestit els terraplens, i s'anaven esllavissant.

Carles I (1517-1556) va ser l'impulsor de l'obra de fortificació de la badia de Roses.

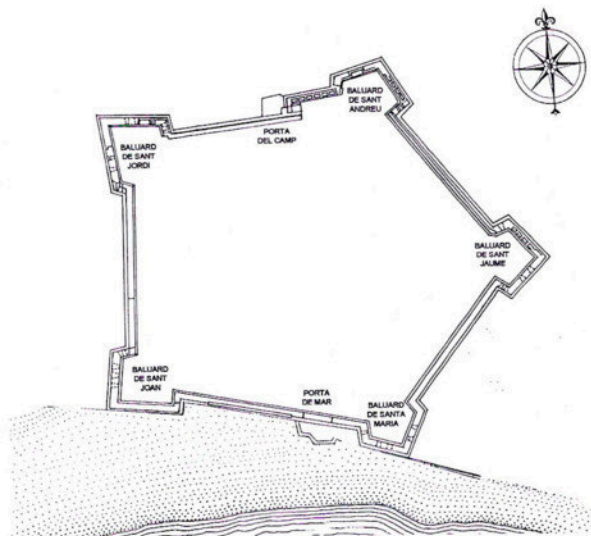
Detall d'un plànol del 1552 que presenta la part de fortificació construïda per Pizaño. Es veu la posició relativa del recinte medieval, les muralles del qual van resultar afectades.

Absent l'emperador de la Península, el príncep Felip es va interessar per la construcció d'aquesta obra de defensa des del primer moment; ja va parlar d'ella al seu discurs davant les Corts de Montsó el 1547.

El príncep rebia informació periòdica de l'estat de les obres, i a la correspondència que va mantenir amb el seu pare es troben consultes relacionades amb elles.

LA VILA FORTIFICADA

26

Plànol del recinte que va construir l'enginyer Calvi, on s'aprecia la figura del pentàgon irregular de la fortalesa amb els cinc baluards com a elements bàsics per la defensa.

66

Pizaño va morir sense veure resolt el problema dels revestiments; per substituir-lo es va designar l'enginyer Joan Baptista Calvi. Aquest va analitzar tot el que s'havia fet i, com a conseqüència, va formular una nova proposta del que s'havia de fer. El 13 de setembre del 1552, va datar un plànol amb una nova planta. D'acord amb aquest plànol es va construir la fortificació que va haver-hi fins al segle XVII, quan es van afegir obres auxiliars de defensa.

El nou projecte proposava la forma pentagonal en lloc de la rectangular de Pizaño. Com els dos baluards de l'oest estaven ja mig construïts restaven per fer-ne tres més, que es van

situar un al nord i dos a l'est. Tots els murs es van revestir de maçoneria. Així, als darrers dies de la vida de Carles I, Calvi va portar a terme, amb l'ajut del príncep Felip, el que Pizaño no va aconseguir; quedava molt millorat el projecte d'aquest.

Es va construir, doncs, un recinte fortificat amb cinc baluards: Sant Joan i Sant Felip o Sant Jordi (a l'oest); Sant Andreu (al nord) Sant Jaume i Santa Maria (a l'est). Les cortines que els unien tenien llargades diverses, que anaven des dels 280 metres les més llargues als 205 metres la més curta.

Les cortines i els baluards estaven formats per murs de 10 metres o 12 d'alçada i una gruixària d'uns 6 metres.

L'escarpa i la contraescarpa eren revestides amb maçoneria; els terraplens de les muralles tenien contraforts interiors de pedra. Els angles i cantonades i alguns altres elements eren de pedra picada, com també el cordó corregut al llarg dels murs exteriors.

A les goles dels baluards hi havia petites voltes o casamates per a l'allotjament de les tropes. Als flancs dels baluards hi havia troneres per als canons.

La plaça tenia dues portes: una, la Porta del Mar, bella mostra d'arquitectura renaixentista, es trobava a la muralla sud i al costat del baluard de Santa Maria; l'altra, la Porta del Camp, era contigua

al baluard de Sant Andreu, que la defensava fortament.

Totes les muralles eren voltades exteriorment, menys a la banda de mar, per un fossat sec, que es negava a causa de les pluges. Atès el difícil desguàs d'aquest fossat, que es trobava al nivell del mar, s'hi formaven tolles pestilents.

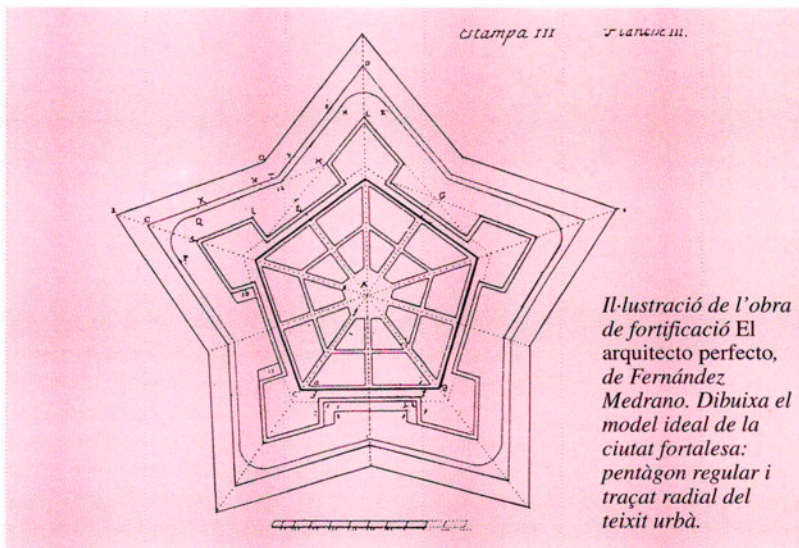
Aquesta plaça forta es un exemple, encara que modest, de construcció poliorcètica segons els cànons de la ciutat fortalesa, ciutat ideal, renaixentista. Amb tot, a Roses no es va fer un nou traçat de la

trama urbana, com preconitzava aquella; el recinte va respectar la població medieval.

La Ciutadella va ser una obra important d'enginyeria; no obstant això, pel fet de pertànyer al grup de la primera generació presentava, com a principals defectes, les dimensions reduïdes dels baluards i l'excessiva longitud de les seves cortines, fet que dificultava els flanquejos recíprocs (aquest extrem es va solucionar, en part, amb obres més evolucionades

Felipe II (1556-1598) va ser el gestor de la construcció de la Ciutadella de Roses.

en el segle posterior). Tot i això, va ser considerada durant molts anys una obra mestra, i la seva possessió desitjada per les principals potències.

La construcció de la Ciutadella es va fer amb les aportacions del treball de la gent de tots els pobles de la comarca, perquè interessava a tots defensar-se dels atacs dels pirates. A la reial pragmàtica del 23 de juliol del 1551 es va ordenar que les vegueries de Girona, Besalú i Camprodon contribuïssin a la fortificació de Roses. El mateix any, el virrei del Principat va ordenar a totes les poblacions que permetessin tallar tota la fusta que calgués per fortificar aquesta plaça.

Complement de la Ciutadella va ser el Castell que es va construir a la part de l'est per defensar la rada i el port. Al llarg de tota la història ambdues fortificacions es trobaren lligades al mateix destí, i per això creiem que cal fer-hi una referència:

EL CASTELL DE LA SANTÍSSIMA TRINITAT

“Aquest castell, anomenat també de la Trinitat, del Botó de Rosa i de la Poncella, fou un complement de la Ciutadella i d'interès per a la defensa de la rada i del port. Era, en realitat, una bateria de costa, com veurem.

LA CONSTRUCCIÓ

L'emperador Carles I va manar construir-lo al mateix temps que la Ciutadella. Les obres s'iniciaren el 2 de gener de 1544 i s'acabaren a mitjan 1551, abans del traspàs de Pizaño, el seu enginyer. La construcció es realitzà en el mateix lloc on hi havia la torre de defensa del port. Es troba, com pot apreciar-se per les ruïnes, damunt d'una penya, a uns 66 metres d'elevació damunt del mar; a uns 2.500 metres de la Ciutadella i a uns 1.700 metres de la població o part del raval que s'anomenava la Punta. La base està assentada en pendent.

De l'interès que l'emperador Carles I tenia en aquesta obra n'és una prova la visita que hi va fer i de la qual dóna fe, segons un document procedent de l'Archivo de Simancas, el fet que en un soterrani hi havia un bloc de pedra, sembla que a prop del forn, amb una inscripció i una data que recordaven la visita a aquell indret i el lloc on l'emperador segué i menjà.

El Castell de la Santíssima Trinitat vist des del Puig Rom, que el domina. En aquesta fotografia es pot veure l'estat actual, amb les muralles enderrocades. Al fons, el mar.

DESCRIPCIÓ DEL CASTELL

Aquest castell és de reduïda extensió i de planta molt irregular. La seva figura recordava la d'un quadrilàter lleugerament estrellat, amb puntes desiguals, amb un apèndix que en cobria la porta principal. Pels diferents desnivells de l'obra, era molt ben aprofitat, en tota la seva capacitat, per contenir les diferents dependències que es feien necessàries per albergar una guarnició d'uns 350 homes. Disposava de dues cisternes, la capacitat de les quals era d'uns 2.300 peus cúbics d'aigua, magatzems de reserves, municions, queviures, etc., podia contenir el que calgués per a un any.

La seva situació al golf era magnífica per l'elevació damunt del mar, cosa que li permetia una bona defensa de la badia, de la població i la Ciutadella; però es trobava dominat, de la banda de terra, per l'alçada del Puig Rom.

La construcció era sòlida, de murs robustos, com pot comprovar-se per les ruïnes, que als fonaments tenien uns 5 metres de gruix i al parapet 2 metres; la seva alçada era d'uns 18 a 20 metres.

A la part més alta del castell hi havia un espai trapezoïdal anomenat *cavaller*, capaç de contenir unes sis peces d'artilleria de calibre gros. A l'interior hi havia voltes a prova de bomba, destinades a l'allotjament de l'estat major.

Al peu d'aquest *cavaller*, de la banda que mira a ponent, hi havia un front de fortificació molt petit amb el seu revellí al davant. La part del nord la cobria una de les cases del baluard de Sant Francesc de Paula, i el flanc, que figurava una terrassa amb un gran espai intermedi, era ocupat per dos edificis a prova: un per a provisió de pólvora, amb capacitat per a 200 quintars, i un altre, de tres pisos, que servia d'allotjament a la tropa i per emmagatzemar-hi queviures.

Hi havia un altre baluard a prova, anomenat de Santa Tecla, al qual seguia, unit a la seva gola, un mur de contenció que cobria la banda de migdia de l'esmentat *cavaller*, i s'hi cloïa la paret de dent de serra que es trobava a l'est.

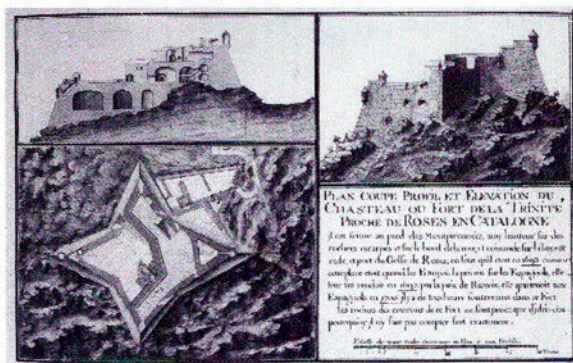
Davant del baluard de Santa Tecla, molt més baix que aquest, al sud, hi havia una contraguàrdia amb magatzem a prova de bomba, i al mateix nivell que aquesta, al migdia del *cavaller*, es trobava un petit baluard, anomenat de Santa Bàrbara. A continuació, cap a la banda est, hi havia una dent de serra que, amb la seva ala, tancava la figura per aquella banda. A l'espai restant entre ambdues obres i les del segon recinte s'aixecava el magatzem de pólvora, a prova, amb capacitat per a 50 quintars. A sota de la dent de serra hi havia una volta, a prova, destinada al laboratori d'artilleria.

En conjunt, el fort era dividit en tres pisos de plataformes, descobertes cap al mar, cobertes de les altures del Puig Rom, que el dominaven, per un mur molt gruixut que servia d'espigó a la més elevada; les altres, per la disposició en amfiteatre, s'anaven cobrint cada una per la immediata superior. Aquestes plataformes, orientades cap al mar, servien d'assentament per als canons; eren, doncs, veritables bateries de costa, funció per a la qual va ser construït el fort que, a més, servia com a far.

Els fossats eren oberts en la penya viva, i la major part del revestiment de la contraescarpa era de paret seca. El camí cobert que circuïa el castell, llevat de la part de l'est, era molt estret; estava defensat per les places d'armes, travessers i banquetes; no es podia descobrir des d'allà el peu del glacis, pel fort pendent de la muntanya. La porta de la banda de muntanya era coberta per una redent de maçoneria, tres rastells i un cos de guàrdia”.

DIAZ I ROMAÑACH, Narciso: *Roses. Una vila amb història.* Ayuntamiento de Roses. 1991.

Plànol, secció i alçat del Castell de la Trinitat. Extret d'un llibre francès que recull les principals places fortes d'Espanya. En la planta hi ha dues llengüetes de paper que, si s'aixequen, deixen veure els tres nivells.

LES CASERNES

27

Façana en ruïnes que encara es conserva del bloc d'allotjament situat més al nord. És el costat on no hi havia la galeria. Es veuen els forats de les finestres.

70

La construcció de la Ciutadella va comportar l'establiment d'una guarnició militar permanent a Roses, i els soldats que la formaven s'allotjaven a les cases dels veïns de la vila, com era habitual en aquella època. Aquesta situació va produir molèsties i alguns veïns van passar a viure a d'altres pobles propers; s'arribà a témer una major o total despoblació.

El rei Felip II va ordenar que per remeiar aquesta situació es construïssin cases per als soldats de manera que no haguessin d'utilitzar les dels veïns; malgrat tot, principalment per falta de diners, aquestes cases no es construïen. Felip II no va oblidar la important

situació de la plaça, ni l'interès que va a tenir per ella quan era príncep, car durant el seu regnat va gastar molt en la seva fortificació i condicionament.

El 1576, el Síndic de la vila es va dirigir de bell nou al rei suplicant que es prenguessin les mesures oportunes perquè es construïssin les cases esmentades. Davant d'aquesta petició el rei va ordenar al capità general de Catalunya que procedís a la construcció.

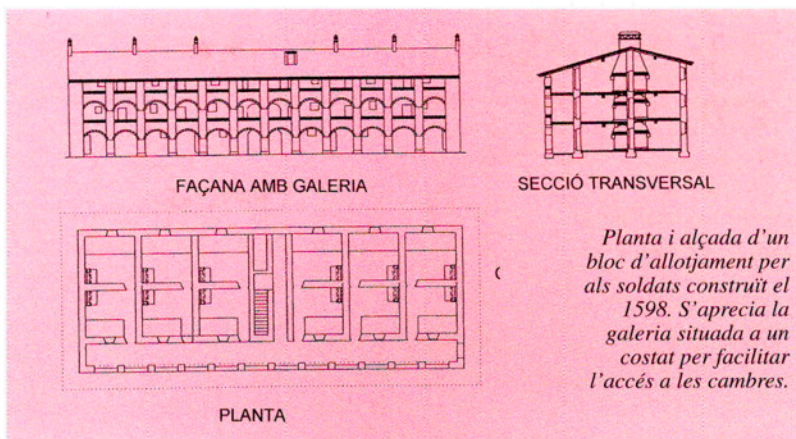
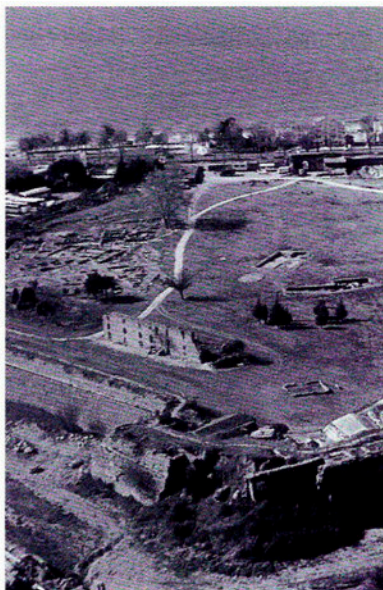
Les obres, malgrat això, van continuar retardant-se, ja que fins al 1598 no es va firmar el contracte pel qual l'arquitecte Pere Abril, de Perpinyà, es va comprometre a construir els allotjaments per als soldats. Es

tractava de construir setanta-dues cambres que s'agrupaven en dos blocs rectangulars. Cada bloc tenia tres plantes, a dotze cambres iguals cada planta. Els blocs es van situar propers i paral·lels a la cortina que uneix els baluards de Sant Andreu i Sant Jaume. Encara avui es poden veure les seves ruïnes.

Els murs d'aquests edificis, d'un gruix variable entre 30 i 40 cm, eren de maçoneria; arrebossats a l'exterior i allisats per l'interior. Les cantonades eren de pedra picada. Les llindes i brancals de

portes i finestres eren de maó. Els terres de la planta baixa eren de maó; els de les altres plantes, que eren a la vegada sostre de l'inferior, eren fets de fusta. El teulat feia alhora de sostre del darrer pis; tenia les teules muntades sobre la postissada que reposava sobre les bigues.

Cada cambra tenia unes dimensions aproximades de cinc per cinc metres i mig, i l'alçada lliure entre sostre i terra era de dos metres i mig. Cada habitació tenia, a més de la porta, una finestra per a la ventilació i una xemeneia per a calefacció. A aquestes cambres s'accedia des d'una galeria que corria al llarg d'una de les façanes, i a les

Planta i alçada d'un bloc d'allotjament per als soldats construït el 1598. S'aprecia la galeria situada a un costat per facilitar l'accés a les cambres.

cambres de l'altra banda es passava a través de les de la primera. A la part central de cada bloc hi havia una escala. Aquests edificis van ser restaurats anys després, segons es dedueix d'un projecte de 1736.

Val la pena palesar l'existència d'aquests edificis perquè, a Roses, es va donar el primer pas en la construcció d'allotjaments per a la pròpia guarnició en temps de pau, tot avançant-se més de mig segle a altres ciutats de les comarques gironines, inclosa la pròpia Girona, que començaren a

Vista aèria de la Ciutadella en què es veu la façana de la caserna i la seva situació relativa respecte a la cortina que uneix els baluards de Sant Andreu, en primer terme, i el de Sant Jaume.

estudiar la possible solució del problema passat l'any 1650.

El problema dels allotjaments, que fins aquell moment la població havia suportat amb resignació, adquiriria una especial virulència quan, a causa de la guerra dels Trenta Anys, els terços del rei d'Espanya es van dispersar per les comarques del nord-est de Catalunya el 1640.

La presència d'aquestes tropes, estranyes a la gent del país, i les seves necessitats de proveïment i d'allotjament, va incidir agudament en la crítica situació econòmica i social que patien els camperols, i els seus excessos van portar als tristos successos del Corpus de Sang, detonant de la Guerra dels Segadors. Roses i la seva zona d'influència no van poder alliberar-se d'aquests excessos.

EL RECINTE EXTERIOR

28

Través amb espitlleres i porta que es troba en el revellí de davant de la Porta del Camp o de Terra. Per aquí passava el camí de sortida.

72

El traçat que va donar l'emperador i va desenvolupar Pizaño tenia la planta rectangular que corresponia a les fortificacions antigues, i encara que ja incorporava el baluard, gairebé enllaçava amb l'esquema de la plaça de Salses, que pertanyia a l'estil de transició, que acabaria al primer quart del segle XVI.

La modificació que va introduir Calvi, passant a la planta pentagonal, recollia les influències de l'escola italiana, que va preferir sempre aquesta forma, tant per als baluards com per al conjunt de la plaça, per ser una figura geomètrica de fàcil traçat i perquè, a més, permetia la construcció de places d'una mida major.

L'arquitectura militar, com tota creació humana, va continuar evolucionant, i durant els primers anys del segle XVII, com a conseqüència de les guerres als Països Baixos, va néixer la nova escola de fortificació "holandesa o hispano-holandesa". Aquesta escola cercava fortificar de manera més ràpida, al mateix temps que fugia de la pedra, perquè era un material que escassejava en aquell país. Preconitzava un nombre major de baluards, multiplicava les obres auxiliars (revellins, llunetes, contraguàrdies...), i utilitzava les anomenades "maniobras de aigua", que consistien a comunicar els fossats amb els rius o rieres. No ens estendrem més a detallar aquest sistema perquè no és el lloc més adient.

A partir del 1640, seguint els canons de l'escola esmentada, es va començar a reforçar la fortificació de Roses, buscant una protecció major dels focs de l'artilleria, la potència de la qual havia augmentat. Així, per remeiar la manca d'obres exteriors, els quatre fronts orientats cap a terra van ser envoltats per un segon recinte, molt més baix que el primer (uns 4 o 5 metres de alçada) i amb un gruix d'uns 6 metres, construït de terra i revestit de pedra en sec, i, per tant, de no gaire consistència. D'aquesta manera es formava un camí

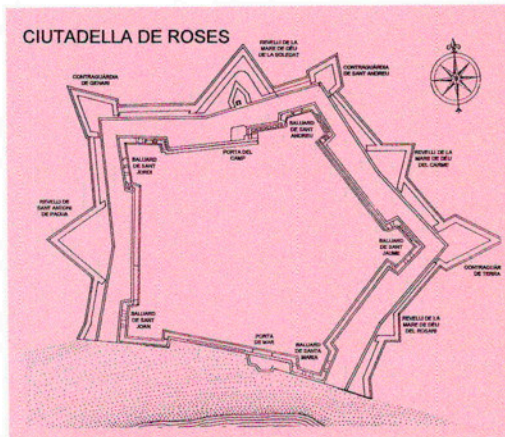
cobert amb travessers, porticats i espitllerats.

Per a la seguretat i la defensa d'aquest segon recinte i del camí cobert que formava, es van construir contraguàrdies i revellins, més elevats que el camí cobert i lligats entre si. Dirigien els sortints uns en prolongació de les capitals dels baluards, i els altres de manera que quedessin cobertes les cortines dels focs procedents de les zones del terreny que circumden i talaien la Ciutadella.

Segons alguns plànols, el segon recinte es va perllongar fins al mar, i en la perllongació per ambdues bandes, que va ser espitllerada per protegir la comunicació amb els vaixells, hi havia portes amb rastells per donar pas al camí de Castelló d'Empúries, i al davant, per salvar les rieres, hi havia sengles ponts.

Làpida que fa memòria de la construcció de la contraguàrdia de Santa Llúcia, també anomenada "Baluarte vacío" en el plànol de l'enginyer Alberti, de 1643.

Per la disposició d'aquest segon recinte, cada contraguàrdia es corresponia amb els següents baluards, dels quals eren avançades: la del baluard de Sant Jordi s'anomenava Genari; la del baluard de Sant Andreu duia aquesta mateixa denominació; davant del baluard de Sant Jaume hi havia la de

Plànol on es veu com es van disposar les obres del recinte exterior, de manera que restessin coberts baluards i cortines per contraguàrdies i revellins.

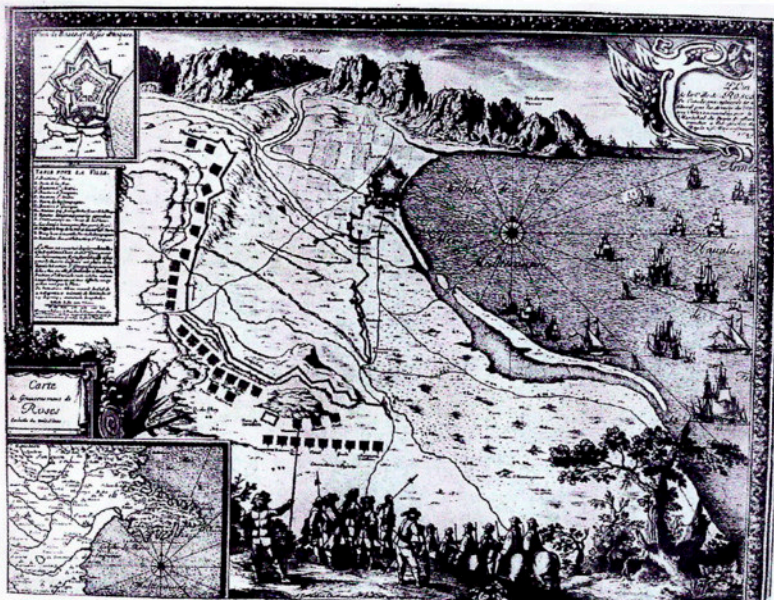
Santa Llúcia o de Terra. Els revellins eren: Sant Antoni de Pàdua, davant de la cortina de l'oest; Mare de Déu de la Soledat era la denominació del revellí davant de la Porta del Camp, amb la qual s'unia mitjançant un pont; i

les fronteres amb les cortines del nord i de l'est portaven, respectivament, els noms de les Mares de Déu del Carme i del Rosari. Algunes d'aquestes obres no es van acabar fins als últims anys del segle XVII.

A la banda que dona a mar hi havia un tambor o barbacana que cobria el pont i la porta. A més, tota la banda de mar es cobria amb una estacada. Aquest segon recinte no tenia fossat, i des del peu de les muralles s'estenia al terreny dels voltants. En mancar de glacis era molt vulnerable perquè no tenia cap coberta, i l'artilleria podia ofendre directament els murs, que d'altra banda no tenien una gran consistència. La qualitat pantanosa del terreny dels voltants va ser, tal vegada, la causa que va dificultar la construcció del glacis.

EL SETGE DE 1645

29

74

A mitjan juny de 1640, els terços, enclacats pels pagesos, es van veure obligats a refugiar-se a l'Aragó i al Rosselló, i solament van quedar a Roses els de Juan de Arce i Leonardo de Moles. Els pagesos van assetjar la plaça, ajudats per les tropes del rei de França, Lluís XIII, que havia estat proclamat comte de Catalunya pel conseller Josep Margarit, que també li havia ofert vassallatge.

L'interès que posaven els francesos per fer-se amb Roses no va agradar als catalans, i per això la pressió sobre la Ciutadella va disminuir als anys següents. Fins al punt que, al maig del 1642 van ser evacuats, per mar, els terços veterans, i es va deixar en

el seu lloc una guarnició d'uns 2.000 soldats, poc experts, que manava Diego Caballero, que es va dedicar a ensinistrar-los efectuant freqüents sortides.

El 1645, els francesos van decidir organitzar una gran operació per conquerir Roses. La direcció de les operacions va ser confiada al general comte Plessis de Preslain, cap de l'exèrcit francès que operava a l'Alta Itàlia. Els últims dies de març va desembarcar aquest exèrcit a prop de Roses, i es va iniciar el setge per terra i per mar. L'esquadra francesa havia de tenir un paper destacat durant el setge. Les tropes de la Ciutadella, en diferents sortides, van fer algun dany als assetjadors i es bateren amb ardidesa i gran valor,

*Gravat francès del 1645.
Mostra la disposició de les
tropes franceses comandades
pel comte Plessis de Preslain.
Es pot apreciar com els
aiguamolls arribaven fins a
les muralles.*

a l'empara de les fortificacions. El dia 15 d'abril, Divendres Sant, un temporal intens va inundar la plana i va dispersar els francesos, que es van reunir, altra vegada, en millorar el temps. El dia 20, els assetjadors van començar un atac artiller, per terra i per mar, de gran violència. La resistència va ser heroica des dels primers moments.

Va succeir una desgràcia a la plaça: per accident, el foc va seguir un reguerol de pólvora que havia passat desapercebut i que arribava fins a un magatzem,

i el va fer volar juntament amb algunes cases immediates i el quarter de cavalleria, on va matar la major part dels cavalls; amb la qual cosa els assetjats van quedar privats de la possibilitat de fer sortides.

Malgrat les pluges i la tramuntana, a mitjan maig arribaren els francesos a les muralles per la part de l'oest, i iniciaren l'operació, penosa, de minatge. Després d'aconseguir fer tres mines, el dia 25 van encendre la del baluard de Sant Jordi, però l'assalt no es va dur a terme per la insuficiència de la bretxa practicada. El dia 27 es va fer esclatar la segona mina; per la bretxa que va fer en la cortina es va iniciar un assalt, que va ser rebutjat. El dia 28, va esclatar una altra mina al baluard de Sant Joan, i la bretxa va poder ser ocupada pels francesos, i els seus defensors es van retirar a la vila.

Davant la situació crítica, el governador de la plaça, que veia delmades les seves forces per la malaltia i la fam, i sense possibilitat que el socorresin, va demanar entaular negociacions de rendició. La mateixa tarda del 28 van quedar formalitzats els pactes, després de 59 dies de

Esquema del setge de 1645. Presenta les accions ofensives dels francesos; totes van per la part de ponent, fins arribar a la bretxa.

setge, amb el màxim honor per als vençuts. El dia 2 de juny, va tenir lloc la sortida del assetjats, amb armes, els cavalls que quedaven, quatre canons, bagatges i efectes personals, banderes desplegades, trompetes i tambors tocant. El dia 3, es va rendir el Castell de la Santíssima Trinitat.

Als 1.500 homes que es van rendir, els van facilitar naus per traslladar-se a València i altres punts de la marina llevantina. Es va concedir als pagesos un mes per liquidar els seus patrimonis. Aquest setge va costar als francesos unes 5.000 baixes, 3.000 de les quals varen ser morts, i als defensors unes 1.500.

Com a conseqüència d'aquesta rendició, el govern de Felip IV va ordenar processar el governador de Roses, Diego Caballero.

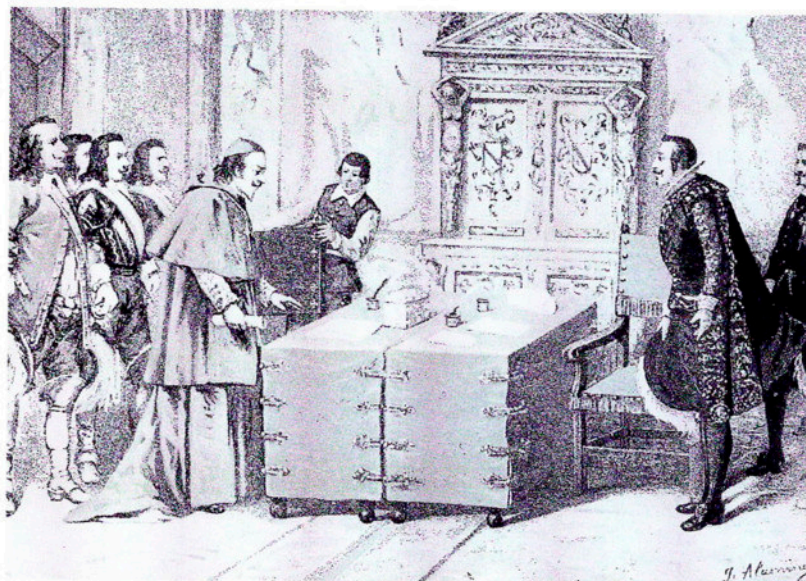

Medalla francesa commemorativa de la conquesta de Roses, el 1645. A l'anvers duia l'efígie de Lluís XIII i, al revers, una nau batuda pels vents.

La caiguda de Roses en poder francès va repercutir en totes les nacions principals. Es va festejar oficialment a París i a Barcelona, on es van celebrar grans festes amb motiu d'aquesta rendició. Plessis de Preslain va ser ascendit a mariscal de França; i es va encunyar una medalla commemorativa que al revers duia una nau batuda pels vents, amb la llegenda "RHODA. CATALON. CAPTA" i amb la data al peu de la nau: M.D.C.XLV. A l'anvers duia l'efígie de Lluís XIII i la llegenda "LUDOVICUS-REX-CHRISTIANISSIMUS".

LA PAU DELS PIRINEUS

30

"Conferencia de la isla de los Faisanes", pintat per J. Alaminos. A l'illa dels Faisans es van reunir don Luis de Haro i el cardenal Mazarino per firmar la pau dels Pirineus (1659).

76

Occupada la Ciutadella pels francesos, no la van deixar anar fins a l'any 1660. Les primeres accions que van realitzar van ser les reparacions de les defenses danyades durant el setge, perquè era gran l'interès que tenien de mantenir la plaça en les millors condicions de defensa, pel seu important valor estratègic.

Al mes d'octubre de 1652, quan es va rendir Barcelona a les tropes de Felip IV, Roses encara va restar retinguda pels francesos. El seu governador va rebre instruccions en aquest sentit.

El 1653, l'exèrcit de Felip IV va intentar recuperar la plaça, de manera que hi va posar setge, cosa que va motivar que un

exèrcit francocatalà, manat pel virrei de Catalunya, Josep Margarit, acompanyat pel general Plessis Bellière, entrés a l'Empordà i es dirigís a Roses, on obligà a aixecar el setge. El mateix va ocórrer als anys 1654, 1657 i 1658; cada primavera, l'exèrcit castellà es presentava davant les fortificacions, i en totes les ocasions era obligat a aixecar el setge perquè es presentava un gran exèrcit francocatalà en ajut dels assetjats.

Al desembre de 1659 es va firmar la pau dels Pirineus; en el seu article 48, França es comprometia a tornar Roses i el castell de la Santíssima Trinitat, cosa que faria el 5 de maig de 1660, per bé que els francesos en retardaren el lliurament fins

un mes més tard. El tractat va ser molt laboriós, perquè s'empraren més de dos anys en les converses; un dels punts més conflictius va ser el de la possessió de Roses. Així, Roses va estar ocupada durant 15 anys pels francesos, aliats i protectors dels catalans.

Amb el Tractat dels Pirineus el Rosselló va quedar definitivament per a França. Espanya va deixar de ser una gran potència, però no va deixar de terciar als litigis europeus. En aquest ambient d'enfrontament bèl·lic, gairebé permanent, els francesos van

envair Catalunya en diverses ocasions, invasions que com a tals varen ser considerades pels propis catalans, que estaven escarmentats de llur conducta després de 1640. Aquestes invasions, anomenades per Lluís XIV guerres de devolució (perquè tractaven d'incorporar a la seva corona els territoris que segons els seus juristes li pertanyien), es van resoldre mitjançant successius tractats als quals la corona d'Espanya va anar cedint restes de les seves possessions europees.

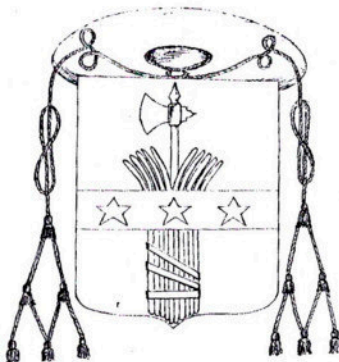
La pau dels Pirineus no va representar res més que una treva, puix que tretze anys més tard es van trencar els pactes. El dia 1 de novembre de 1673 van entrar els francesos a l'Empordà i van arribar davant les muralles de Roses. Mentrestant, una esquadra ancorava al port. L'acció conjunta va fracassar a causa de la valentia i la tenacitat dels defensors.

Però dos anys més tard tornaren els francesos, i aquesta vegada sí que van aconseguir apoderar-se de Roses, els habitants de la qual van passar grans i cruents sacrificis a causa del comportament dels ocupants. Per la pau de Nimega (1678) Espanya va recuperar, entre altres places de la Península, la de Roses; generositat que tan sols s'explica si tenim en compte que Lluís XIV albirava ja

la corona d'Espanya per a la seva dinastia.

La pau de Nimega va constituir un respir per als rosincs, respir que tan sols va durar quinze anys. Durant aquest temps, els rosincs van aconseguir aixecar una nova vila als terrenys situats a l'est de la Ciutadella, i iniciaren l'abandó de la continguda dins les muralles.

Roses preocupava als governants, que volien millorar les fortificacions, les quals, amb tants avatars guerrers, havien quedat malparades. Així, al febrer de 1679, es va consultar el Consell de Guerra de S.M. sobre la millora d'aquestes fortificacions, consulta que es va traslladar al duc de Bournoville, capità general de Catalunya, el qual va informar que la seva opinió era que es millorés Roses.

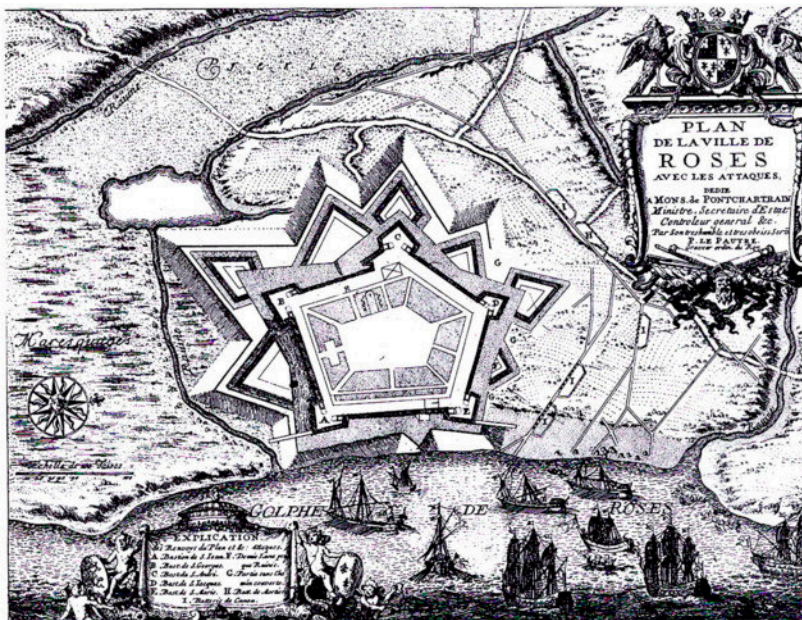
Base de garita situada a l'angle exterior del revellí de l'est, anomenada pels naturals "Cosi o Cor de la reina"; al costat es veuen les armes de Montiers, governador francès de Roses el 1658.

Aquests afanys no van ser gratuïts, perquè les espases estaven aixecades entre ambdues monarquies, encara que no fos sempre als mateixos teatres. França seguia desitjant la possessió de Roses, i per això, en qualsevol moment, es podia esperar una nova acció, com va succeir el 1693.

Armes del cardenal Mazarino que es troben en una pedra situada en la cara nord del revellí que hi ha entre els baluards de Sant Joan i Sant Jordi. El cardenal tenia un gran interès en conservar Roses per França.

EL SETGE DE 1693

31

Gravat francès del setge de 1693. Manifesta les deficiències defensives. De la banda est no hi havia camí cobert (G) i el revellí (F) estava quasi enrunat.

78

De nou la guerra es va presentar. Els francesos van entrar a l'Alt Empordà amb un exèrcit manat pel duc de Noailles. La seva primera empresa va ser anar a assetjar la plaça de Roses i el seu annex, la població naixent fora de les muralles; per això va fer que s'avancesin el tinent general San Silvestre i el mariscal de camp marquès de Genlis. L'esquadra francesa, manada pel compte d'Estrées, va coadjuvar en aquesta acció tancant les comunicacions marítimes per impedir tota mena de socors.

Era governador de la plaça Pere de Rubí, general titulat d'artilleria. Componien la seva petita guarnició 1.400 infants

("Tercio Provincial de Morados" i "Tercio Viejo de Extremadura") i 200 dragons. La plaça no estava preparada per resistir simultàniament atacs des de terra i des del mar.

La nit de l'1 al 2 de juny, els francesos van obrir trinxera per dues bandes, però les pluges van retardar les operacions de setge fins que va millorar el temps i les tropes de desembarcament van poder completar el setge. El dia 3 es va col·locar una bateria que va començar a obrir foc. El dia 5, se n'havien col·locat dues més, sense que hagués pogut impedir-ho el foc continu que va fer la plaça. El dia 7, cinc canons de calibre gros van començar a batre la bretxa des

del mateix fossat i sobre el mateix front d'atac que en el setge de 1645.

Oberta la bretxa, els francesos no van gosar començar l'assalt, sinó que es van apropar amb grans precaucions a la muralla per iniciar els treballs d'obertura d'una mina; els treballs van començar el dia 8. Aquest mateix dia es va intimar a la rendició, proposta que va ser rebutjada. El dia 9, un fragment de metralla va ferir el governador al braç, que li va haver de ser amputat, motiu pel qual va ser substituït en el

comandament per Gabriel Quiñones, que va resistir uns dies més.

Al capdavant hi hagué parlament, i els assetjats van exigir, per lliurar-se, rebre totes les consideracions degudes a qui es rendeix en el camp de batalla. El dia 15, van sortir les forces de la plaça. Al cap de dos dies, tenia lloc la capitulació del Castell de la Trinitat. A conseqüència de la rendició de la Ciutadella, Quiñones va ser sotmès a un consell de guerra i condemnat a deu anys de presidi.

El rei de França va disposar que, amb motiu d'haver pres novament Roses, s'encunyés una altra medalla, amb l'al·legoria d'Hèrcules i Neptú que sostenien una corona mural i, al seu voltant, la llegenda següent: "RHODA. CATALON. ITERUM. CAPTA", i amb la data al peu: "M.DC.XCIII".

Immediatament després d'ocupar Roses, Noailles va disposar el que calia per tal que la possessin en estat de defensa.

Roses va tornar de nou a les mans d'Espanya, amb motiu del tractat de Riswich. Així, el 20 de setembre de 1697, Lluís XIV va restituir, entre altres poblacions, Roses. Així va acabar el segle XVII, tan ple de vicissituds.

En començar el nou segle, una nova dinastia va ocupar el tron d'Espanya; Roses va ser una de les poques places del territori català que va optar per Felip V, a la guerra de Successió. Durant aquesta guerra es van millorar les fortificacions de la plaça i el port com a mesura de previsió. Aquesta mesura va servir, l'any 1712, perquè pogués ser rebutjat un cop de mà, mitjançant el qual volien apoderar-se'n Stamborg i De Wets, generals de l'arxiduc Carles d'Àustria; però els seus

Medalla francesa commemorativa de la conquesta de Roses, el 1693. El rei de França, ara Lluís XIV, va disposar que s'encunyés una altra medalla.

esforços van ser inútils i la plaça va continuar en poder de les tropes de Felip V.

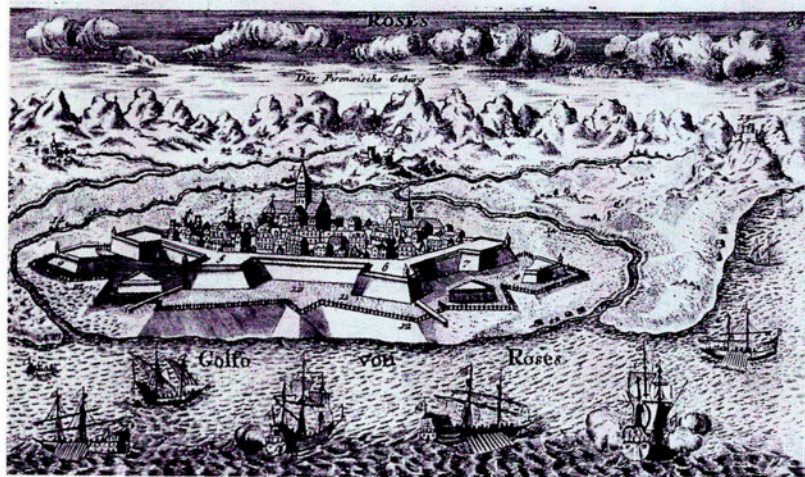
A l'any 1719 tornen, de moment per última vegada, els canons al peu de la dissortada Roses. Novament van intentar apoderar-se'n els francesos, però sense èxit. Després de moltes inquietuds i lluites, es va obrir un període de setanta-sis anys, durant el quals la vila va poder dedicar tots els seus esforços i afanys a les feines pacífiques i a intentar redreçar la seva economia malmesa.

Panoràmica del setge del 1693. Encara que els francesos van fer trinxeres que envoltaven tota la plaça, els atacs es van concentrar, altra vegada, de la part de ponent, com en el setge de 1645.

CAL DEMOLIR LA PLAÇA?

32

80

La Ciutadella, durant els seus primers cent anys de vida, va constituir un element de dissuasió generador de tranquil·litat i desenvolupament, però des de 1644 es va convertir en objecte de la cobdícia de les potències de l'època, i durant més de setanta anys les lluites i les inquietuds varen afectar els rosincs i la guarnició militar.

Els danys causats pels successius atacs al recinte fortificat van ser molt importants, en especial els corresponents als setges de 1645 i 1693. Després de cada caiguda, el nou amo intentava, dins del que era possible, adobar les destrosses i millorar les condicions de defensa.

Malgrat això, després de l'intent de 1719, l'estat general de la fortalesa era lamentable.

Davant aquesta situació, la població civil, que fins llavors habitava dins del recinte murallat, va continuar abandonant les cases velles i ruïnoses. Paral·lelament va disminuir l'atenció del govern envers les defenses de Roses. La guerra s'havia allunyat de l'Empordà, per bé que els exèrcits i les esquadres de la corona espanyola van continuar actuant a Europa, quasi sense interrupció, fins l'any 1748.

No és estrany que, en aquelles circumstàncies, es comencés a dubtar si calia mantenir en servei la Ciutadella, cosa que,

Gravat alemany del 1715, que representa la fortalesa i la vila en perfectes condicions, tot i que ja havia patit els greus estralls del setge de 1693. Probablement l'autor va seguir gravats anteriors.

per altra banda, era molt costós. L'art de fortificar i la potència de l'artilleria havien fet molts progressos als darrers dos-cents anys, i la fortalesa ja no complia els requeriments que exigien els nous temps.

Però no es podia abandonar sense més ni més, per petit que fos, el seu valor. La seva possessió sempre podia ser atractiva per a un adversari; si s'abandonava calia enrunar-la, i això era una decisió difícil de prendre.

El marquès de Verboom, enginyer militar d'acreditats coneixements i experiència, que va organitzar el cos militar d'Enginyers espanyol, va visitar la fortalesa l'any 1719, i va emetre un informe en què es considerava la seva inutilitat, i que posava de relleu les seves condicions insanes, degudes als aigüamolls que l'envoltaven.

Les dolentes condicions sanitàries van adquirir una gran importància al llarg del període de pau. Era tan alt el nombre dels malalts dins de la guarnició que els contingents que la formaven eren rellevats amb molta freqüència; malgrat tot, eren molts els soldats que en arribar a Roses desertaven per por a caure malalts. Les febres malignes eren endèmiques a l'Empordà, però afectaven més els soldats que els paisans, perquè no hi estaven aclimatats; s'exposaven més a les causes generals (falta d'higiene, règim de serveis...) i a la por d'agafar la malaltia.

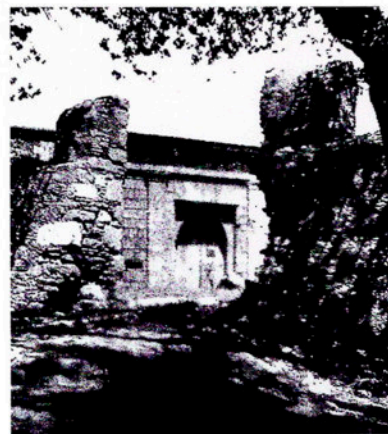
El 1741 es va estudiar un projecte per determinar què fer amb la Ciutadella. La conclusió a la qual es va arribar va ser que convenia abandonar i demolar, però s'afegia

Carta que va enviar el marquès d'Ortiz el dia 22 de setembre de 1741 al marquès de Verboom. Li demana que informi el rei sobre la qüestió d'abandonar i demolar la fortificació de Roses.

que, abans, s'havia de construir una nova fortalesa a l'interior de la comarca, on concorren les avingudes des del Rosselló, per defensar l'entrada de l'Empordà.

Quan, uns anys més tard, a la segona meitat del segle XVIII, es va creure que calia defensar la frontera amb França, es va escollir Figueres com a lloc més adient per construir una nova fortalesa. L'ofici en què el Marquès de la Mina, capità general del Principat, encarregava a l'enginyer Zermeño l'estudi de la ubicació de la plaça contenia el judici següent: "Las dos únicas fortalezas que se hallan en aquellos parages son Rosas y Gerona, la primera en un rincón del mar que ni cubre ni embaraza,

11
*El Rey me manda remitir à Vc las 1212
 Causas algunas del Conde de S. Juan
 de Borja de Cardona, y J. P. de las Puyas, para
 que en vista de sus contenidos, y de las ra-
 zóns que manifestaron, se padece en la Plaza
 de Rosas, informe Vc. lo que se le ofrezca
 y parezca sobre el punto de abandonar, y
 demoler ou fortificarla, hecho cargo des-
 todo, à fin de conax. Al. la resolución me
 convenir. P. de S. à Vc. n.º. 8.º conax.
 deca. V.º. de S.º. 22. de setiembre. 1741*
 Manguas de Peñon
 0.-1-66

Porta del Mar. En aquesta fotografia es pot veure la barbacana o tambor que cobria aquesta porta. Era l'aspecte d'aquest indret l'any 1926.

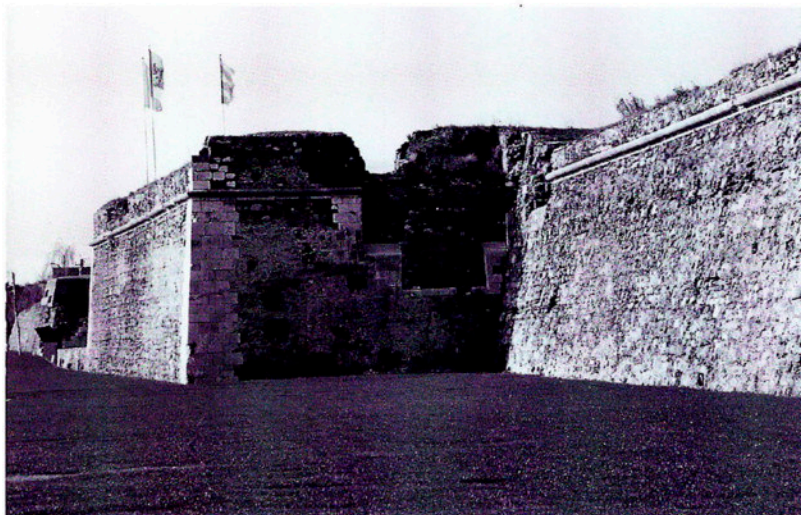
y la otra ...". És a dir, en aquell moment no es donava cap importància a la plaça de Roses.

De tota manera, una vegada construït el Castell de Sant Ferran, no es va enderrocar la Ciutadella, però va quedar eclipsada per la fortalesa figuerenca i abandonada a la seva sort.

Respecte al Castell de la Santíssima Trinitat, l'opinió sempre va ser que havia de mantenir-se i millorar-se perquè pogués defensar les naus que es refugiessin al port. Per augmentar les seves possibilitats es va construir una bateria baixa, quasi al nivell del mar, a les roques on, avui, es troba el far.

LA GUERRA GRAN

33

Baluard de Sant Joan (flanc est). Es veu com la primitiva canonera protegida amb casamata va ser substituïda posteriorment per la tronera de la part superior.

82

Al març de 1793, Espanya i França s'enfronten una vegada més. Durant un any la lluita es va desenvolupar al territori francès, i tota l'atenció es va centrar al Rosselló. Al maig de 1794, l'exèrcit espanyol es va veure obligat a retirar-se al sud dels Pirineus. El 27 de novembre el Castell de Sant Ferran va capitular.

El dia 22 de novembre, els francesos, que coneixien la feblesa de les obres de defensa de Roses, van iniciar una senzilla acció d'intimidació pensant que bastaria per rendir-la. Però el governador de la plaça, Manuel de Tovar, es va disposar a resistir.

El dia 3 de desembre es va formalitzar el setge. El mariscal de camp Domingo Izquierdo, nou cap dels espanyols, va ordenar reforçar les defenses, obrir noves trinxeres i allargar les que ja hi havia, fortificar encara més els reductes que donaven al camp i establir barricades als accessos de la població, tant a fora com a dins de les muralles. Els francesos, dirigits per Perignon; van preparar un gran projecte d'atac que comprenia alhora la muntanya i la plana; s'excloïa del setge el sector del mar, sobre el qual exercia un domini ple l'esquadra espanyola, disposada a protegir la plaça amb la més gran eficàcia. Els assetjadors van dirigir l'esforç més gran, en el seus treballs, a

la construcció d'un camí per pujar l'artilleria al Puig Rom.

Des d'aquest moment les condicions meteorològiques van ser força dolentes, i un fort temporal va dificultar durant tot el mes les operacions militars. Malgrat les bateries situades pels assetjadors a la muntanya del Puig Rom per batre el castell de la Santíssima Trinitat, aquest no havia disminuït la intensitat i el volum dels seus focs. L'atac i la consegüent presa del fort s'imposava, als francesos, com a objectiu necessari per trobar-se

en condicions d'abordar decididament l'assalt general a la Ciutadella. Malgrat l'actitud, veritablement heroica, de la guarnició del castell, es va arribar a una situació extrema, per la qual cosa el seu comandant va ser autoritzat a abandonar-lo, operació que no va poder fer fins al dia 6 de gener.

Amb la presa del castell de la Santíssima Trinitat, la situació a la plaça i a la vila de Roses es feia molt precària. Els francesos, lliures de l'amenaça que representava el castell, van decidir atacar la Ciutadella des de l'est a través del poble. Però els treballs, que es començaren a realitzar la nit del 12 de gener, van ser obstaculitzats per una nevada els dies 15 i 16, i el desglaç del dia 24. El terreny va quedar tan saturat d'aigua que no es podia realitzar cap treball

que facilités l'aproximació. Els assetjadors van decidir, llavors, fer un bombardeig massiu sobre la Ciutadella i concentrar tota la potència de l'artilleria.

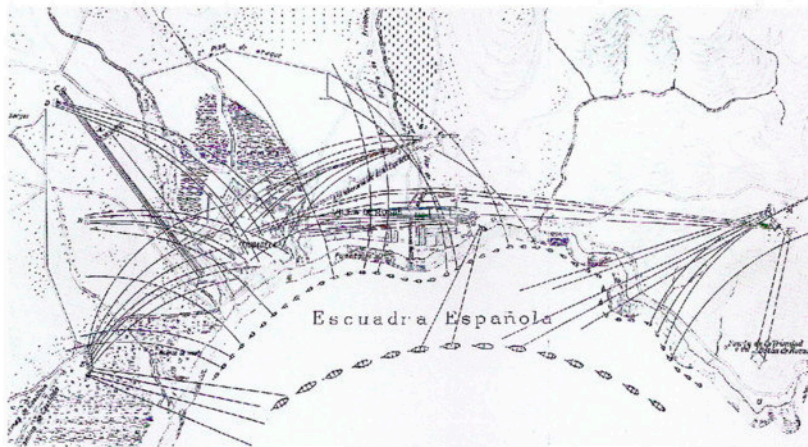
La situació va arribar a fer-se insostenible per als assetjats el dia 1 de febrer. La plaça quasibé no va poder respondre a un atac tan fort; però la guarnició espanyola, sense acovardir-se gens, va sofrir a cel obert i en silenci aquesta allau de bombes.

Davant d'aquesta situació, per raons d'humanitat, el governador de la plaça, després de convocar una junta militar, amb assistència dels prohoms de Roses, va aconseguir l'acord unànime de cessar en la defensa i abandonar la vila i la Ciutadella. Adoptat aquest acord i aprofitant la calma dels vents, es realitzà, la nit del 2 al

3, l'embarcament d'una part de la guarnició a les naus de l'esquadra que es trobava a la badia, naus que, d'altra banda, eren plenes de ferits i malalts; tan sols la reraguarda, uns 300 homes, va quedar en terra.

Roses presentava un aspecte lamentable, amb totes les construccions incendiades o enderrocades, i els carrers plens de runa. En aquest setge notable, el Gran Setge, les pèrdues d'una banda i de l'altra van ser elevades, més per l'acció de la malaltia que per la del foc, a desgrat de l'elevat nombre de projectils que es van creuar. L'abandó de la plaça no va significar que es desatengués una zona tan important del golf; per això es va mantenir l'esquadra en observació. Així, Roses quedava bloquejada per mar.

83

Per la pau de Basilea (1795) va ser restituïda la plaça de Roses, i els espanyols ocuparen la Ciutadella amb una guarnició reduïda. Les muralles de la Ciutadella i del castell varen ser reconstruïdes, molt malament, en les parts afectades, poc temps després.

Plànol del setge de 1794-95. Presenta la situació de les bateries franceses que canonejaven la Ciutadella i l'esquadra espanyola. L'atac principal va venir de llevant.

LA GUERRA DEL FRANCÈS

34

84

Havien passat tretze anys des del darrer setge quan els francesos, sota l'emparedat del tractat de Fontainebleau, van reunir gran nombre de tropes al Rosselló que, com a aliades, van començar a entrar a l'Empordà el febrer de 1808. Aviat el poble va donar-se de les veritables intencions de Napoleó i va rebel·lar-se. L'Empordà també va aixecar-se i s'inicià la lluita de forces regulars i de guerrilles i de sometents contra els francesos.

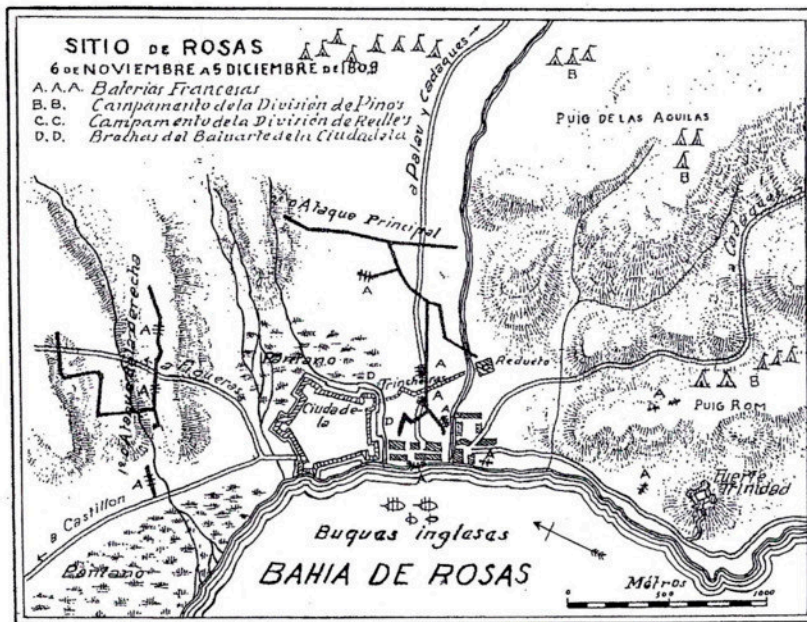
El mes de juny el general Reille va intentar prendre Roses, però va haver de desistir d'aquesta operació per por que fos tallada la seva retreta pels guerrillers. Posteriorment va realitzar un altre

intent que tampoc no va tenir èxit. Els francesos tenien el propòsit ferm de fer-se amb la plaça.

Napoleó, amb la finalitat d'impulsar les operacions, encomanà al general Saint Cyr el comandament del 7è Cos de l'exèrcit, que hauria d'actuar d'una manera independent a Catalunya. Aquest general considerava la presa de Roses el primer pas a fer, indispensable per facilitar les comunicacions terrestres i marítimes amb França i Barcelona; i per prendre un bon port a la flota anglesa, aliada dels espanyols. Havia de començar un nou setge que tindria moltes analogies amb el de 1794-95; els francesos seguirien uns plans similars, però els defensors lluitarien amb

unes defenses més deficientes i sense una potent esquadra de suport, encara que els vaixells anglesos actuaren vivament en suport de la defensa.

El dia 7 de novembre, el general Reille va completar el setge de la plaça, i obligà els espanyols que eren fora a entrar-hi. A desgrat de la climatologia adversa, el dia 8 s'inicià el foc d'artilleria sobre les posicions espanyoles. Aquest dia i els següents els assetjats van fer diverses sortides amb la finalitat d'ocupar les altures que dominen el

Esquema del setge del 1808. Els francesos van manifestar una gran activitat aixecant bateries orientades a obrir bretxa en el front que donava al poble i a allunyar els vaixells anglesos de la costa.

castell de la Santíssima Trinitat. Quan van cessar les pluges i es va assecar el terreny, els assetjadors van començar els treballs de setge la nit del 18 al 19. Davant de la durada del setge, la impaciència francesa s'accentuava, i van decidir atacar per l'orient. El dia 27, la vila va caure malgrat la resistència desesperada dels defensors. Els dies següents, els francesos van manifestar gran activitat en la realització d'obres de fortificació; d'aquesta manera la plaça quedava totalment bloquejada.

A l'albada del dia 30, va ser atacat el castell de la Trinitat, però l'atac va ser rebutjat. El governador de la Ciutadella, el coronel Pedro O'Daly, no es mantenia passiu davant de la realització dels treballs dels assetjadors; per això intentava destorbar-los amb foc de canó intens, i va organitzar una sortida per mirar de destruir

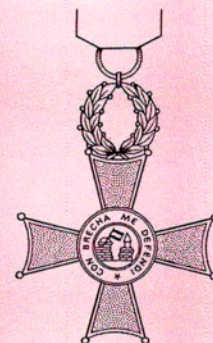
obres a la banda de l'est. Però la situació empitjorava a la fortalesa, i augmentava constantment el nombre de gent que moria de febres o inanició.

El dia 4 de desembre va continuar el bombardeig, que ja no es va poder contrarestar; i el castell de la Trinitat va ser atacat de nou. La situació va arribar al límit, perquè ni tan sols era possible la comunicació amb els vaixells de l'esquadra anglesa, a causa del mal temps. Un consell de guerra que es va reunir aquella nit va decidir que era pertinent proposar la capitulació.

Els francesos van posar com a condició que també s'entregués el Castell; una vegada acceptada aquesta condició, es va determinar el lliurament de la guarnició com a presonera de guerra. El dia 6 van sortir de la plaça els defensors. La guarnició del Castell (espanyols i anglesos) va poder replegar-se emprant

Sovint apareixen entre les restes arqueològiques i per tot el subsòl de la plaça, bombes d'aquest tipus i nombrosos fragments esclatats, producte dels diversos setges que va patir la plaça de Roses.

Creu de la Distinció de Roses. Es va crear per premiar el valor i la constància de la guarnició en la seva defensa contra l'exèrcit napoleònic.

escales de corda i ràpidament embarcar als vaixells, que van protegir l'acció.

Des que els francesos van ocupar Roses, van mantenir una guarnició i es van dedicar a reparar les obres enrunades. Al mes de maig de 1814, acabada la guerra, la plaça va ser evacuada, però les muralles van ser minades i volades. A conseqüència de les voladures, una part de les muralles va quedar destruïda, una altra esquerpada, i inutilitzades les construccions interiors.

En 1821, va ser creada la Creu de Roses, com a distinció per premiar el valor i la constància de la valenta guarnició de Roses en la seva defensa contra l'exèrcit napoleònic.

LA PLAÇA S'ABANDONA

35

*Baluard de Sant Andreu i
Porta del Camp. Aquesta és
una de les parts de les
muralls que van quedar
destruïdes a conseqüència de
les voladures del 1814.*

86

Acabada la Guerra del Francès es va considerar si calia mantenir en servei la plaça forta de Roses. Després de la construcció del castell de Sant Ferran a Figueres, Roses va quedar abandonada perquè es considerava que el castell era suficient per aturar els enemics. Però l'experiència de les dues darreres guerres va fer veure que els invasors intentaven la presa de Figueres sense oblidar la Ciutadella perquè l'ur exèrcit no es trobava segur tenint, al flanc, una fortificació que podia facilitar un desembarcament.

De tota manera, la decisió de mantenir la Ciutadella havia de tenir en compte les seves circumstàncies. Els baluards, a

més de tenir els flancs molt petits, estaven malmesos per les voladures que hi havia a les cares. El recinte principal estava descobert fins al cordó, perquè el camí cobert atrinxerat, que formava el recinte exterior, no tenia l'alçada que calia, per la qual cosa l'enemic podia canonejar a la vegada ambdós recintes. Aquestes obres podien millorar-se, però era inútil fer quelcom si no es fortificava el Puig Rom.

D'ençà que es va construir la fortalesa fins a aquest moment, els mitjans d'atac havien fet grans progressos, i per tant era indispensable augmentar el grau de fortificació. No només calia reparar les obres enfonsades: també s'havia de fer un recinte

exterior més poderós que superés les deficiències actuals. Tot això era molt costós i res no assegurava que el resultat fos bo.

No tan sols l'elevat cost va fer desistir de l'empresa, sinó que també van influir en la decisió circumstàncies militars i polítiques. Des del punt de vista militar, s'ha de tenir en compte que la manera de fer la guerra va canviar en començar el segle XIX. A causa de les millores introduïdes a l'armament, els exèrcits van poder fraccionar-se; les tropes marxaven en formacions més petites que es

concentraven al moment oportú per donar la batalla.

Paral·lelament va disminuir la importància de les places fortes perquè van deixar de ser un obstacle per al moviment. Van canviar els canons de fortificació, i el sistema de baluards, vigent des del segle XVI, va quedar obsolet.

Des del punt de vista polític, res no va fer pensar que calgués recuperar la fortalesa. Espanya va deixar de ser una potència enfrontada als seus veïns; les fronteres es van estabilitzar, i la inestabilitat política del segle XIX va conduir només a enfrontaments interiors.

De tota manera, durant el segle XIX, es van fer algunes obres i alguns projectes. Pels volts de l'any 1827 es va reparar el baluard de Sant Joan i es va tancar per la gola amb un recinte preparat per a la defensa. L'any 1835 es va estudiar tancar la fortalesa amb mitjans de circumstàncies, perquè pogués resistir un atac de forces irregulars. El 1898, a causa de la guerra hispanoamericana van fer-se fortificar les costes de la Península i a l'arruïnada fortalesa de Roses es van fer uns treballs per assentar unes bateries a la muralla que mira al mar.

Així doncs, després de la Guerra del Francès, aquella fortificació, que va ser considerada la millor plaça forta del seu temps, va quedar abandonada; els anys i les guerres van reduir-la a la categoria de plaça de tercer ordre. Van quedar en peu les seves muralles derruïdes i esquerdades que, amb tot, seguien dibuixant la planta que va tenir la fortalesa, però poca cosa més. La cortina del front de mar, amb la porta renaixentista de pedres daurades, va quedar excepcionalment sencera, perquè mai no va rebre cap atac seriós.

A l'interior, les restes de la vila medieval; d'entre totes elles,

l'església i el monestir de Santa Maria, amb el seu campanar, varen ser, durant molts anys, els testimonis d'aquell nucli urbà. Les casernes, els polvorins, l'hospital... tot va quedar derruït; només en van quedar dempeus alguns murs, alguna volta. La vegetació, les pluges i els vents van passar a ser els únics ocupants i, al llarg dels anys, van ser agents que van ajudar a completar la ruïna.

Ruïnes de l'església del monestir de Santa Maria. També aquesta església va patir els efectes destructius, primer de les bombes i després de les voladures.

Ateses les característiques tècniques de certes paraules utilitzades al text, que no ha semblat oportú explicar quan s'han utilitzat perquè haurien allargat de manera innecessària cada capítol, s'inclou, en aquest apèndix, un vocabulari de termes utilitzats en fortificacions amb baluards.

BALUARD: obra defensiva, el traçat de la qual -pentagonal- és format essencialment per un angle el vèrtex del qual és cap a la campanya i els costats del qual, anomenats cares, es torcen cap a l'interior, formant els flancs. Tanca l'obra per l'esquena la cinquena línia, anomenada gola.

BANQUETA: obra de terra o paretat a manera de banc corregut, al qual es puja per una rampa des de l'interior d'una fortificació, i que té una amplitud suficient perquè els soldats s'hi col·loquin a sobre resguardats darrera la paret, parapet o muralla, fins a l'altura de les espatlles.

BARBACANA: (*vid.* falsabraga)

BARBETA: tros de parapet, ordinàriament en els angles d'un bastió, destinat a disparar l'artilleria a descobert.

BASTIÓ: (*vid.* baluard)

CAMÍ COBERT: espai desenfilat del foc directe de l'enemic que és situat al costat i al llarg del fossat d'una fortalesa per tal de facilitar-ne la defensa. El camí cobert forma una línia defensiva entre el rampant del glacis i la vora de la contraescarpa; té una banqueta per als tiradors i un passadís al darrera que facilita la

circulació al llarg de tota aquesta línia. El glacis serveix de parapet al camí cobert.

CARA: cadascuna de les dues línies que formen un angle sortint en certes obres defensives.

CASAMATA: abric actiu fortament blindat. S'empra principalment aplicat als que estatgen una peça d'artilleria.

CASAMATA D'ALLOTJAMENT: vertader abric sota el parapet format per una sèrie de voltes acoblades a vegades en diversos llocs que servien d'allotjament a les guarnicions de les fortificacions en temps de guerra. En temps de pau no s'utilitzaven normalment, per raons d'insalubritat.

CAVALLER: obra de fortificació defensiva, interior i força elevada sobre les altres d'una plaça per a protegir-les més bé amb els seus focs.

CONTRAESCARPA: dels murs o talussos que limiten el vall, és el que es troba del costat de la campanya. Rep aquest nom per oposició a l'altre mur o talús, anomenat escarpa.

CONTRAGUÀRDIA: obra exterior de la fortificació, l'objectiu principal de la qual és protegir i donar més resistència al baluard o algun altre element defensiu, les cares del qual cobreix.

CORDÓ: filera sortint de paretat que a les antigues escarpes es col·locava al peu del talús exterior del parapet. També se'n deia cinta o tauleta.

CORTINA: part extensa i recta de muralla entre baluard i baluard.

ESCARPA: nom donat principalment a la paret de les muralles de les antigues fortificacions, compresa des del peu fins al cordó, tant si hi havia fossat com no.

ESPITLLERA: obertura llarga i estreta, de forma rectangular, més estreta per la part exterior que no per la posterior, que es practica a les muralles, parets, portes i mampares dels bucs, per a disparar a cobert contra l'enemic traient-hi el canó de les armes.

ESPLANADA: espai de terreny desembarassat i obert que s'estén davant de les fortificacions per tal de facilitar l'acció del foc del defensor.

FALSABRAGA: mur baix que s'aixeca davant el mur principal per a una defensa més bona.

FEIXINA: feix de branques primes, desproveïdes de fulles, molt estret, fet amb lligadures de corda o filferro que s'anomenen vencills i que utilitzen els enginyers militars per a diversos treballs d'organització del terreny.

FLANC: cadascun dels dos costats del baluard que n'enllaça les cares amb les cortines contigües. Tenien per objecte d'instal·lar-hi l'artilleria necessària per a batre les cortines i també les cares dels baluards propers.

FOSSAT, (*vid.* vall)

GLACIS: espai aplanat i en declivi que s'estenia des del camí cobert cap a la campanya, i al qual es donava una inclinació tal que resultés la perllongació del parapet del camí cobert o esplanada, a fi que fos rasat pels focs procedents d'aquest.

GOLA: espai posterior del baluard comprès entre els angles de la cortina i que servia d'accés des de

la plaça al baluard. Per extensió, s'aplica a la part posterior d'una obra de fortificació en la qual, generalment, es troba l'accés.

LLUNETA: espècie de baluard petit i aïllat que solia construir-se per defensar la cortina entre dos baluards.

PARAPET: de manera general, tot allò que cobreix i resguarda; tècnicament, obra que protegeix fins a l'alçada del pit el tirador que fa foc per damunt seu i arrececant-s'hi.

REVELLÍ: obra exterior del sistema de fortificació amb baluards que es col·locava davant de la cortina de la plaça si era un pany de poca longitud, principalment davant de la porta d'entrada al recinte. La seva planta era en forma de punta de fletxa, curta i ampla.

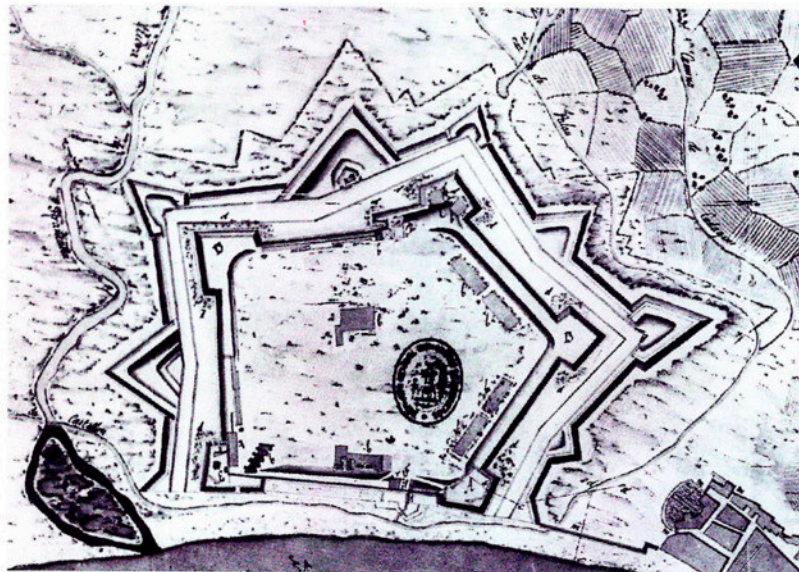
TRAVÉS: obra exterior per tal de destorbar el pas en indrets angosts, i mur o parapet -generalment de terra, sacs, taulons, etcètera- sovint improvisat per a posar-se a l'abric dels focs d'enfilada, flanc, de revés o de rebot i localitzar els efectes de les explosions.

TRONERA: espècie de finestra o obertura, amb porta o sense, al parapet o espessor d'una muralla, o al barratge d'una bateria, i a través de la qual fa foc una peça d'artilleria amb més seguretat i protecció per a ella i els seus servents.

VALL: excavació més o menys ampla i profunda que s'utilitza en una fortificació com a obstacle. Perquè la seva eficàcia com a tal sigui apreciable, cal que sigui batut preferentment d'enfilada, pels focs de la defensa, ja que és, per ell mateix, de naturalesa passiva.

L'EXPANSIÓ DE LA VILA

36

*Part d'un plànol
espanyol del 1836 en
què es representa
l'estat d'abandonament
en què es trobava la
plaça amb els baluards
i els edificis interiors
arruïnats.*

90

Com s'ha vist als capítols anteriors, des que es va decidir la construcció de la plaça forta, els habitants de Roses van veure la vida condicionada per la seva existència. Ja en època altmedieval, l'agrupament urbà, que havia crescut a l'entorn de l'església i monestir de Santa Maria, es va veure tancat dins les muralles medievals, que si bé van donar seguretat van limitar el creixement lliure.

El vell poble va quedar tancat per un doble cinturó de defenses, i la població augmentada amb la guarnició militar de què va ser dotada la Ciutadella. Tot això va fer que, de tant en tant, algú preferís anar a viure als pobles veïns.

El pas dels anys i els desastres de la guerra que van suportar els rosincs a mitjan segle XVII, juntament amb els grans desperfectes que el setge del 1645 va causar a la vila medieval, van ser els estímuls per tal que, de mica en mica, anés formant-se un raval fora de la fortalesa, prop dels baluards de Santa Maria i Sant Joan. La situació del raval, massa proper a la fortalesa des del punt de vista militar, presentava greus inconvenients, perquè aquest front de la Ciutadella va quedar engegat per les noves construccions i, emparant-se en elles, un enemic hipotètic podria apropar-se amb poc risc. La nova població, en el seu creixement, es va unir a les barraques de pescadors de la

Punta, formant dues fileres de cases, amb carrer enmig, paral·leles a la platja.

El rei Carles III va establir a l'entorn de les places fortes i fortificacions en general les anomenades zones polèmiques dins les quals va quedar prohibida o limitada l'existència d'edificis. Aquesta norma va entrar en col·lisió amb una realitat: el raval, que al llarg del segle XVIII havia anat desenvolupant-se i que ja havia adquirit més entitat que la vila vella.

Els darrers anys del s. XVIII van viure la llarga i intensa polèmica administrativa entre els governadors militars de la plaça, d'una banda, que, en compliment de les ordenances, havien d'esclarir les proximitats de la fortificació i impedir noves construccions o refer les que ja estaven construïdes, i, d'altra banda, la universitat de Roses, que demanava que fossin respectats els drets adquirits.

Els enginyers militars van aconsellar allunyar la vila nova cap a l'est, fins a una distància que quedés fora de la zona polèmica. Com va passar, també, en d'altres viles, aquest enginyers varen fer projectes d'urbanització, alguns dels quals van ser portats a terme. Però no va succeir així amb un projecte de nova planta que

tractava de fer una vila de traçat ortogonal allargassat en la direcció de mar a muntanya, que tenia per límit est la riera de la Quarantena. El lloc resultava poc adient per als rosincs, perquè estava molt allunyat de la fortalesa, dins de la qual encara hi havia l'església.

Tot cercant una solució intermèdia es va autoritzar mantenir una part de la vila ja construïda, però s'ordenà abandonar les cases situades entre la Ciutadella i la riera de Ginjolars. De tota manera s'havien de regularitzar les orientacions dels carrers i els volums de les cases. Aquesta regularització encara avui es pot endevinar.

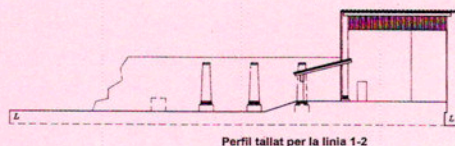

Fragment d'un plànol francès del setge de 1808. S'aprecia com la vila nova ocupava un bon espai. Cal destacar el lloc on es construïa l'església.

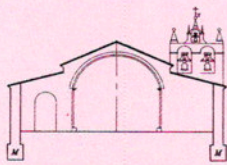
Els atacs francesos dels setges dels 1794-95 i del 1808 van afectar molt el nou nucli urbà; es va arribar a lluitar als seus carrers. Després d'aquestes dues guerres, la pèrdua progressiva del seu valor militar respecte a les prohibicions i limitacions de la zona polèmica. La vila nova es va deslligar del tot de la Ciutadella, i la va oblidar.

El dia de Sant Pere de l'any 1792 va posar-se, a la vila, la primera pedra d'un nou temple parroquial. Al mes d'octubre de 1796 es va traslladar el culte des de l'església del monestir, que el bombardeig francès de 1795 havia deixat inservible, al nou temple, encara que l'obra no havia progressat gaire.

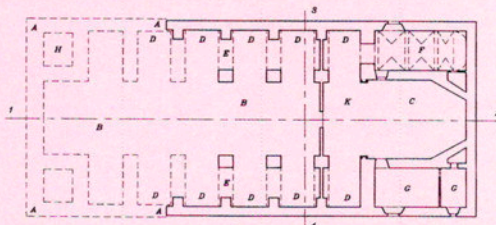
Detalls de construcció de la nova església. 1803. Atès el creixement de la població que s'havia format a l'exterior de la Ciutadella, es va començar a construir la nova parròquia.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

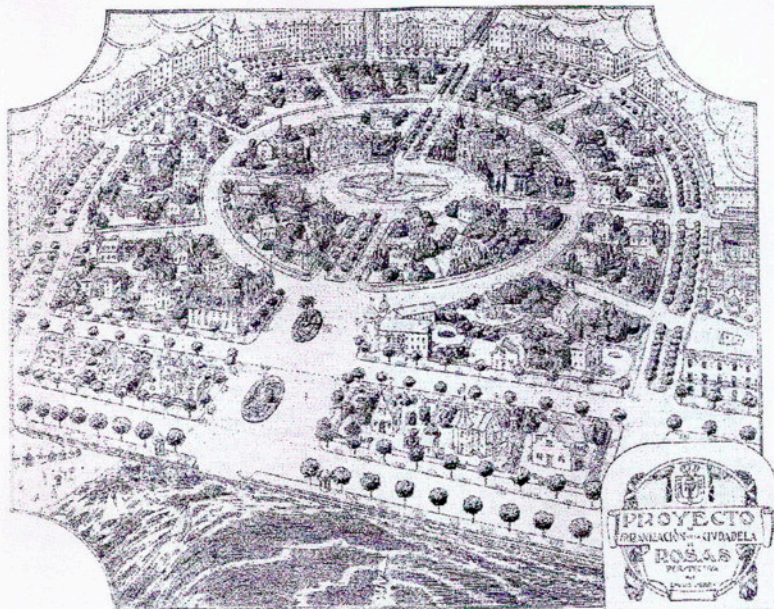

Perfil tallat per la línia 3-4

EL SEGLE XX

37

Proyecto de urbanización de la Ciudadella. *Perspectiva per Emili Serra (dibuix). El projecte hauria estat redactat el 1926 per Nicolau M. Rubió i Tudurí.*

92

Quan va començar el segle XX la Ciutadella no era res més que un munt de ruïnes a l'entrada de la població. Una llei de 15 de gener de 1915 va autoritzar el Ministeri d'Hisenda per a cedir el terreny i les derruïdes muralles a l'Ajuntament de Roses, i va determinar l'extinció del seu caràcter de fortalesa. L'Ajuntament havia de presentar un projecte d'eixamplament de la població que comprengués els terrenys cedits.

L'Ajuntament va encarregar a Enrique Zoeller el projecte d'urbanització, el qual, signat per l'enginyer Narcís Amigó, va ser presentat el mes de maig de 1916. Al mes d'agost d'aquest mateix any Pere Bosch va fer

diversos sondeigs arqueològics a l'interior de la Ciutadella, amb resultats poc encoratjadors.

El projecte d'urbanització esmentat no va tenir el dictamen favorable de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, i el Ministeri de Governació el va desaprovar l'abril de 1918. Aquell mateix any se'n va presentar un de nou, redactat per l'arquitecte Nicolau Maria Rubió i Tudurí, Cap de Parcs i Jardins de Barcelona, i que va ser aprovat el mes de novembre de 1919.

Aleshores van començar les gestions de reconeixement, mesura i taxació dels terrenys, i la subhasta i adjudicació definitiva, que es va fer a favor de Joan Adolf Mas Yebra el mes

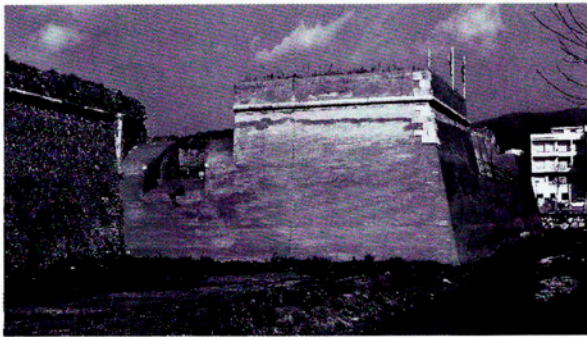
de febrer de 1927. El mes d'agost de 1923, el ram de la Guerra havia fet entrega dels terrenys a l'Ajuntament.

Entre els anys 1934 i 1936 es van intentar de nou les excavacions a l'interior de la fortalesa. Aquests sondeigs, que van ser fets pels senyors Cufí i Riuró, van donar uns resultats esperançadors. Durant els anys de la Guerra Civil (1936-39), les autoritats locals, per pal·liar les necessitats de la població, van distribuir parcel·les a l'interior de la Ciutadella perquè fossin conreades a manera de petites hortes. Els treballs de la terra i la construcció de pous van

palesar, a la zona sud del pati de la fortalesa, l'existència d'un important conjunt de materials arqueològics. Per altra banda, la guerra va parar la marxa dels treballs d'urbanització que s'havien començat.

Als anys quaranta, la Comissaria Provincial d'Excavacions, dirigida pel professor Pericot, va començar una nova campanya (1945-46) amb resultats magnífics. Aquest pot considerar-se l'inici de les excavacions modernes, i de llavors ençà les campanyes han anat realitzant-se d'una manera més o menys continuada. Els resultats d'aquestes feines ja han estat recollits al llarg d'aquest Quadern, per la qual cosa no en farem aquí una descripció detallada.

En la dècada dels anys cinquanta va revifar-se el tema de la urbanització. El desenvolupament del turisme i l'especulació van posar en perill els antics

Baluard de Sant Jaume. En aquesta fotografia s'aprecia l'aspecte que presenta actualment a conseqüència de les obres de restauració que es fan.

establiments grecs i romans que s'havien trobat. Mentre s'anaven fent els treballs de demolició, l'interès i les gestions del Dr. Oliva i Prat van salvar el monument. El dia 23 de febrer de 1961 la Ciutadella va ser declarada Conjunt Históricoartístic Nacional i les obres van ser aturades. Amb tot, havien de passar més de vint anys perquè la propietat de la Ciutadella retornés al domini públic per mitjà de la compra, per part de l'Administració, als propietaris privats.

De l'interès pels jaciments clàssics dels primers temps, l'atenció va passar també a les restes de la vila medieval i finalment a les malparades muralles de l'Edat Moderna, sense negligir l'estudi de totes les troballes. D'aquesta manera hem arribat als nostres dies amb una Ciutadella que presenta un aspecte nou. Les muralles derruïdes i esquerdades i les piles de pedres cobertes de bardissam que durant molts anys

Aspecte de l'interior de la fortalesa quan es van fer parcel·les perquè fossin conreades a manera de petites hortes.

es trobaven a l'entrada de Roses ara presenten un caire molt diferent; podria dir-se que aquest conjunt s'ha convertit en un Parc Arqueològic.

A poc a poc, amb molta cura, il·lusió i visió de futur, Roses va recuperant la seva història i la presenta cada vegada millor a propis i estranys; aviat la Ciutadella esdevindrà un important fogar de cultura que serà l'orgull del país. Fer una passejada per l'interior de la fortalesa és tot un descobriment ja que ofereix la possibilitat de fruit, juntament amb la visió de les restes arqueològiques, d'unes magnífiques panoràmiques tant de l'interior com de l'exterior del recinte.

Bibliografia

APARICI, Juan: *Colección de Documentos transcritos de los originales del Archivo de Simancas*. Manuscrit, 1844-1856.

BELMAS, J: *Journaux des sièges faits ou soutenus par les français dans la Peninsule de 1807 a 1814*. Paris, 1836.

DIAZ I ROMAÑACH, Narciso: *Roses. Una vila amb història*. Ajuntament de Roses, 1991.

FERVEL: *Campagnes de la Revolution Française dans les Pyrénées Orientales. 1793-1794-1795*. Pillet Fils Aine. Paris, 1851.

MALUQUER, Joan: "En torno a las fuentes griegas sobre el origen de Rhode", a *Symposio de colonizaciones*, Barcelona, p. 125-138, 1971.

MARTÍN, Aurora, NIETO, F. Xavier, NOLLA, Josep Ma: *Excavaciones en la Ciudadela de Rosas. Campañas 1976-1977*. Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques, Sèrie Monogràfica núm. 2. Girona, 1979.

NIETO, F. Xavier: *El edificio "A" de la Ciudadela de Rosas. (La Terra Sigillata Africana)*. Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Sèrie monogràfica núm. 14. Girona, 1993.

PALOL, Pere de: "Rosas de la antigüedad a la edad Media", a la *Revista de Gerona* núm. 31, p. 23-33, 1965.

PALOU, Hug: "El temple de Santa Maria de Roses. Noves aportacions als primers documents", a els *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* núm. 24, p. 31-53, 1991.

PALOU, Hug: "El privilegi de fires i mercat atorgat a la vila de Roses l'any 1421", al *Programa de Festa Major*, Ajuntament de Roses, s/p., 1992.

PALOU, Hug: "Orígens urbanístics de la vila de Roses", al *Programa de Festa Major*, Ajuntament de Roses, p. 2-3, 1994.

PUIG, Anna Ma. et alii: "Els recintes emmurallats de la vila medieval de Roses", a els *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* núm. 27, p. 17-41, 1994.

PUIG, Anna Ma. et alii: "L'evolució urbana a l'antic solar de la vila medieval de Roses (dels segles V a XVII)", a els *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* núm. 28, p. 41-69, 1995.

PUIG, Anna Ma. et alii: "La Roses d'època visigòtica en el subsòl de la Ciutadella (Alt Empordà): darreres investigacions", a els *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* núm. XXXV, Congrés d'Homenatge al Dr. Pere de Palol, p. 1011-1026, 1996.

PUIG, Anna Ma. et alii: "Els espais funeraris al jaciment de la

Ciutadella de Roses (Alt Empordà) i els llocs de culte. Els resultats de les darreres campanyes", al *I Simposium d'Arqueologia Medieval*, Berga, 1998.

PUJOL, Marcel: *La vila de Roses (segles XIV-XVI)*. Col·lecció Papers de Recerca, 2. Ajuntament de Roses, 1997.

SAINT CYR, Gouvion de: *Jurnal des opérations de l'armée de Catalogne en 1808-1809*. Librairie Militaire. Paris, 1851.

SANABRE SANROMÀ, Josep: *La guerra "Dels Segadors" en el Ampurdán y la actuación de la Casa Condal de Barcelona*. Eds. Biblioteca Palacio de Peralada. Peralada, 1955.

SANABRE SANROMÀ, Josep: *La acción de Francia en Cataluña (1640-1659)*. Libreria J. Sala Badol. Barcelona, 1956.

Servicio Histórico Militar: *Las campañas de los Pirineos a finales del siglo XVIII*, tomo III, volumen II. Madrid, 1954.

SOJO, Fermín de: *El capitán Luis Pizaño*. Memorial de Ingenieros. Madrid, 1927.

VIVÓ, David: "Arquitectura i urbanisme del barri hel·lenístic", a la *Revista d'Arqueologia de Ponent* núm. 6, p. 81-117, 1996.

Procedència de les fotografies i les il·lustracions

Les fotografies actuals i d'excavació arqueològica dels capítols 5, 9, 10, 11, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 25, 27, 28, 30, 33, 35 i 37 han estat realitzades per Manel Casanovas. També són del mateix autor totes les reproduccions de fotos i postals antigues conservades a l'Arxiu fotogràfic del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona dels capítols 1, 3, 4, 5, 7, 8, 11, 13, 19 i 37, a més de les reproduccions de postals de Roisin, Fonolleras i de *La Veu de l'Empordà* i dels gravats de la col·lecció particular de Carles Páramo dels capítols 16, 18, 19, 21, 22, 23 i 32.

Les fotografies de les pàgines 15 i 27 són del Gabinet Numismàtic de Catalunya. La fotografia del capítol 6 és de Jordi S. Carrera, les dues del capítol 12 són de Joan Badia i la de la pàgina 31 és d'Oriol Clavell. La fotografia de la pàgina 54 és de l'Arxiu Municipal d'Arenys de Mar, feta per Jordi Pons, i la rajola de la pàgina 61 és del Museu Municipal d'Arenys de Mar, segons foto d'Hug Palou. La fotografia aèria de la pàgina 62 ha estat cedida per Josep Joan Pérez

Els dibuixos de les pàgines 17 i 23 (inferior) són de Mercè Ferré, i els dibuixos de les pàgines 11, 23 (superior), 29, 41 i 43 són d'Anna M. Puig, així com les fotos de les

pàgines 10, 16, 29, 30, 32, 33 i 85. La reconstrucció volumètrica de la pàgina 17 és de David Vivó. Els dibuixos de les pàgines 66, 71, 73, 75 (superior), 77 i 91 són de l'arxiu de Carlos Díaz Capmany, així com les fotos i gravats de les pàgines 72, 79 i 81.

Les plantes del capítol 6 s'han extret del llibre de F.X. Nieto, *El Edificio "A" de la Ciudadela de Roses*, pp. 170 i 189, i la perspectiva del capítol 9, de l'article *Una factoria de salaó de peix a Roses*, de F. X. Nieto i J. M. Nolla, p. 191. El dibuix de la pàgina 45 s'ha extret del llibre de J. Leonart i J. M. Cardona, *La pesca a Catalunya el 1772 segons un manuscrit de Joan Salvador Riera*. El detall de pintura mural de la pàgina 55 és d'*Història de l'Art Català*, vol. 2, p. 219, i la foto de la mateixa pàgina és de *Milenium. Història i Art de l'Església Catalana*, núm. 213. El gravat de la pàgina 60 s'ha extret del llibre d'A. B. J. Bercazú, *Argel. Notícia topogràfica e històrica del reyno y de la ciudad*. Del llibre de N. Díaz, *Roses, una vila amb història*, són les figures de les pàgines 65, 74, 75 (inferior), 78, 79, 84 i 85. També s'han extret de llibres la figura de la pàgina 67, de l'obra de Fernández Medrano, *El arquitecto perfecto*, i la figura de la pàgina 76, de la *Historia Militar de España* de Ricardo de la Cierva.

De l'*Archivo General de Simancas* (Valladolid) són els gravats de les pàgines 53 i 63. El document del capítol 32 és de l'arxiu del *Servicio Histórico Militar* i el plànol de la pàgina 83 és del llibre *La Campaña de los Pirineos a finales del siglo XVIII*, conservat al mateix arxiu. El gravat de la pàgina 90 és de l'arxiu del *Servicio Geográfico del Ejército*. També són provinents dels esmentats arxius i reproduïts en el llibre *Atlas de les Ciutats de Girona* els plànols i gravats de les pàgines 11, 43, 91 i 92.

Agraïments

Els autors agraeixen l'interès de Carles Páramo per permetre'ns l'accés al seu arxiu d'imatges de Roses i de la Ciutadella, i també pel seu interès per la difusió de la història de vila de Roses, així com per l'edició d'aquest llibre en particular. També volem agrair la col·laboració d'Aurora Martín i F. Javier Nieto, arqueòlegs del Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, que han treballat al jaciment als anys 70 i 80, pel recolzament rebut. També donem les gràcies a Mercè Ferré, per proporcionar-nos els dibuixos de materials procedents d'antigues excavacions a la Ciutadella.

Monografies locals

Darrers títols publicats

Agullana
per Enric Tubert

Olot
per Jordi Canal i Morell

Llegendes i misteris de Girona
per Carles Vivó

Palafrugell
per Xavier Febrés

La Jonquera
per Albert Compte

La Cellera de Ter
per D. Pujol i Ll. Llagostera

Cassà de la Selva
per E. Bagué, O. Gutiérrez i J. Carreras

Hostalric
per M. Duran, J. Juanhuix i R. Reyero

Figueres
per A. Romero i J. Ruiz

Crespià
per J. Busquets

Lloret de Mar
per Joan Domènech

Banyoles
per J. Grabuleda i J. Tarrús

Puigcerdà
per Sebastià Bossom

Begur
per Lluís Costa

Viladrau
per M. Feliu, I. López, X. López i Ll. Pagespetit

Camós
per M. Duran

Camprodon
per Sílvia Planas

Maçanet de la Selva
per El Taller d'Història

Sant Jordi Desvalls
per S. Planas i N. Puigdevall

Ribes de Freser
Per Miquel Sitjar

Salt
per X. Alberch i J. Burch

Sant Joan de les Abadesses
per J. Albareda i J. Ferrer

La Vall de Bianya
per J. Murlà Giralt

Capmany
per A. Egea i M. Roig

Gualta
per Ramon Alberch

Platja d'Aro
per Pere Barreda

La Vajol
Albert Juanola

Vilobí d'Onyar
per Dora Santamaria

Vilafant
per J. M. Bernils

Osor
per F. Bruguera i N. Ramió

Maçanet de Cabrenys
per Pere Roura i Sabà

Santa Coloma de Farners
per J. T. Grau, J. Mestre i R. Puig

Riells i Viabrea
per Jordi Collell i Carme Escudé

Siurana d'Empordà
per Antoni Egea i David Pujol

Propers títols

Les Lloses
per J. Gordi i R. Llimós

La Vall de Campmajor
per Joan Fort

Guies

Darrers títols publicats

Els jueus a les terres gironines
per Ramon Alberch i Narcís Jordi Aragó

Rutes d'art sacre (1939-1985)
per Josep Maria Marquès

Les havaneres, el cant d'un mar
per Xavier Febrés

Els estanys eixuts
per Josep Matas

El món del suro
per S. Hernández

El Ter
per J. Boadas, J. M. Oliveras i X. Sunyer

Trens i carrilets
per Josep Clara

Canvistes i banquers
per Narcís Castells

Màgiques, pors i supersticions
per Carme Vinyoles

Els volcans
per Josep M. Mallarach

Els indians
per Rosa Maria Gil

Els Pirineus, del Puigpedrós al Puigneulós
per Josep Clara

Cristians de Girona
per Josep M. Marquès

L'estany de Banyoles
per M. Coma i J. Gratacós

Els rellotges de sol
per M. Gil

Els maquis
per J. Clara

Els monuments megalítics
per J. Tarrús i Júlia Chinchilla

El pessebrisme
per J. Dalmau i Corominas

La ceràmica
per Andreu Bover

La farga
per Jordi Mascarella

Castells vius
per C. Vinyoles, M. Torns i P. Lanao

La pesca
per J. Sala i J. Domènech

La ramaderia
per P. M. Parés i T. Vilaró

Els protestants
per Josep Clara

La tramuntana
per J. M. Dacosta i X. Febrés

El Montseny
per J. M. Rueda i J. Tura

L'electricitat
per M. Pous i J. Callol

El periodisme
per Lluís Costa

Els glacials
per Jordi Fernández

L'excursionisme
Per Jordi Dalmau

La Girona dolça
per J. V. Gay i N. Puigdevall

Les campanes
per Carles Sapena

La Ciutadella de Roses
per C. Díaz, H. Palou i A. M. Puig

Propers títols

El Teatre
per Josep Vila

L'OCUPACIÓ GREGA I VISIGÒTICA
LA VILA MEDIEVAL
(V aC-XVI)

- 1.- Nucli grec, V-III aC (turó de Santa Maria)
- 2.- Muralla hel·lenística, III aC
- 3.- Barri hel·lenístic, finals IV-III aC
- 4.- Restes del segle II dC
- 5.- Edifici "A" (vil·la romana de salaons), IV-VI dC
- 6.- Restes d'època visigòtica, IV-VII dC
- 7.- Necròpolis del turó IV-VII dC i església paleocristiana
- 8.- Necròpolis del port VII dC
- 9.- Àrea del port antic

- 10.- *Monestir romànic de Santa Maria, X-XVI*
- 11.- *Vila vella medieval, X-XII*
- 12.- *Vila nova medieval XIII-XVI*
- 13.- *Cases excavades de la vila medieval*
- 14.- Línia hipotètica de la costa, antiga.
- 15.- *Línia hipotètica de la costa, medieval*
- 16.- *Muralla medieval*

LA CIUTADELLA MODERNA
I ACTUAL
(XVI-XX)

- 1.- Monestir de Santa Maria
- 2.- Vila medieval
- 3.- Pati d'armes
- 4.- Portal de Mar
- 5.- Baluard de Sant Joan
- 6.- Baluard de Sant Andreu
- 7.- Portal de Terra
- 8.- Baluard de Sant Andreu
- 9.- Baluard de Sant Jaume
- 10.- Baluard de Santa Maria

- 11.- Revellí de Sant Antoni de Pàdua
- 12.- Contraguàrdia de Genari
- 13.- Revellí de la Mare de Déu de la Soledat
- 14.- Contraguàrdia de Sant Andreu
- 15.- Revellí de la Mare de Déu del Carme
- 16.- Contraguàrdia de Santa Llúcia
- 17.- Revellí de la Mare de Déu del Roser
- 18.- Quarters d'Infanteria
- 19.- Hospital
- 20.- Drassanes i magatzem d'artilleria

- 21.- Fortí modern
- 22.- Quarters de cavalleria
- 23.- Línia de la costa moderna
- 24.- Línia de la costa actual
- 25.- Riera La Trencada
- 26.- Rec Fondo

En aquest llibre es fa una visió històrica sintetitzada del que ha estat l'evolució dels antics pobladors de la zona, des dels primers colonitzadors grecs fins arribar als darrers dies d'existència de la fortificació militar. Amb aquesta obra es destaca la importància arqueològica i monumental d'un solar amb més de vint-i-cinc segles d'història, i el més destacat del nostre patrimoni cultural.

Carlos Díaz Capmany. Figueres, 1933. És tinent general de l'Exèrcit i llicenciat en Dret. Autor del llibre *El castell de Sant Ferran de Figueres. La seva història* (1982), i ha publicat diversos treballs sobre història i organització militars.

Hug Palou i Miquel. Arenys de Mar, 1961. És arqueòleg i medievalista, llicenciat en Història, i actualment cap de l'Arxiu Municipal d'Arenys de Mar. És autor d'articles centrats en la Roses medieval i moderna. La seva àrea actual d'estudi se centra en l'activitat marítima a la meitat nord de Catalunya, entre 1453 i 1482.

Anna M. Puig i Griessenberger. Figueres, 1963. És llicenciada en Història. Exerceix d'arqueòloga i historiadora, i ha treballat en diversos jaciments, com ara Sant Pere de Rodes, Castelló d'Empúries o la Ciutadella de Roses, de la qual és directora de les excavacions des del 1993. És autora de diversos articles especialitzats sobre el jaciment.

GUIES

Diputació
de Girona

Caixa de Girona